

IPSUS

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE & URBAN STUDIES
ULUSLARARASI SİYASET BİLİMİ VE KENT ÇALIŞMALARI DERGİSİ
REVUE INTERNATIONALE DE SCIENCE POLITIQUE ET D'ETUDES URBAINES
VOLUME • CİLT: 7 / SPECILA ISSUE • OZEL SAYI • JULY • TEMMUZ • 2019
ISSN: 2630-6263

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara University International Journal of Political Science and Urban Studies (IPSUS)
Marmara Üniversitesi Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kent Çalışmaları Dergisi
Université de Marmara Revue Internationale de Science Politique et D'études Urbaines
6 Aylık Hakemli Akademik Dergi • Biannual Peer-Reviewed Academic Journal

ISSN: 2630-6263

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Erol ÖZVAR (Rektör • Rector)

Derginin Sahibi • Owner of the Journal: M.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Adına, On behalf of
Marmara University Faculty of Political Science Prof. Dr. Nail YILMAZ (Dekan • Dean)

Yayın Kurulu • Editorial Board

Baş Editör • Editor-in-Chief: Prof. Dr. Nuray BOZBORA

Özel Sayı Editörleri • Special Issue Editors: Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA, Dr. Öğr. Üyesi
Hakan MEHMETCİK

Yönetici Editörler • Managing Editors: Doç.Dr. Zuhâl MERT-UZUNER (Marmara Üniversitesi),
Dr. Öğr. Üyesi Merve ÖZDEMİRKIRAN – EMBEL (Marmara Üniversitesi)

Editör Yardımcıları • Assistant Editors: Arş. Gör. Nilay ÖKTEN (Marmara Üniversitesi),
Arş. Gör. Ferit BELDER (Marmara Üniversitesi), Arş. Gör. Oğuz DORKEN (Marmara Üniversitesi),
Dr. Öğr. Üyesi Osman SAVAŞKAN (Marmara Üniversitesi)

İngilizce Dil Editörü • English Language and Copy Editor: Arş. Gör. Ayşecan KARTAL,
Galatasaray Üniversitesi

Fransızca Dil Editörü • French Language Editor: Öğr. Gör. Gülseren AKSEL, Galatasaray
Üniversitesi

Advisory Editors • Danışman Editörler: Prof. Dr. Yeşer Yeşim ÖZER YÜRÜR (İstanbul Üni-
versitesi), Doç. Dr. İlker Erdem MUTLU (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Beken SAATÇI-
OĞLU (MEF Üniversitesi), Dr. Dilek YANKAYA (Institut d'études politiques d'Aix-en-Provence,
CHERPA, France), Dr. İrem Aşkar Karakır (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Bilim Kurulu • Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL (Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ayşegül SEVER (Mar-
mara Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Birsen HEKİMOĞLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye),
Prof. Dr. Christoph KNILL (Ludwig-Maximillans Üniversitesi / Almanya), Prof. Dr. Ergun ÖZ-
BUDUN (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Ernest WOLF-GAZO (Kahire Amerikan Üni-
versitesi), Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU (İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa), Prof. Dr. James
M. CONNELLY (Hull Üniversitesi / İngiltere), Prof. Dr. Lubomir KOPECEK (Masaryk Üniver-
sitesi , Çek Cumhuriyeti), Prof. Dr. Miro HACEK (Ljubljana Üniversitesi, Slovenya), Prof. Dr.
Ruşen KELEŞ (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Saadet Gülden Ayman (İstanbul Üniversitesi, Tür-
kiye), Prof. Dr. Yeşeren Eliçin (Galatasaray Üniversitesi, Türkiye), Doç.Dr. Dimitris TSAROU-
HAS (Bilkent Üniversitesi, Türkiye), Dr.Öğr.Üyesi Çiğdem AKSU ÇAM (Adana Bilim ve Tek-
noloji Üniversitesi, Türkiye), Dr. Kâmil ZAJACZKOWSKI (Varşova Üniversitesi / Polonya), Dr.
Klevis KOLASİ (Ankara Üniversitesi, Türkiye), Öğr.Gör.Dr. Dragos C MATEESCU (İzmir Eko-
nomi Üniversitesi, Türkiye)

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul

Tel • Phone: (0216) 348 43 79 **Faks • Fax:** (0216) 348 43 79

E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

İletişim Bilgileri • Contact Details

Adres • Address: Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Anadolu Hisarı Kampüsü, 34810, Beykoz, İstanbul

Tel • Phone: (0216) 308 99 19 **Faks • Fax:** (0216) 308 99 32

E-posta • E-mail: ipsus@marmara.edu.tr

ULUSLARARASI SİYASET BİLİMİ VE KENT ÇALIŞMALARI DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin hakemli akademik yayınıdır. Altı ayda bir yayınlanır. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Siyasal Bilimler Dergisi **ULRICH** Global Serials Directory, **ERIH PLUS** ve **EBSCO** uluslararası alan endeksi tarafından taranmaktadır. **TÜBİTAK** ulusal endekste ve Ulrich's uluslararası endekste taranan **IPSUS**, Social Science Citation Index'e (SSCI) girmek için ilk başvurulması gereken Emerging Sources Citation Index'e (ESCI) başvurusunu da gerçekleştirmiştir.

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE AND URBAN STUDIES (IPSUS), is a peer-reviewed academic journal of Marmara University Faculty of Political Science. The journal is a biannual publication. All the views and opinions expressed in the articles are those of the authors and they do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board, or the publisher. The editorial board reserves the right to make necessary changes in spelling and sentences without changing content. The journal is indexed by **ULRICH** Global Serials Directory, **ERIH PLUS** and **EBSCO** International Index. **IPSUS**, scanned by the **TUBITAK** national index and Ulrich's international index, also applied to the Emerging Sources Citation Index (ESCI), which is the first step to be accepted to the Social Science Citation Index (SSCI).

Teşekkür

Dergimizin bu sayısına gönderilen makalelere hakemlik yaparak destek veren ve isimleri, unvan-alfabetik sıra gözetilerek aşağıda düzenlenmiş olan meslektaşlarımıza katkılarından ötürü teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Vahit Turhan (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Alptekin Sökmen (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Aynur Aydın (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Birsen Örs (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Bayram Kaçmazoğlu (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Marangoz (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur Ömürgönülşen (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin Işıқтаç (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Güneş (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ziya Öniş (Koç Üniversitesi)
Doç. Dr. Behlül Özkan (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel Parlar Dal (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre Erşen (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Erbay Arıkboğa (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Figen Yıldırım (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan Güneş (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Necati İyikan (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan Çınar (Acıbadem Üniversitesi)
Doç. Dr. Suna Gülfer İhlamur Öner (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Vügar İmanbeyli (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak Hamza Eryiğit (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Sunay (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Funda Karadeniz (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Arıdemir (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin Sarı Ertem (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İhsan Oğuz Bakkalbaşı (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kenan Demirci (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Şenel (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nazan Cömert Baechler (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar İpek (Bilkent Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selin Muzaffer Bölme (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinem Güler Kangallı Uyar (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya Tüzen (Bahçeşehir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ayata (Koç Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Özge Özkoç (Ankara Üniversitesi)

Takdim

Bölgeler ve bölgeselcilik giderek artan bir şekilde Uluslararası İlişkiler çalışmalarının temel ilgi alanlarından bir tanesi olmaya başladı. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme ve bölgeselleşme birlikte hareket eden ve dünya politikasını ekonomik, sosyal, kültürel ve beşeri anlamlarda dönüştüren iki temel olgu olarak karşımıza çıkarken, farklı konular ve farklı formatlarda sayıları hızla artan bölgesel iş birliği ve entegrasyon kurumları ve girişimleri oldukça önemli konu başlıkları olarak akademinin ilgisini çekiyor.

Hiç kuşkusuz bölgeselleşme ve bölgeselcilik bu alanda iki önemli kavram olarak karşımıza çıkıyor. Alanda bu kavramlara dönük çalışmalar son derece artmış olsa da Uluslararası İlişkiler disiplininde diğer kavramsallaştırmalarda sıklıkla görülen karmaşa ve kafa karışıklığı burada da söz konusu. Fakat kısaca bu kavramları tanımlamaya çalışırsak bölgeselcilik ile kast edilen daha çok devletler arası kurumsallaşmış entegrasyon süreçlerine işaret eden bir olgu iken, Bölgeselleşme devletlerin yanı sıra devlet dışı aktörlerin politik, ekonomik, güvenlik ile ilgili faaliyetlerinin belirli bir coğrafyaya yoğunlaşması sonucu ortaya çıkan (ekonomik/politik/kültürel) bölgeselleşme durumlarını ifade etmek için kullanılıyor. Dolayısıyla birinci ile kastedilen daha formal, devlet temelli, kurumsal bölgesel örgütleri (entegrasyon örgütlerini) ikincisi ise enformel yapı ve pratikleri işaret etmektedir.

Bugünün uluslararası ilişkilerinin belki de en önemli konu başlıklarından bir tanesi bölgeselleşme ve bölgesel örgütlerin uluslararası sistem içerisinde giderek artan rolleri oluşturmaktadır. Bölgeselleşme çalışmalarına baktığımızda tarihsel bağlamda en az üç farklı dalga olduğu gözlenmektedir. Bunlardan birincisi 1960'larla birlikte ortaya çıkan erken dönem bölgeselcilik çalışmaları olarak adlandırabileceğimiz ve genel olarak fonksiyonalist, yeni-fonksiyonalist yaklaşımların baskın olduğu Avrupa Merkezci yaklaşımlardan oluşmaktadır. Buradaki temel kaygı Avrupa içerisindeki bölgeselleşme dinamiğinin anlaşılmasıdır. 1980'lerle birlikte bu çalışmalar teorik ve pratik anlamda farklı bağlamlarda zenginleşmiş ve farklı bir aşamaya geçilerek yeni bölgeselcilik olarak adlandırılmıştır. Fakat bu ikinci dönemde de bölgeselleşme çalışmaları daha çok Avrupa merkezli olarak kalmıştır. Özellikle Soğuk Savaşın ardından farklı bölgesel iş birliği ve entegrasyon örgütlerinin hızla yayılması ve etkinliklerini artırmasıyla beraber 1990'lardan bu yana bölgeselcilik çalışmalarında farklı bölgelerin farklı bağlamlarda karşılaştırıldığı, analiz edildiği karşılaştırmalı bölgeselcilik aşamasına geçilmiştir. Yine tarihsel olarak baktığımızda bölgeselleşme/bölgeselciliğe olan akademik ilginin de Avrupa'dan farklı coğrafyalara hızla yayıldığı gözlenmektedir. Bu alanda yapılan yayınların ve derslerin hemen hemen her Uluslararası İlişkiler departmanının zorunlu müfredatına girmiş olduğu ve alanda yapılan yayın sayısının sosyal bilimlerde başka konularda görülmeyecek kadar hızlı bir şekilde arttığı dikkate alındığında, bu alanın çalışılmasının önemi biraz daha iyi anlaşılabilir.

Bu türden bölgeselleşme hareketlerinin teorik ve pratik bağlamlarda çalışılması, benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırılması, farklı bölgeselleşme pratiklerinin, farklı bölgesel iş birliği alanlarının sistemik ve karşılaştırmalı analizi büyük önem arz etmektedir. Fakat Türkçe literatürde

bölgeler ve bölgeselcilik bağlamında yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu özel sayının da amacı bölgelerin ve bölgesel kurumların teorik ve ampirik düzlemlerde incelendiği çalışmaları bir araya getirerek bu alanda Türkçe literatüre küçük de olsa bir katkı sunmaktır. Bu çerçevede özel sayı içerisinde hem farklı bölgeselcilik pratiklerini (farklı bölgesel örgütleri) inceleyen hem de farklı bölgeselleşme dinamiklerine yoğunlaşan akademik çalışmalara yer verilmiştir.

Özel Sayı Editörleri

Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Mehmetcik

İçindekiler / Contents

Teşekkür.....	IV
Takdim	V
Rusya Liderliğinde Bir Güç Merkezi Olarak Avrasya Ekonomi Birliği Eurasian Economic Union as a Power Centre Under the Leadership of Russia Eray ALIM, Fuat AKSU	1
MERCOSUR'un Ekonomik Bölgeselleşmesi: 2006-2016 Yılları Bölge İçi Ticari İlişkilerin Analizi Economic Regionalism Of MERCOSUR: Analyse of Intra-Regional Trade Relation Between 2006-2016 Ahmet Bilal TÜZGEN	23
Fikirselsel ve Normatif Bölgeselleşme: ASEAN Örneği Ideational and Normative Regionalism: The Case of ASEAN Nilay TUNÇARSLAN	38
Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü Central Asian 'Regional Security Complex' and Shanghai Cooperation Organization Rüştü KAYA	53
Bölgeselcilik Çalışmalarında Bölgeler Arası ve Bölgeler Ötesi İlişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği İlişkileri Örneği Inter-Regionalism and Trans-Regionalism in Regionalism Studies: The Case of European Union and African Union Hakan MEHMETCİK	72
Avrasyacı Bölgeselleşme Girişimleri: KEİ, AEB, ŞİÖ Eurasianist Regionalism Initiatives: BSEC, EEU, SCO Alaeddin YALÇINKAYA	85
Bölgesel-Küresel Rol ilişkisi bağlamında Endonezya'nın 2000'li yıllarda ASEAN ve BM'deki Politikalarının Analizi The Analysis of the Policies of Indonesia at ASEAN and the UN in 2000s in the Context of Regional-Global Relationship Radiye Funda KARADENİZ, Gonca OĞUZ GÖK	101

Asyada Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği
Chinese and Russian Regionalism in Asia: Modern Silk Road Project and Eurasian
Economic Union

Gökhan KATITAŞ..... 119

Rusya Liderliğinde Bir Güç Merkezi Olarak Avrasya Ekonomi Birliği

Eurasian Economic Union as a Power Centre Under the Leadership of Russia

Eray ALIM*
Fuat AKSU**

Öz

Avrasya'da, eski Sovyet coğrafyasının kapsadığı alanda bölgesel entegrasyon politikalarının itici gücü bölgenin lider ülkesi olan Rusya olmuştur. SSCB'nin dağılması sonrasında Rusya'nın öncülüğünde atılan entegrasyon adımları bölgesel birlikteliğin sağlanması kadar Rusya'nın gücünü kurumsallaştırmasının da bir vasıtasıdır. Nitekim, Rusya ve bölge ülkeleri arasındaki keskin güç asimetrisi, bölge ülkelerinin Rusya'ya sunabileceği katkıları sınırlı kılmakta ve böylece hangi saiklerle Rusya'nın bölgesel örgütler kurmak suretiyle entegrasyon tesis etmek isteyebileceği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu hususla ilgili bakılması gereken nokta jeopolitik etkenler ve Rusya'nın uluslararası sistemin genelinde etkili bir oyuncu olması için bölgesindeki konumunu konsolide etme ihtiyacıdır. Bu tespite güçlü zemin sunan örnek bir hadise olarak 2015 senesinde Avrasya Ekonomi Birliği (AEB) faaliyete başlamıştır. Her ne kadar bu projenin kuruluş gerekçesi ekonomik nedenler üzerine bina edilmişse de, bölge ülkelerinin sınırlı ekonomik hacimleri, statik ekonomik yapıları ve bu hususlarla ilişkili olarak Rusya'nın ihracatının ezici payını geliştirmiş ekonomilerin oluşturması, Rusya açısından AEB projenin rasyonelitesini sorgulanır kılmaktadır. Fakat ekonomik boyutun ötesine geçilerek odak noktası Rusya'nın jeopolitik tasavvuruna ve uluslararası siyasi dengeleri okuma şekline sabitlendiğinde, AEB projesini anlamlandırma imkânı doğmaktadır. Yakın plan bir okuma yapıldığında, AEB'nin hayata geçtiği konjonktür Rusya'nın çok kutuplu bir dünya düzeninin etkili aktörlerinden biri olma hedefini daha güçlü şekilde vurguladığı zaman dilimine denk düşmektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın AEB'nin kuruluşuyla Batı ve Çin arasındaki geniş orta alanı kontrol edecek bir blok oluşturma politikasının güçlü işaretleri göze çarpmaktadır. Her ne kadar Rusya, yeni bir Avrasya rejimi ile siyasi entegrasyonu da içinde barındıran supranasyonal bir örgütü mümkün kılmak istemişse de, komşularının Rusya'nın nüfuzu altına girmekten duydukları kaygı bu hedefi kolay ulaşılabilir kılmamaktadır. Buna rağmen, 1990'lardaki durumuna kıyasla Rusya, 2000'lerin ilk on yılında enerji fiyatlarındaki yükselişin getirdiği ekonomik gelirle, kendisini daha hazır hissettiği bir dünya konjonktüründe, güçlü bir entegrasyon projesi olarak AEB'yi hayata geçirebilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Rusya, Avrasya Ekonomi Birliği, Bölgesel Entegrasyon, Çok Kutuplu Dünya Düzeni

* Dr.; erayalim@hotmail.com

** Doç. Dr.; Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, faksu@yildiz.edu.tr

Abstract

Russia has been the driving force behind integration projects in the geographical area known as the ex-Soviet space in Eurasia. Following the breakup of the Soviet Union, steps taken to promote integration under Russian leadership have been aimed at achieving regional unity, but integration initiatives have also served as a means for Russia to institutionalize its influence. The sharp asymmetry between Russia and other countries in the region indicates that the potential of the post-Soviet republics to contribute to Russia is limited and therefore the question arises as to what motivates Russia to achieve integration with its neighbours through the creation regional organizations. In addressing this question, one needs to dwell upon geopolitical factors and Russia's need to consolidate its position in its region which is necessary for it to become an influential actor internationally. A recent development that provides a basis for this assessment is the Eurasian Economic Union (EEU) which came into existence in 2015. Although economic factors are said to be behind the creation of this project, several factors render the EEU a questionable enterprise from Russia's point of view, such as limited economic potential of regional actors, static economic models and the fact that developed (rather than regional) economies take up an overwhelming share of Russia's exports. But if one moves beyond economic dimension, focuses on Russia's geopolitical vision and looks at the way in which Russia conceives of international political dynamics, then it becomes possible to make sense of the EEU project. If viewed closely, one would notice that the EEU's creation coincides with Russia's rigorous attempts to present itself as one of the influential players of a multipolar international order. In this respect, one could see strong signs that the EEU project was launched as an initiative to help Russia control the vast space between the West and China. Although, through a new Eurasian regime, Russia sought to create a supranational project which was also intended to comprise political integration, it remains unlikely for the EEU to extend beyond its current form due to the fear of Russia's neighbours of falling under Russian influence. Nevertheless, Russia, in a relatively strong position after having experienced economic growth during the first decade of 2000s through the rise in energy prices, has managed to spearhead the creation of a strong integration project known as the EEU.

Keywords: Russia, Eurasian Economic Union, Regional Integration, Multipolar World Order

Giriş

Eski Sovyet coğrafyasındaki bölgeselleşme politikalarında Rusya'nın yönlendirici aktör olduğu bir tablo söz konusudur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çözülmesiyle yaşanan jeopolitik dağılma sonrası Rusya, bölge ülkelerini kendi liderliğinde bir arada tutma amacına dönük örgütsel mekanizmaları birer çözüm yolu olarak görmüştür. Rusya, ilk adımı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile atılan ve daha sonra gerek BDT çatısı altında, gerekse müstakil entegrasyon projeleri üzerinden farklı denemelerle, bölge ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında birliktelik tesis etme çabası içinde olmuştur. Diğer taraftan, bölgesel entegrasyonun sağlanmasına dönük kurulan örgütler, Rusya için gücünü kurumsallaştırmasının da önemli bir vasıtası olmuştur. Nitekim, bölge ülkeleri ile Rusya arasındaki keskin güç asimetrisi, örgütsel mekanizmalar dahilinde de olsa ilişkilere kaçınılmaz olarak hiyerarşik bir mahiyet kazandırmaktadır. Dolayısıyla, Rusya'nın kurulan örgütlerin taşıyıcı gücü olması ve de baskın konumu dikkate alındığında, eski Sovyet coğrafyasındaki örgütlerin kuruluş nedenleri ve işlevselliklerinin anlaşılmasında Rusya'nın nasıl bir jeopolitik tasavvura sahip olduğu ve hangi saiklerle bölgesel entegrasyonu mümkün kılmak istediğinin izahı gereklidir.

Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın bölgesel kurumsallaşma yönünde attığı adımlar genel bir açıdan değerlendirildiğinde, çabaların ağırlık noktasını ekonomik nedenlerin oluşturduğu görülmektedir. Bu hususla ilgili Rusya, Avrupa entegrasyon tecrübesini örnek alarak, öncelikle gümrük birliği benzeri yapılar üzerinden ekonomik bağları güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu hedefe dönük 1990'ların ilk yıllarından itibaren birçok farklı örgüt hayata geçmişse de, bu çabalar istenen sonuçları üretmemiş ve 2015 yılında hayata geçen AEB yeni bir inisiyatif olarak faaliyete başlamıştır. AEB, gümrük birliği ile beraber makroekonomik eşgüdüllülüğü de esas alan çerçevesiyle iddialı bir ekonomik entegrasyon projesi olarak göze çarpmaktadır. Rusya'nın hayata geçirmek istediği yeni Avrasya rejiminin her ne kadar siyasi alanı da kapsamı planlanmışsa da, AEB 2010'da kurulan Gümrük Birliği projesinin üzerine bina edilmiş ve muhtevası itibariyle ekonomik entegrasyonun esas alındığı bir çerçevede tanzim olmuştur. Fakat buna rağmen Rusya'nın bu oluşumu hayata geçirerek siyasi bir mülahaza ile hareket ettiğine dair güçlü karineler mevcuttur. Bunun net bir göstergesi AEB'nin Rusya'yı ekonomik anlamda destekleme potansiyelinin zayıf olmasıdır. İhracatının ezici çoğunluğunu AEB harici ülkelere gerçekleştiren Rusya'yı, öncülüğünü yaptığı Avrasya projesine iştirak eden ve sınırlı ekonomik kapasiteye sahip bölge ülkelerinin ekonomik anlamda destekleme ihtimali son derece düşüktür. Ayrıca, bölge ülkeleri ile arasındaki ciddi güç asimetrisine ek olarak, birbirlerini tamamlamayan ekonomik yapıları ve Rusya ve Kazakistan gibi bölgenin en büyük iki ekonomik gücünün yer altı kaynaklarına bağımlı statik ekonomik modelleri, AEB dahilinde ekonomik anlamda artı değer yaratılmasının önünde önemli birer engeldir.

Bu hususların ışığında, AEB projesine yön veren etkenleri anlamak için ekonomik boyutun ötesine geçerek, Rusya'nın uluslararası tasavvurunda AEB'nin nasıl bir yere oturduğuna bakılması gereklidir. Bu gerçekleştirildiğinde, Soğuk Savaş sonrası yaşadığı jeopolitik gerilemeden sonra Rusya'nın bölge ülkelerini yörüngesinde toplayarak dünyada etkili bir güç merkezinin lideri olma hedefinin, AEB'nin hayata geçmesinin arkasındaki temel neden olduğu görülecektir. Rus karar alıcıların söylemleri bu çıkarsamaya uygun karineler sunmaktadır. Ayrıca gerek resmi belgelerde gerekse karar alıcıların açıklamalarında AEB'nin çok kutuplu dünyanın etkili merkezlerinden birine dönüşeceğine dair ortaya konulan vizyon, Rusya liderliğinde bir güç merkezinin oluşturulması çabasına dair somut bir işaretler. Rusya merkezli yeni Avrasya projesinin jeopolitik mahiyetinin farkında olan bölge ülkelerinin önemli bir bölümü ise, bağlayıcı maddeleri de içinde barındıran AEB'ye mesafeli yaklaşmışlardır. Ekonomik birlik fikrine sıcak bakanlar ise, projenin supranasyonal bir mahiyet kazanması ya da siyasi entegrasyonu da kapsamına karşı olmuşlardır. Buna karşın Rusya, komşuları üzerinde zorlayıcı enstrümanlar kullanmaktan da sakınmayarak, AEB'yi geniş bir bölgesel örgüt haline getirmeye yönelmiştir. Bu doğrultuda dünyada kendi liderliğinde bir güç merkezinin hayata geçmesi için uygun bir konjonktür olduğunu da düşünerek, güçlü bir entegrasyon projesi için düğmeye basmıştır.

Yukarıdaki noktaların ortaya koyduğu gibi bu çalışmanın amacı AEB'nin ortaya çıkış sürecindeki etkenleri netleştirmek ve bu projeye matuf Rusya'nın hedeflerini irdelemektir. Bu bağlamda çalışmada AEB'nin küresel rekabete direnç gösterecek ve hatta rekabeti yönlendirebilecek bir "otonom aktör" olarak güçlenmesinin yapısal değişkenler dolayısıyla kısa ve orta vadede neden

mümkün görünmediği tartışılmaktadır. Avrasya ülkelerinde bu birliğe katılma konusunda bir rızanın imal edilmesi Rusya Federasyonu'nun etkisi/zoru ile başarılı olmuş olsa dahi bu ülkelerin ve Rusya Federasyonu'nun materyal güç kapasitelerinin uluslararası sistemde rekabet açısından ancak sınırlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Çalışmanın takip edeceği seyirle ilgili, öncelikle kronolojik olarak eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın öncülüğünde atılan kurumsallaşma adımlarına dair bir izahat ortaya konulmakta, daha sonraysa, AEB'nin kuruluşu, yapısı ve mahiyeti analiz edilmektedir. Üçüncü olarak, Rusya'nın AEB'yi niceliksel olarak genişletme çabalarına ve komşularının bu örgüte dönük yaklaşımlarına yer verilmektedir. Son olarak, Rusya merkezli bir birlik olarak AEB'nin uluslararası bağlamda nasıl bir yere oturduğu, Rusya'nın çok kutuplu dünya vizyonu üzerinden analiz edilmektedir.

Rusya Merkezli Bölgesel Entegrasyon Denemeleri

Rusya'nın SSCB'nin çözülmesinden sonra bölge politikası, eski Sovyet coğrafyasının ülkenin çıkar alanı olarak belirlenmesi üzerinden şekillenmiştir. Batı ile ilişkilerin yakın seyrettiği 1991-1993 arasındaki zaman dilimin ardından Rusya'daki Yeltsin yönetimi, bölgesindeki gelişmelere daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır. Yakın coğrafyasının Rusya için “hayati ulusal çıkar” anlamına geldiği düşüncesinden hareketle, bölge politikasının hegemonik bir bakış açısından ele alınacağına işaretleri görülmüştür (Sakwa, 2008, s. 369). SSCB'nin dağılmasından itibaren Rus karar alıcılar Rusya'nın bölgesini, “Sovyet Sonrası Alan”, “Yakın Coğrafya”, “KGAÖ Sorumluluk Bölgesi” ya da “Ayrıcalıklı Çıkar Alanı” (Allison, 2013, s. 149) şeklinde nitelendirmelerle tasvir ederek, bu alanı Rusya liderliğinde hiyerarşik bir bölgesel düzen olarak tanzim etmeye çalışıp, özellikle güvenlik eksenli konularda komşuları ile bölge dışı güçlerin etkileşimlerini sınırlı kılma çabası içinde olmuşlardır. Bu hedef etrafında, SSCB dağılmışsa da Rusya'nın bölge politikasının temel motifi, siyasi, ekonomik ve güvenlik eksenli olarak kendi liderliğinde yeni bir düzen tesis ederek, yaşanan dağılmayı kısmi de olsa telafi edecek entegrasyon modelleri geliştirmek olmuştur. 1993 senesinde yayınlanan Rusya'nın Dış Politika Konseptinde, ekonomik birlik, ortak pazar, kolektif güvenlik, müşterek bir barışı koruma ve çatışma çözümü, müşterek bir dış sınıra sahip olma ve dış politikaların koordinasyonu gibi alanlarda eski Sovyet cumhuriyetleri ile maksimum düzeyde entegrasyonun Rusya'nın çıkarları için gerekli olduğu kaydedilmiştir (Lo, 2002, s. 75). 1996'da dışişleri bakanlığına gelecek olan Yevgeny Primakov tarafından, BDT coğrafyasındaki entegrasyon çabaları, oluşabilecek krizler, sınır güvenliği, aşırıcılık ve diğer bölgesel güçlerin Rusya'nın yakın coğrafyasında varlık tesis etmesi riskleri ışığında, güvenlik eksenli olarak zaruri görülmüştür (Lo, 2002, s. 75).

Eski Sovyet coğrafyasındaki bölgeselleşme politikalarının seyri irdelendiğinde, bu yönde ilk adım Ukrayna, Rusya ve Belarus arasında 8 Aralık 1991'de kuruluş anlaşması imzalanan BDT ile atılmıştır. BDT, Rusya harici imzacı ülkeler tarafından “medeni boşanmayı” mümkün kılacak bir girişim olarak addedilmişse de, Rusya açısından bölgesinde ayrıcalıklı konumundan hareketle “büyük güç aktivizmini” tatbik edilebileceği ve aynı zamanda kendisine “jeopolitik rahatlık” sağlayabilecek bir platform olarak görülmüştür (Nygren, 2008, 25; Trenin, 2011, s. 87). Diğer

tarafından kuruluşundan itibaren istenen verimi sağlayamayan BDT, işlevi itibariyle seremonyal olmaktan öteye gidemeyen ve tertiplenen zirvelerde üyelerin sorunlarına pratik çözümler üretmekten uzak bir inisiyatif olarak kalmıştır (Nygren, 2008, s. 25-26). BDT dahilinde eski Sovyet cumhuriyetleri arasında SSCB zamanından kalan bağları koruma amaçlı olarak, özellikle vizesiz seyahat ve işçi hareketi serbestisi noktasında, olumlu sonuçlar alınmışsa da ekonomik ve siyasi birlik fikrini hayata geçirecek bir vizyon ortaya konulamamıştır (Sakwa, 2015, s. 54). Diğer taraftan, 1992 yılında imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın 2002'de Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) dönüşmesi ve böylece resmi bir askeri ittifakın zeminini hazırlaması, bu inisiyatifin eski Sovyet coğrafyasındaki önemini pekiştirmektedir. Rusya, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan (ve 2012'de üyeliğini askıya alana kadar Özbekistan'ı) aynı çatı altında bir araya getiren bu oluşumu Rusya açısından önemli kılan husus, üye devletlerin (NATO gibi) bir başka askeri ittifaka üye olmalarını engelleyen bir mahiyete sahip olmasıdır (Mankoff, 2009, s. 174). Katılımcı ülkelere Rusya'nın liderliğinde "koruyucu entegrasyon" mahiyetinde bir destek sunan bu oluşum, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda gözlemci statüsüne sahip olmasıyla uluslararası arenada üyelerinin siyasi meşruiyetini güçlendiren bir işleve de sahiptir (Allison, 2013, s. 141; Sakwa, 2015, s. 55).

Bölgesel entegrasyonun ekonomik boyutu ise bir diğer ayağı teşkil etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra ilk çabalar BDT çatısı altında bir ruble bölgesi oluşturulması üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Rusya'nın para birliğinin lideri olmanın getireceği maliyet konusundaki endişeleri, komşu ülkelerin Rusya'nın mali politikası ile kendilerinininki arasındaki uyumsuzluktan kaynaklı rahatsızlıkları bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır. 1990'ların başında bölge ülkeleri kendi para birimlerini hayata geçirmişlerdir (Libman ve Vinokurov, 2012, s. 40). Bu tecrübenin ardından, Avrupa Birliği'nin (AB) entegrasyon projelerinde örnek alınacağı bir döneme girilmiştir. Bu bağlamda ekonomik anlamda sağlanacak birlikteliğin daha geniş bir bölgesel entegrasyonu mümkün kılacağı düşünülmüştür.

Bu doğrultuda atılan ilk adım, 1993 yılında BDT çatısı altında kurulan Ekonomi Birliği olmuştur. Bu inisiyatif, ortak bir ekonomik alan oluşturulması amacıyla, serbest ticaret alanı, mal, hizmet, sermaye ve işçi dolaşımı konusunda ortak bir pazar, ortak ödeme sistemi, gümrük birliği ve para birliği başlıklarını kapsayan bir proje olarak hayata geçmiştir (Khabarov, 1995, s. 1299). Fakat, BDT'nin kurumsal yapısının yetersiz kalması, AB'nin örnek alınmasına rağmen üye ülkelerin egemenlik haklarını supranasyonal bir yapıya devretmek istememeleri ve Rusya'nın Batı ile olan ilişkilerini ve kendi ekonomik reformlarını öncelemesi, Ekonomi Birliği girişiminin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur (Dragneva ve Wolczuk, 2015a, s. 137). Bu başarısız denemenin ardından BDT çatısı altında kapsamlı girişimlerden ziyade gümrük birliği tarzı projelere ağırlık verilmesi uygun bulunmuştur. 1995'te Rusya, Belarus, Kazakistan arasında bir gümrük birliği oluşturulmuş ve daha sonra Kırgızistan ve Tacikistan da bu oluşuma dahil olmuşlardır (Dragneva ve Wolczuk, 2015a, s. 138). Fakat Rusya'nın 1998'de yaşadığı finansal kriz ve Kırgızistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üye olmasıyla, yükümlülüklerini artık WTO ilkelerine uygun şekilde yerine getirmek zorunda olması, 1999'da bu birliğin işlemeyeceğini ortaya koymuştur (Dragneva ve Wolczuk, 2015a, s. 138; Libman ve Vinokurov, 2012, 42).

2000’li yıllara girildiğinde ise Vladimir Putin’in başkanlığa gelmesiyle Rusya’nın ekonomik kurumsallaşmayı daha güçlü şekilde gerçekleştirmeye çalışacağı bir dönem başlamıştır. 1999’da oluşturulan Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan adlı oluşumun 2000 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın katılımcısı olduğu Avrasya Ekonomi Topluluğu’na (AET) dönüşmesine öncülük eden Putin, “uluslararası tüzel kişilik” mahiyetine de sahip olması amaçlanan bu projenin kendisine uluslararası alanda karşılığı olan bir bloğun lideri olma imkanı sunacağına kanaat getirerek bu inisiyatif için düğmeye basmıştır (Dragneva ve Wolczuk, 2015a, s. 138-139). Devletlerarası Konsey ve Entegrasyon Komitesi gibi organları içinde barındıran bu oluşumda ağırlıklı oy uygulamasının geçerli kılınması, örgüt içinde Rusya’yı baskın konuma getirmiştir (Sakwa, 2008, s. 435). Rusya, Ukrayna’yı da AET’ye katmaya çalışmışsa da, Leonid Kuçma Hükümeti bu örgüt bünyesinde serbest ticaret anlaşmalarının ötesinde başka bir inisiyatife dahil olamayacaklarını ve yalnızca gözlemci statüsünde AET çatısı altında bulunabileceklerini belirtmiştir (Bukkvoll, 2004, s. 12). 2003 yılında, Rusya’nın öncüsü olduğu Ortak Ekonomik Alan adında, Rusya, Belarus, Ukrayna ve Kazakistan’dan oluşan, bölgenin gelişmiş ekonomileri arasında serbest ticaret eksenli yaklaşmayı öngören bir diğer projeye ise Ukrayna ilk anda iştirak etmeyi kabul etmiştir (Sakwa, 2008, s. 435). Rusya’nın bu oluşumu hayata geçirmesinin spesifik amacı Kazakistan ve Belarus gibi kendisine yakın ülkelerin yanına Ukrayna’nın da dahil olacağı bir bölgesel projeyi hakim kılmaktır (Trenin, 2011, s. 155). Fakat Ukrayna, ilerleyen zamanla birlikte anlaşmaya bir şerh düşüp, anlaşmanın imzalanması hususunu Ukrayna anayasasına uygunluğuna endekslemiş ve AB ile olan ticari ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı 2004 sonrası süreçte Ortak Ekonomik Alan içinde yer almayı sürdürmüşse de, anlaşma kapsamındaki gümrük birliğine dahil olmamıştır (Dragneva ve Wolczuk, 2016, s. 686-688; Semeni, 2007, s. 128-131). Ukrayna’nın bu kararının arkasında, projenin Ukrayna yönetiminin beklediğinden daha kapsamlı anlaşmalar içermesi ve de AB’den esinlenilerek supranasyonal mahiyette bir oluşuma dönüştürülmek istenmesi yer almış ve Ukrayna’nın üyelik teklifine dönük olumsuz tavrı sonrası sınırlı bir çerçevede kalan Ortak Ekonomik Alan projesi 2006’da sonlandırılmıştır (Sakwa, 2008, s. 436; Dragneva ve Wolczuk, 2015a, s. 139-140).

AEB’nin Kuruluşu, Yapısı ve Mahiyeti

Gerek BDT çatısı altında, gerekse müstakil olarak hayata geçirilen entegrasyon projelerinden sonra Rusya, daha etkili bir bölgesel örgüt arayışına girmiştir. Bu çabalar sonucunda, 2010 senesinde Belarus ve Kazakistan’la beraber yeni bir gümrük birliği rejimi hayata geçirilmiştir. Gümrük Birliği’nin yanına 2012 yılında Tek Ekonomik Alan adlı yeni bir inisiyatif eklenmiştir. 2015 senesinde ise Avrasya Ekonomi Birliği faaliyete başlamıştır. AEB’nin kurulmasıyla birlikte AET lağvedilmiştir. 2015 senesinde faaliyete başlayan AEB iki ana başlık üzerine temellendirilen bir bölgesel entegrasyon projesidir. Bu başlıklar Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan’dan oluşmaktadır. AEB’nin öncü adımı olan Gümrük Birliği’nin yanına eklenen Ortak Ekonomik Alan dahilinde, makroekonomik politikaların uyumlu hale gelmesinden, sanayi, tarım, enerji ve ulaşım dahil birçok farklı alanda bölgesel kalkınmayı destekleyici nitelikte koordineli politikalar öngören kapsamlı bir boyut söz konusudur (Treaty on the Eurasian Economic Union). Bu

bağlamda AEB bir gümrük birliği projesi olmaktan öte, bölge ülkelerini ortak bir ekonomik alanın bileşeni kılmayı amaçlayan kapsamlı bir entegrasyon projesidir. Anlaşma dahilinde bağlayıcı kaidelerle desteklenen AEB projesi, üye devletlere ortak dış ticaret politikası zorunluluğu dayatıp, bölge dışı aktörlerle olan ithalat/ihracat ilişkilerini AEB kaideleri ile çerçeveleyen bir mahiyete sahiptir. AEB sözleşmesinde vurgulandığı gibi:

Gümrük Birliği üye devletler arasında gümrük vergilerinin [...], tarife-harici uygulamaların, korumacılığın, anti-damping ya da daha başka vergi düzenlemelerinin uygulanmadığı; buna karşın üçüncü aktörlere Avrasya Ekonomi Birliği Ortak Gümrük Tarifesi ve diğer ortak uygulamaların icra edildiği, Üye Devletler arasında ortak gümrük alanı oluşturmayı hedefleyen bir çeşit ticari ve ekonomik entegrasyon anlamına gelmektedir (Treaty on the Eurasian Economic Union, s. 4-5).

Bununla birlikte sözleşmede ifade edildiği gibi, “Üçüncü partiden kast edilen, Birliğin üyesi olmayan bir devlet, uluslararası bir organizasyon ya da uluslararası bir entegrasyon birliğidir” (Treaty on the Eurasian Economic Union, s. 5). Bağlayıcı niteliğiyle öne çıkan AEB'nin kuralları ve de örgüt çatısı altında alınacak kararlar, katılımcı ülkeler için iç hukuk kaideleri anlamına gelmektedir (Dragneva & Wolczuk, 2015b, s. 26). Bu özelliği nedeniyle bazı bölge ülkeleri ekonomik ve siyasi olarak Rusya'nın nüfuzu altına girilmesi riski dolayısıyla AEB üyeliğinden kaçınmışlardır. Halihazırda AEB, Rusya, Kazakistan ve Belarus gibi kurucu üyelerle birlikte Ermenistan ve Kırgızistan'ı da bünyesine katmış olarak beş ülkeli bir birlik olarak faaliyet göstermektedir.

Kurumsallaşma bakımından AB'nin Komisyon, Konsey ve Mahkeme (Avrupa Adalet Divanı) gibi kurumları AEB'ye uyarlanmıştır (Russell, 2017, s. 3-4). AEB'nin kurumları, Avrasya Ekonomi Komisyonu, Avrasya Ekonomi Birliği Mahkemesi, Avrasya Hükümetler Arası Konsey ve Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi'nden oluşmaktadır (Treaty on the Eurasian Economic Union, s. 9). Komisyon içinde hükümet temsilcilerinin bulunduğu Komisyon Konseyi ve teknokratlardan oluşan Komisyon Kurulu, Birliğin idari işleyişinden sorumlu olan iki önemli birimdir (Treaty on the Eurasian Economic Union, s. 19-20). AB Komisyonu'na benzer şekilde, Komisyon Kurulu (supranasyonal organ) AEB'nin yürütme organı olup, üçte iki çoğunlukla karar alma yetkisine sahiptir (Treaty on the Eurasian Economic Union, 20; Libman, 2017, s. 89). Komisyon Konseyi ise, Komisyon'un genel işleyişinin denetlenmesinden sorumlu olup Hükümetler Arası Konsey ve Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi'nin kendisine yüklediği sorumlulukları da yerine getirerek görevini ifa etmektedir (Eurasia's Economic Bloc at Risk from Geopolitics, 2015, s. xi). Bütün organlarda üye temsiliyeti eşit sayıda olup, her ülkeden iki temsilcinin bulunduğu Komisyon Kurulu, karar alma sürecindeki bir anlaşmazlık durumunda konuyu Komisyon Konseyi'ne veya Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi'ne (hükümetler arası organlar) devreder. Son kararı verme yetkisi ise hiyerarşik skaladaki en üst birim olan ve devlet başkanları tarafından temsil edilen Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi'ne aittir (Treaty on the Eurasian Economic Union, 8; Libman, 2017, s. 89; Dragneva ve Wolczuk, 2017, s. 13).

Üyelerin eşit oy hakkına sahip olması ilkesine rağmen, AEB'nin bürokratik işleyişinden sorumlu olan ve entegrasyon gündemini belirleyen Komisyon Kurulu'nda Rusya'nın enformel yöntemlerle ağırlık tesis etmesi ve bu oluşumun departmanlarında etki kurmaya çalışması Kazakistan gibi üyelere belirli rahatsızlıklar yaratmaktadır (Dragneva ve Wolczuk, 2017, s. 13-14). Rusya'nın ekonomik ve siyasi nüfuzunu kullanması ve ayrıca Komisyon'daki teşkilat yapısında teknik konularda ve uzmanlık seviyesinde avantajlı konumu, bu birimin işleyişinde güç dengesini Rusya lehine çevirmektedir (International Crisis Group, 2016, s. 10). Ayrıca Rusya, AEB'nin siyasi mahiyetini güçlendirme amaçlı bir parlamentonun oluşturulması, ABD dolarının ticari faaliyetlerde kullanımının terk edilmesi ve tek para biriminin hayata geçirilmesine gayret etmekte olup, bu teklifler Kazakistan ve Belarus devlet başkanları Nursultan Nazarbayev ve Aleksandr Lukaşenko tarafından olumsuz karşılanmaktadır. Rusya'nın bu konudaki ısrarı, daha derin bir entegrasyon modelini hakim kılmak istediğine dair şüpheleri arttırmaktadır (Strzelecki, 2016, s. 4).

Rusya'nın AEB'ye bakışına dair şüphe uyandıran daha başka örnekler de mevcuttur. Örneğin Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın kendi topraklarını kullanarak gerçekleştirmek istediği transit ticaretle ilgili olarak belirli ürünlerde kısıtlama uygulayarak ortak gümrük alanı prensibine aykırı davranışlar sergilemiştir (Kaczmarek, 2017, s.1038). Ayrıca, 2014'te Belarus ve Kazakistan'ın onayını alamadan Ukrayna'ya ticari yaptırım kararı alarak ve Ukrayna krizi sonrası kendisine uygulanan ekonomik yaptırımlara karşılık AB'ye yönelik kendi yaptırımlarını uygulamaya başlayarak, AEB çatısı altında üye ülkelerin dış ticaret politikalarında ortak hareket etme zorunluluğunu göz ardı etmiştir (Tarr, 2016, s. 10; Eurasia's Economic Bloc at Risk from Geopolitics, 2015, s. xii).¹ Burada dikkat çeken nokta ise AB menşeli tarım ürünlerinin Belarus tarafından [Rusya'ya] ihraç edildiğini iddia ederek Rusya'nın gayri resmi gümrük kontrolleri gerçekleştirmesi ve bu ürünlerin ihracat/ithalat yoluyla ülkesine sokulması durumunda imha edilmesi politikası uygulamasıdır (Russell, 2017, s. 8). Dolayısıyla Rusya, AEB'nin kaidelerini uygulamamak bir yana kendi tek taraflı uygulamalarına riayet etmeyen üyelere de baskı yapmıştır. Tek taraflılığa bir diğer örnek ise, Kasım 2015'te Rusya ve Türkiye arasında yaşanan uçak krizi sonrası Rusya'nın Türkiye'ye uygulamak istediği ithalat yasağını Kazakistan ve Kırgızistan'ın onayını alamamasına rağmen gerçekleştirmiş olmasıdır (International Crisis Group, 2017, s. 17). İlâveten, AEB çatısındaki diğer üyelerin dahil olmadan ve ortak hareket etme prensibi göz ardı edilerek Rusya'nın Çin'le AEB-İpek Yolu projeleri arasında işbirliği öngören bir mutabakat

1 Ortak dış ticaret politikasıyla ilgili kaideler AEB Anlaşmasının 25. maddesi olan "Gümrük Birliğinin İşleyiş Prensiplerinin" ikinci ve üçüncü alt maddelerinde ifade edilmektedir: "(2) Üçüncü aktörlerle olan dış ticarete AEB Ortak Gümrük Tarifesi ve diğer ortak düzenlemeler uygulanacaktır. (3) Üçüncü aktörlerle olan ilişkilerde ortak bir ticaret rejimi uygulanacaktır" (Treaty on the Eurasian Economic Union, s. 25). Anlaşmada, bu hususlarla ilgili istisnaların olabileceği belirtilmektedir. Bunlar, kamu düzeni, insan/canlı hayatı, yenilenemez kaynaklar, kültürel mirasın korunması, ulusal güvenlik ve savunma ile ilgili sebepler, uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi şartı, ürünlerde lokal ya da genel kısıtlılık hali ve mali durum ve ödemeler dengesiyle ilgili nedenler şeklinde özetlenebilir (ANNEX 7 to the Treaty on the Eurasian Economic Union, s. 12-14, 16). Fakat, Rusya'nın uyguladığı yaptırımları istisnai koşullar çerçevesinde ele almak mümkün değildir. Zira Rusya, Ukrayna krizi sonrası Ukrayna'ya ve AB'ye ve de uçak krizi sonrası Türkiye'ye dönük ithalat yasağını yaşadığı krizlerden sonra, siyasi nedenlerle uygulamaya sokmuştur.

imzaladığı ve ortak Rusya-Çin çalışma grubu oluşturduğu görülmüştür (Wilson, 2016, s. 116-117, 122). Bu hadiselerin gösterdiği gibi, Rusya'nın tek taraflı uygulamalarla kuralları esnettiği ve kendi çıkarlarını AEB'nin kaidelerine riayet etme prensibinin önüne koyduğu durumlar söz konusudur. Bunun beklenmedik bir gelişme olmadığı ifade edilmelidir. Kendisinden ekonomik kapasitesi çok daha küçük ülkelerle aynı kurallara tabi olarak kendisinin sınırlandırılmasına Rusya'nın izin vermeyeceği öngörülmelidir.

Nitekim yakın plan bir okuma yapıldığında, Rusya'nın bölgesinde ekonomik artı değer üretilmesi amacından ziyade jeopolitik olarak kendisini destekleyecek bir projeyi hayata geçirmek istediğini görmek mümkün olup, bu husus bazı göstergelerle netleştirilebilir. Öncelikle, AEB çatısı altındaki total ekonomik değer yaklaşık % 86'sının Rusya'ya ait olması (World Bank (c)) ve AEB bütçesinin % 88'inin Rusya tarafından karşılanması (Salimov, 2015), Birlik çatısı altında Rusya'nın baskın konumunu ortaya koyan veriler olarak kaydedilmelidir. Bununla birlikte, Rusya'nın ihracatının yaklaşık % 92'sini AEB dışındaki ülkelere gerçekleştirmesi ve AEB ülkelerinin yalnızca % 8'lik bir paya sahip olması, AEB'nin Rusya için cazip bir ekonomi alanı olabileceğini söylemeyi mümkün kılmamakta ve bu oluşumun Rusya açısından işlevini anlamak için esas olarak jeopolitik boyuta odaklanılması gerektiğini göstermektedir (Where Did Russian Federation Export in 2016?). Avrasya ülkelerinin 2000-2015 yılları arasındaki dış ticaret oranlarının karşılaştırılması yapıldığında Rusya'nın ekonomik açıdan konumu ile diğer bölge ülkeleri arasındaki fark açıkça görülmektedir (bkz EK-Tablo 1 ve 2). 137,3 milyar dolarlık ekonomik büyüklüğüyle doğal kaynak zengini bir ülke olan Kazakistan, eski Sovyet coğrafyasının ikinci en büyük ekonomisine sahip olsa da, bu oran dahi Rusya'nın ekonomik hacminin yaklaşık %10'u olup, uluslararası bir ekonomik güç haline gelmesi noktasında Rusya'ya yeterli katkıyı sunmaktan uzaktır (World Bank (c); Libman, 2017, s. 89). Diğer iki üye ülkeye bakılırsa; Kırgızistan ve Ermenistan'ın ekonomik hacimleri, AEB çatısı altında % 1'in bile altındadır (Eurasia's Economic Bloc at Risk from Geopolitics, 2015, s. xi). Belarus'un ise ekonomik anlamda Rusya'yı desteklemesi bir yana bilakis Rusya, dönemsel olarak piyasa fiyatının çok altında tedarik ettiği doğal gaz ile Belarus'u desteklemektedir. Ayrıca Belarus, Rusya'dan almış olduğu petrolün ihtiyaç fazlasını üçüncü ülkelere ihraç ederek gelir elde etmektedir (Trenin, 2011, s. 163). Diğer yandan AEB projesine katılımına büyük önem atfedilen Ukrayna dahi bölgenin önemli bir sanayi ülkesi olsa da, 93 milyar dolarlık ekonomik hacmiyle (World Bank (c)) Rusya'yı ekonomik anlamda desteklemek konusunda yetersizdir. Yukarıda da vurgulandığı gibi, Rusya'yı dış ticaret anlamında besleyen başlıca pazarlar bölge dışında olup, özellikle Avrupa ve Çin bu noktada baskın konumdadır. Benzer şekilde ABD, AB ve Çin ile karşılaştırıldığında 2000-2015 yılları arasındaki verilerden de (bkz; EK-Tablo 3) görüleceği üzere Rusya'nın da içinde yer aldığı Avrasya bölgesi ülkelerinin dünya dış ticaret hacminde rekabet edebilirliğinin sınırlı kalacağı söylenebilir.

Diğer yandan AEB projesi için AB'nin örnek alınması hususu ışığında bakılırsa, Avrupa entegrasyon projesi hayata geçtiğinde altı kurucu ülkenin "politik ve ekonomik gelişme düzeyindeki benzerlik" ve müteakiben ortak tarım ve ortak sanayi politikası gibi alanlarda eşgüdüllülüğün getirdiği artı değerle bu örgüt çatısı altında Birlik içi ticaret ciddi manada artış göstermiştir (Akal ve Şen, 2005, s. 121-122). Her ne kadar Almanya, ticari ve endüstriyel anlamda AB'nin itici gücü olmuşsa da,

ardından gelen Fransa, İtalya ve Hollanda da Birlik içinde önemli ekonomik aktörlerdir (Akal ve Şen, 2005, s. 124). AEB'de ise, Rusya'nın % 90'a yaklaşan ekonomik payı ve ülkeler arasındaki keskin ekonomik güç asimetrisi, Birlik çatısı altında ekonomik bir sinerji oluşturulmasının ciddi zorluklar içerdiğini göstermektedir (Inozemtsev, 2014, s. 62-63). AEB'nin en büyük iki ekonomisi Rusya ve Kazakistan'ın temel ihracat ürünlerinin enerji kaynakları ve metaller olması göz önüne alındığında, yer altı kaynaklarına bağımlı ekonomik yapılar bölgesel ölçekte ekonomik artı değer yaratılmasının önünde ciddi bir yapısal engel teşkil etmektedir (Inozemtsev, 2014, s. 63). Ayrıca, % 90'a varan oranda gümrük tarifelerinde uyum sağlanmış ve mal ve hizmet dolaşımı serbestisi tesis edilmişse de bölgenin kalkınmasına imkân tanıyacak bir sanayi planına sahip olmayan AEB'nin, küresel ölçekte ekonomik bir güç merkezi olması ciddi zorluklarla maluldür (Libman, 2017, 92-93). Nitekim gelinen aşamada statik ekonomik yapıların, teknolojik yetersizliğin, birlik içi düşük ticaret hacminin ve Ukrayna krizi sonrası Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar nedeniyle dış finansal kaynak tedarikinde yaşanan zorlukların, AEB'nin ekonomik performansını zayıf kıldığı görülmektedir (Kirkham, 2016, s. 125). 2014 sonrası Ukrayna krizinin getirdiği ekonomik olumsuzlukların ve enerji fiyatlarındaki düşüşün bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Fakat AEB'nin her halükarda Rusya'yı ekonomik anlamda desteklemesi ciddi zorluklarla maluldür. Dolayısıyla, yukarıda paylaşılan verilerin ışığında, Rusya açısından Avrasya projesinin ekonomik olmaktan ziyade jeopolitik nedenlerle önemli olduğu sonucuna ulaşmak için güçlü bir zemin söz konusudur. Bölge ülkelerinin önemli bir bölümünün Rusya'nın jeopolitik tasavvurunun bir uzantısı olarak gördükleri AEB'ye katılmaktan sakınmaları da bu projenin mahiyetine dönük önemli ipuçları vermektedir.

Rusya'nın AEB'yi Genişletme Çabaları

Rusya, Putin'in 2012'de tekrar devlet başkanlığına gelmesiyle Avrasya projesini yalnız ekonomik değil siyasi boyuta da sahip olacak şekilde geliştirmek istemişse de, bu sürecin ilerlemesi muhalif tavırlar nedeniyle kolay olmamıştır. Putin, siyasi entegrasyon dahil kapsamlı bir bölgesel örgütü hayata geçirme amacını ilk olarak 2011 senesinde kaleme aldığı bir makalede dile getirmiştir. Söz konusu makalede Rusya'nın vizyonu şu şekilde açıklanmıştır:

Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan projeleriyle, Avrasya Ekonomi Birliği vizyonunun temellerini attık. Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımlarıyla genişleyecektir. [Fakat] bunun da ötesine gitmek istiyoruz ve kendimize daha üst düzeyde entegrasyonu mümkün kılacak Avrasya Birliği adlı iddialı bir hedef koyduk (Putin, 2011).

Putin tarafından bu iddialı hedef, "içinden geçilen zamanların yeni değerler etrafında ve yeni bir siyasi ve ekonomik temelde entegrasyonu gerekli kıldığı" (2011) düşüncesi üzerinden açıklanmıştır.² Her ne kadar Putin hayata geçirmek istediği Avrasya projesinin jeopolitik bir

2 Bu hususla ilgili ek bir vurgu yapılacak olursa Putin, Avrasya projesiyle ilgili bakış açısını ortaya koyarken, temel referans noktası SSCB çatısı altında birçok farklı halkın ortak bir tarihsel geçmişe sahip olması ve bunun, tekrardan birleştirici bir güç olarak işlev görebileceği olmuştur. Bu bağlamda Putin vizyonunu herhangi bir kimlikel tasavvura dayandırmamış ve Avrasya rejiminin kuruluş rasyonalesini pratik gerekçeler üzerinden ifade etmiştir. Kendisi,

amaç taşıdığı ve SSCB'yi diriltmek gibi bir hedef güttüğünü kabul etmese de (2011), tarihsel tecrübelerin ışığında komşu ülkeler Rusya'nın öngördüğü entegrasyon fikrine soğuk yaklaşmışlar ve buna karşın Rusya gerek mükafat gerekse zorlayıcı uygulamalara başvurarak Avrasya projesini niceliksel olarak genişletmeye çalışmıştır.

Rusya Federasyonu'ndan sonra bölgenin en büyük ikinci ekonomisi olan Kazakistan'ın devlet başkanı Nazarbayev, eski Sovyet coğrafyasında ekonomik entegrasyon projelerine olumlu yaklaşan bir lider olmuşsa da, 2010 sonrası oluşturulmak istenen Avrasya projesinin siyasi bir boyut kazanmasına ve ortak sınır kontrolü, savunma ve güvenlik gibi alanları kapsamasına karşı çıkmıştır (Tarr, 2016, s. 17). Putin ise, Kazakistan'la istediği yakınlığın tesis edilememesi durumuna karşı Kazakistan'ın uzun zaman Rus dünyasının bir üyesi olduğu, daha önce Kazakların bir devleti olmadığı, Kazak nüfusunun çoğunun Rusya ile yakın ilişki içinde olmayı istediği vurguları üzerinden Nazarbayev'in halkının isteklerine karşı çıkmayacağı öngörüsünü seslendirmiş; buna karşın Nazarbayev, Kazakistan'ın, bağımsızlığını tehdit edecek hiçbir organizasyonun parçası olmayacağını belirtmiştir (Traynor, 2014). Esas itibarıyla Putin'in Kazak devletinin otantikliğini sorgulamakla, toprakları dahilinde önemli bir Rus nüfus barındıran Kazakistan'a Rusya'nın bölgesel tasavvuruna tezat bir duruş sergilememesi konusunda zımnî olarak uyardığı ifade edilmelidir. Kazakistan'ın Avrasya rejimi dahilinde siyasi entegrasyon fikrine olumsuz bakışının da etkisiyle halihazırdaki süreçte Rusya ekonomik boyutla kendini sınırlasa da, karşılaşabileceği muhalefeti ve direnci (Ukrayna'ya dönük olduğu gibi) güç kullanarak çözüme olasılığı seçenekler arasındadır (Popescu, 2014, 32). Rusya'ya açıktan karşı çıkmak ya da AEB'den ayrılmak yönünde bir eylem ise, Ukrayna örneği ortadayken ciddi riskler barındırmaktadır (Dragneva ve Wolczuk, 2017, s. 24; Bukkvoll, 2014). Ukrayna'nın AEB'ye dahil olma konusundaki olumsuz tavrı Rusya merkezli bir örgütün kendi egemenlik haklarının aşınmasına neden olacağı kaygısı ile gerçekleşmiştir. Rusya'nın teklifiyle aynı konjonktürde AB ile Ortaklık Anlaşması müzakereleri yürüten Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç, Ukrayna'nın 2010'da kurulan Gümrük Birliği'ne katılması yönünde Rusya'dan gelen baskılara direnirken Gümrük Birliği'ne dahil olmak yerine, '3+1' (Rusya, Kazakistan, Belarus) formülüyle, bu oluşumla dışarıdan ilişki kurulabileceği ve de Ukrayna'nın AB ile bağının kopmayacağı bir yol izlemeye çalışmıştır (Tsygankov, 2015, s. 284). Rusya ise Yanukoviç üzerindeki baskıyı arttırarak Ukrayna'nın yönünü AEB'ye çevirmek istemiş, Ukrayna'daki krizin tırmanması sonucunda Yanukoviç görevden azledilmiş ve Ukrayna'daki yeni yönetim tercihini AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamaktan yana kullanmıştır. Fakat Yanukoviç'in azli sonrasındaki süreçte Ukrayna'nın ödediği bedel Rusya'nın ticari yaptırımlarına maruz kalmak, Kırım'ı Rusya'ya kaybetmek ve Doğu Ukrayna'da Rusya destekli milislerle silahlı bir mücadele içine girmek olmuştur.

SSCB'den altyapı, bölgesel üretim anlamında ihtisaslaşma deneyimi, ortak bir dil, bilimsel ve kültürel alanda ortak bir mirasın devralındığını vurgulayarak, işbirliği merkezli bir düzen kurmanın pratik ve kolaylık içeren taraflarına vurgu yapmıştır (Putin, 2011). Böylece 165 milyon tüketiciden oluşacak büyük bir pazar ve de ortak bir mevzuat altında sermaye, hizmet ve işgücünün serbestçe dolaşabildiği bir ekonomi alanı oluşturulması vizyonu ortaya konulmuştur (Putin, 2011).

Bu süreçte diğer bölge ülkelerinden de Rusya'ya yönelik dirençler söz konusu olmuşsa da Rusya bu dirençleri aşmak ve rızayı imal etmek için bir tür "havauç-sopa" stratejisi izlemiştir. Böylece AEB'ye üye ülke sayısını artırmak istemiştir. Örneğin Tacikistan Gayri Safi Milli Hasılasının (GSMH) yaklaşık yarısını, Özbekistan ise dörtte birini Rusya'da çalışan işçilerinin ülkelerine gönderdikleri işçi gelirlerinden elde ettiği için, Rusya bu ülkeleri AEB'ye katılmaya zorlamak amacıyla, AEB harici ülkelerden gelen işçilerin ülkesine kabul şartlarını ağırlaştırmıştır (Parshin, 2015). Tacikistan'ın AEB'ye katılma konusundaki tereddüdünde, hâlihazırda KGAÖ üyesi olmasıyla beraber, AEB'ye de katılmasıyla birlikte, hem askeri hem de ekonomik olarak Rusya'nın şemsiyesi altına girmekten duyduğu çekinceler rol oynamıştır (Kuchins vd, 2015b, 13). İşçi ücretlerinden sağladığı geliri kaybetme riski nedeniyle Tacikistan AEB'ye katılma seçeneğini değerlendirmekteyse de (Putz, 2016), Özbekistan'ın üyelik konusuna bakışı çok daha olumsuzdur. Bunun arkasında Özbekistan'ın önceki devlet başkanı İsmail Kerimov'un 12 Ocak 2015'te belirttiği gibi, AEB'nin SSCB'yi yeniden diriltme amaçlı bir örgüt olduğuna dair inanç bulunmakta olup, AEB projesine ilişkin olarak Kerimov, Lenin ve Stalin dönemindeki SSCB'ye öyküldüğü tenkitini dile getirmiştir (Karimov, 2015). Özbekistan'a benzer şekilde Türkmenistan da bölgenin tarafsızlık politikası izleyen ülkesi olarak AEB'ye katılmayacağını belirtmiştir (International Crisis Group, 2017, s. i).

2008 Gürcistan krizinin yarattığı olumsuz tecrübeler ışığında Gürcistan için AEB üyeliğine dönük bir mülahaza söz olmamış ve SSCB benzeri bir oluşumun hayata geçtiği inancını taşıyan ve Batı ile ilişkilerini geliştirmek isteyen bu ülke AEB'ye üyelikten uzak durmuştur (Balakishi, 2016, s. 8-9). İlerleyen konjonktürde Gürcistan ve Moldova, Gümrük Birliği/AEB'ye katılmaktansa AB ile Ortaklık Anlaşması imzalama yolunu seçmişlerdir. Azerbaycan'a dönük olarak Rusya, işçi kabul şartlarını ağırlaştırarak, sınır kontrollerinin sıkılaştırarak ve Azerbaycan'ın Kuzey Kafkasyadaki radikal İslami grupları desteklediği iddiasını seslendirerek çeşitli baskı unsurlarına başvurmuşsa da AEB'ye katılması durumunda Azerbaycan, enerji alanında Rusya'nın kendi üzerindeki nüfuzunu arttırması ve Batı ile olan ilişkilerinin olumsuz etkilenmesi kaygıları nedeniyle üyelikten uzak durmuştur (Balakishi, 2016, s. 13).

Bölgenin bir diğer ülkesi Kırgızistan ise, Rusya'ya gönderdiği işçilerden gelen ekonomik geliri kaybetmeyi göze alamadığı için işçi dolaşım serbestisini garantileyen AEB üyeliğine olumlu yanıt vermiş ve bu kararında Rusya'nın bir milyar dolarlık kalkınma fonu desteği ve Rusya'ya olan borçlarının silinmesi de rol oynamıştır (Kuchins vd, 2015a, 15; Russell, 2017, s. 7). Tacikistan ve Kırgızistan gibi ülkelerin sınırlı ekonomik hacimleri göz önüne alındığında, Rusya'nın Orta Asya'da hâlihazırda üslerine ev sahipliği yapan bu ülkeleri AEB'ye katarak, bölge politikasının güvenlik ve siyasi ayaklarını daha da güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir (Abdullo, 2015). Ermenistan ise, Ukrayna gibi AB ile Ortaklık Anlaşması imzalaması gündemde olan bir diğer ülke olmuşsa da Rusya, enerji fiyatını % 60 oranında arttırmayı düşündüğünü ilan ederek, ülkenin ihtilaf içinde olduğu Azerbaycan'la dört milyar dolarlık silah anlaşması imzalayarak ve Ermenistan'la olan ittifak ilişkisini gözden geçireceği mesajını seslendirerek, muhatabı üzerinde güvenlik ve ekonomik eksenli bir baskı stratejisi izlemiştir (Blank, 2013; Buckley ve Olearchik,

2013). Rusya'nın Ermenistan üzerindeki güçlü nüfuzu ve uyguladığı baskını neticesinde bu ülke AB'nin Ortaklık Anlaşmasını geri çevirip AEB'ye üye olmayı seçmiştir.

Rusya Merkezli Bir Güç Merkezi Olarak Avrasya Ekonomi Birliği

Rusya'nın bölge ülkelerini AEB'ye dahil etme çabası eski Sovyet coğrafyasındaki komşularını bölgesel örgütler üzerinden yürüncesinde toplama politikası ile ilintilidir. Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği çözülmüş olsa da, Rusya liderleri eski Sovyet coğrafyasının ülkelerinin çıkar ve potansiyel nüfuz alanı olduğu düşüncesini korumuştur. Bu düşünce hem çözülmenin yaratmış olduğu ekonomik, siyasi, sosyal sorunlar açısından hem de doğrudan sınır ve askeri güvenlik açısından gerekçelendirilmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın bitişinin "Rusya'ya yakın coğrafyasında belirli hak ve sorumluluklar yüklediği" (Allison, 2013, s. 123) algı ve söylemi üzerinden bir meşrulaştırma sürecine girilmiştir. Gerçekte bu durum eski Sovyet coğrafyasında komşularıyla kuracağı ilişkilerde Rusya'nın görece yeni bir normatif çerçeveye ortaya koymaya çalışması demektir (Allison, 2013, s. 123). Bölge ülkelerinden beklenen ise Rusya'nın stratejik çıkarlarını esas alan bu normatif çerçeveye uygun davranmalarıdır. Bu tasavvur belirli talepler üzerine kurulmakta olup, iki temel noktanın altını çizmek gereklidir. İlki, Gürcistan ve Ukrayna krizlerinde görüldüğü gibi, başta NATO ve AB olmak üzere bölge dışı aktörlerle Rusya'nın onaylamadığı bir ilişki içine girilmemesidir. İkincisi, Rusya'nın öncülüğünde hayata geçen bölgesel entegrasyon projelerine dahil olunmasıdır. Bu taleplerin karşılanmasına dönük olarak, yukarıda AEB özelinde tartışıldığı gibi, Rusya komşularına dönük zorlayıcı uygulamalar devreye sokmaktan sakınmamaktadır. Rusya karar alıcıları komşularının egemen devletler olarak alacakları kararlara saygı duyduklarını söyleseler de (Putin, 2014; "Russia Calls NATO Plans 'Colossal' Shift", 2006), Gürcistan ve Ukrayna krizlerinin gösterdiği gibi, bölge ülkelerinin Rusya'nın stratejik çıkarlarına tezat politikalar izlemeleri durumunda askeri seçenek dahil cezalandırıcı uygulamaların devreye sokulacağı ve egemenlik haklarının ihlal edilebileceği olasılığı hep gündemde tutulmuştur. 1994'te Yeltsin'in eski Sovyet cumhuriyetleri ile Rusya'nın ilişkisini açıklarken ülkesini, "eşitler arasında ilk" (Allison, 2013, s. 123) olarak takdim etmesinden de anlaşılacağı gibi, Rusya'nın komşularıyla kuracağı ilişkinin hiyerarşik niteliği, SSCB'nin dağıldığı ilk yıllardan itibaren yadsınamaz şekilde ortaya çıkmıştır.

İstenen hiyerarşik düzenin kurulması hususunda bölgesel örgütler Rusya açısından işlevselliği olan platformlar olarak değerlendirilmiştir. Örgütsel mekanizmaların kuruluş gerekçesi ortak çıkarlara hizmet edecek bir düzen kurmak olarak ilan edilse de (Putin, 2011), bu oluşumlar Rusya için gücünü kurumsallaştırmanın bir vasıtası olmuştur. Nolte'nin vurguladığı gibi, büyük güçler için bölgesel örgütler, buldukları coğrafyada hâkimiyet kurma ve rakip büyük güçleri bölgelerinden uzak tutma noktasında işlev görebilen mekanizmalardır (2010, s. 891). Nitekim Rusya da, 1990'ların başından itibaren öncülüğünü yaptığı bölgesel entegrasyon projeleriyle eski Sovyet coğrafyasını kendi liderliğinde bağımsız bir güç merkezi olarak tanzim etmeye çalışmıştır.

AEB projesi Rusya'nın bu yöndeki çabalarının son halkası olup, AEB'nin oluşum süreci Rusya'nın çok kutuplu dünya vizyonunu hayata geçirme çabalarının da yoğunlaştığı zaman dilimidir. Putin'in AEB'nin kuruluş sürecinde altını çizdiği temel husus, Rusya'nın müstakil bir güç merkezi olması gerektiğidir. Mayıs 2012'de başkanlık görevini devralırken vurguladığı gibi:

Önümüzdeki birkaç yıl Rusya'nın on yıllar sonrasını belirleyecek önemdedir. Şunu anlamalıyız ki; sonraki nesillerin hayatı ve ulus ve ülke olarak bizlerin durumu [...] Baltıklardan Pasifik'e kadar olan topraklarımızı geliştirme kararlılığımıza ve Avrasya'nın lideri ve çekim merkezi olma kabiliyetimize bağlıdır (Putin, 2012).

Bu hedefe matuf olarak, birleşik bir Avrasya tahayyülü Rusya'nın vizyonuna yön vermiştir. Eski Sovyet coğrafyasındaki büyük alanının bir kısmının Avrupa, bir kısmının ise Asya'daki jeopolitik denklemin bileşeni olarak birbirlerinden kopuk şekilde var olmalarındansa, Rusya, bu alanın bütününe kapsayan bir bloğun dünyadaki etkili merkezlerden biri olma düşüncesinden hareketle, kendi liderliğinde yeni bir Avrasya rejiminin kuruluşu için düğmeye basmıştır (Gvosdev ve Marsh, 2014, s. 189). Putin'in Avrasya projesine dair vizyonu bu düşünceye ışık tutmaktadır:

21. yüzyıl çok ciddi değişikliklere gebe olup, finansal, ekonomik, kültürel, askeri ve siyasi alanlarda başlıca jeopolitik merkezlerin şekillendiği görülmektedir. Bu durum, komşularımızla niçin entegre olmamız gerektiğini de açıklamaktadır. [...] Avrasya Ekonomi Birliği, tarihsel olarak Avrasya bölgesinde ulusların kendi kimliklerini korumalarını sağlayacak bir projedir. Yeni bir yüzyılda ve yeni bir dünyada, Avrupa ve Asya'daki gelişmelerin dışında kalmaktansa, Avrasya entegrasyonu ile eski Sovyet coğrafyası bağımsız bir merkez olma şansını yakalayacaktır (Putin, 2013).

Bu tahayyül, Rusya'nın çok kutupluluk savunusu ve farklı güç merkezlerinden oluşan bir uluslararası yapının etkili aktörlerinden biri olma hedefi ile yakından ilişkilidir. 1990'lardan itibaren ABD merkezli tek kutuplu dünya düzeni yerine çok kutuplu bir yapıyı savunan Rusya, bu düşünceyi en son 2016 tarihli Dış Politika Konsepti raporunda, uluslararası ilişkilerin çok kutuplu bir düzlemde oluştuğu, bunun karmaşık bir yapı ortaya çıkardığı ve yeni ekonomik ve siyasi güç merkezlerinin artık var olduğu vurguları ile açıklamıştır (Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2016). Bu itibarla Rusya, dünyada değişmekte olan ekonomik ve siyasi dengelere istinaden ve uzun zamandır savunusunu yaptığı çok kutuplu bir sistemdeki müstakil bir güç merkezi olma hedefine dönük olarak AEB'nin kuruluşuyla kendi hamlesini ortaya koymuştur.

Rusya, 1990'lardan 2000'lere uzanan dönemde bazı başarısız denemelerle karşılaşmışsa da, kapsamlı bir bölgesel entegrasyon projesi olan AEB'yi, kendisini Soğuk Savaş sonrası yaşadığı zorlu geçiş döneminin ardından daha güçlü hissetmesiyle ve de uluslararası konjonktürün bu yönde bir inisiyatifeye uygun olduğu düşüncesiyle hayata geçirmeye karar vermiştir. Bu konjonktürde 2007/2008 küresel finansal krizine kadar Rusya'nın önemli bir ekonomik büyüme kaydetmesinin kendisini daha iddialı projeleri hayata geçirme konusunda teşvik ettiğinin altı çizilmelidir. Yükselen petrol fiyatlarıyla artmakta olan milli gelir, ülkenin ekonomik anlamda ciddi bir büyüme süreci içine girmesini sağlamıştır. 1990'larda içinden geçmekte olduğu zorlu

zamanlarda Rusya'nın GYMH'sı yaklaşık 200 milyar dolara kadar gerilemişken, 2011 yılı itibarıyla on katlık bir artışla iki trilyon doların üzerinde bir ekonomik büyüklüğe ulaşılmıştır (World Bank (b)). Enerji fiyatlarındaki artışa koşut olarak kaydettiği ekonomik büyümeyle birlikte Rusya, Batı'dan kredi konusunda yardım talebinde bulunan bir ülkeden, Batı ülkeleriyle pariteyi yakalama noktasına gelen bir ülkeye dönüşmüştür.³

Görece güçsüz olduğu zamanlarda Rusya, Batı ile arasındaki asimetrik ilişkinin sonuçlarını Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya eklenmelerinde, Sırbistan'ın bombalanmasında, Kosova'nın bağımsız bir devlet olarak tanınmasında, ABD'nin Anti-Balistik Füze Anlaşması'ndan tek taraflı olarak çekilmesinde ve WTO üyesi yapılmasına dair sergilenen kayıtsızlıkta gözlemlemiştir (Mankoff, 2009, s. 100-101). Rusya tarafındaki algı özellikle ABD'nin 1990'lardaki zayıflığından istifade edip beraber çalışma yolları aramaktansa, Rusya'yı daha da izole edecek bir politika izlediğidir (Mankoff, 2009, s.101). Dolayısıyla Rusya'nın 1990'lardan itibaren Batı ile olan ilişkilerin Batı'nın üstünlüğü üzerinden tanzim olduğuna ve Batı'nın kurumsal genişlemesinin (AB/NATO) kendisini dışlayarak icra edildiğine dair taşıdığı inanç, bölgesinde entegrasyon projeleri üzerinden bir güç merkezi oluşturma kararında etkili olmuştur (Kirkham, 2016, s. 120-121). Bu arka plan dahilinde, 2007 sonrası konjonktürü Sakwa, Rus dış politikasındaki "neo-revizyonist" dönemin başlangıcı olarak tanımlamaktadır (2015, s. 62).

Bu konjonktür aynı zamanda Rusya'ya istifade edebileceği önemli fırsatlar da sunmuş ve 2010'lu yıllara yaklaşılırken Batı'nın yaşadığı sorunlar yeni bir Avrasya projesinin hayata geçirilmesi konusunda Rusya'ya uygun bir ortam sağlamıştır. Batı'nın yaşadığı sorunların Rusya tarafından değerlendirilmesi şu şekildedir: Afganistan ve Irak tecrübeleri ABD liderliğindeki Batı ittifak sisteminin kırılma noktalarını ortaya çıkarmış olup, ABD özelinde bu durum, Barack Obama'nın başkanlığa gelmesiyle birlikte ABD'nin askeri güce dayalı agresif dış politika seyrinde bir gerilemeye neden olacak ve 2008 finansal krizi nedeniyle öncelik, ülke içi sorunlara verilecektir; AB ise, genişleme yorgunluğu, üyelerinin yaşadıkları ekonomik sorunlar ve merkezkaç siyasi aktörlerin zemin kazanmasıyla kendi içinde bir sıkışmışlık yaşamaktadır (Trenin, 2014, 12-13; Lo, 2015, s. 45-46). Rusya açısından bu tablo, Batı'nın gerilemesine koşut olarak dünya siyasetinde yeni güç merkezlerinin de var olduğu bir tablodur. 2016 tarihli Dış Politika Konsepti'nde de vurgulandığı gibi:

Dünyada oluşmakta olan çok kutuplu bir uluslararası sistemle ilişkili olarak önemli değişiklikler yaşanmaktadır. [...] Küreselleşme, yeni ekonomik ve siyasi güç merkezlerinin oluşumuna katkı sunmaktadır. Küresel güç ve kalkınma potansiyelinin desantralize bir yapıya kavuşmasıyla beraber, bu potansiyel Asya-Pasifik bölgesine kaymakta olup, bu durum, geleneksel batı güçlerinin ekonomik ve siyasi hakimiyetini zayıflatmaktadır (Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2016).

3 Örneğin, 2000 senesinde Rusya 260 milyar dolarlık ekonomik büyüklüğüyle, sırasıyla 1,4 trilyon ve 1,6 trilyon dolarlık ekonomiler olan Fransa ve İngiltere'nin yaklaşık 5-6 kat gerisinde bir ülkeyken; 2013 yılına geldiğinde bu ülkelerin sırasıyla 2,8 ve 2,74 trilyon dolarlık ekonomik hacimlerine karşılık kendisi 2,2 trilyon dolarlık bir ekonomik büyüklüğe ulaşarak, nispi anlamda aradaki farkı önemli ölçüde kapatmıştı (World Bank (a); World Bank (b)).

2007/2008 sonrasının dünyasında Batı'nın gerileme içine girdiği bir konjonktürün Rusya için bir fırsat alanı yaratmakta olduğu düşünülmüştür. Böylece çok kutuplu dünya tasavvuruna uygun şekilde Rusya liderliğinde yeni bir Avrasya projesinin hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Rusya, AEB'nin öncülü olan bölgesel oluşumlardan daha etkin işleyeceği düşünülen bir entegrasyon projesini hakim kılarak [ve yeni bir bölgesel birliğin lideri olarak], 2007/2008 sonrasındaki dünya konjonktürüne dönük kendi hamlesini ortaya koymuştur. Aslında bütün bu gelişmeler Rusya tarafından 1990'ların ortasından itibaren çok kutuplu dünya savunusu etrafında süregelen politikanın devamı niteliğindedir. Dolayısıyla bu durum bir ölçüde Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un "Batı Sonrası Düzen" (Lavrov, 2017) olarak tarif ettiği dünya düzeninde Rusya'nın konumunu etkili bir güç merkezinin lideri olarak netleştirme çabasının tezahürüdür. Bu denklemde Rusya, yeni bir entegrasyon projesi etrafında bölge ülkelerini çekim merkezine alarak güneyinde Çin, batısında ise AB gibi iki önemli kıta komşusuna karşı geniş bir bölgesel birliğin lideri olarak daha güçlü bir pozisyon elde edebilecektir (Wilson, 2014, s. 190; Trenin, 2014, s. 4).

Küresel siyasetin çekim merkezinin Batı'dan uzaklaştığını ve farklı güç merkezlerinin oluşmakta olduğunu düşünen Rusya için, 1990'lara kıyasla artık dış politikasının ağırlık merkezi NATO ve AB'ye dönük olarak ülkenin batı tarafıyla sınırlı kalmayıp, özellikle Çin'in yükselişiyle birlikte Avrasya'nın bütününe kapsamaktadır. Putin'in henüz başbakanken oluşturmak istediği Avrasya rejimiyle ilgili, "güçlü bir supranasyonal birlik kurarak modern dünyanın kutuplarından biri haline gelmeyi ve Avrupa ve dinamik Asya-Pasifik bölgesi arasında etkili bir köprü olmayı öneriyoruz" şeklindeki vizyonu bu bağlamda açıklayıcıdır (2011). Bu denklemde AEB'nin öncü adımı olan Gümrük Birliği rejiminin oluşturulmasından itibaren Rusya, güç merkezinin Avrasya'ya doğru kaydığı temasının altını çizerek, kurmak istediği bölgesel birlikle Batı kadar Çin karşısında da gücünü konsolide etme amacını gütmektedir (Shumylo-Tapiola, 2012, s. 5-6; Torbakov, 2016, s. 254). Zira Rusya'nın AEB'ye katılmaları amacıyla Tacikistan ve Kırgızistan'a yönelik baskıları, Orta Asya'da uzun vadede potansiyel rakibi olan Çin'e karşı kendi nüfuzunu güçlendirme amacına dönüktür (Lo, 2015, s. 149). Bu bağlamda AEB projesi, sınırları belli bir coğrafi alanda Rusya'nın ekonomik ve siyasi nüfuzunu güçlendirmek kadar, sıfır toplamı oyun mantığını yansıtır şekilde eski Sovyet coğrafyasını alan dış aktörlerin etkisinden uzak tutuma amacına dönük olarak da hayata geçmiştir (Kaczmarek, 2017, s. 1040-1041). Nitekim Rusya'nın Ukrayna'yı AEB'ye dahil etmeye çalışırken, aynı zamanda muhatabını AB'den uzaklaştırma çabası ekseninde uyguladığı eş zamanlı baskı politikası bu duruma bir örnektir.

Sonuç

Eski Sovyet coğrafyasındaki bölgesel entegrasyon projelerinin öne çıkan niteliği, kurulan örgütsel mekanizmalarda Rusya'nın jeopolitik tasavvurunun temel belirleyici etken olmasıdır. Soğuk Savaş sonrasında komşularını entegrasyon projeleri etrafında bir araya getirme politikası Rusya'nın başarmaya çalıştığı bir amaç olup, bölgesel örgütler vasıtasıyla Rusya kendi gücünü kurumsallaştırmanın da arayışı içinde olmuştur. AEB bu çabaların en son örneğini teşkil

etmiştir. Her ne kadar ekonomik birliktelik AEB'nin kuruluş amacı olmuşsa da, bu oluşumun ekonomik boyutun ötesine taşan bir nitelik taşıdığı görülmektedir. SSCB'nin çözülüşü sonrası bölgedeki ekonomik yapıların birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik arz etmemesi, statik ekonomik modellere sahip olunması ve Rusya'nın ihracatının ezici çoğunluğunu bölge dışı ülkelere gerçekleştirmesi, AEB'nin Rusya'yı ekonomik anlamda destekleyebilecek bir potansiyele ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Komşularının Rusya'ya sunabilecekleri katkı bir yana, bilakis Rusya'nın bölgesinin baskın ekonomik gücü olarak, bölge ülkelerinin kendisinden işçi çalıştırma imkanı ve düşük fiyattan enerji tedariki gibi olanaklar çerçevesinde istifade ettikleri bir tablo söz konusudur. Bu denklemde Rusya'nın ekonomik artı değer yaratmak için AEB'yi hayata geçirdiğinden bahsetmek ciddi zorluklar içermektedir.

Bu hususların ışığında, Rusya'nın amaçları etrafında bir yakın plan okuma yapıldığında, ekonomik nedenlerden çok askeri-siyasi ve güvenlik algılarının şekillendirdiği jeopolitik etkenlerin yeni bir Avrasya rejiminin kuruluşuna yön verdiği görülmektedir. AEB'nin hayata geçeceği konjonktürde çok kutuplu dünya düzeni savunusuna yapılan vurgu ve Rusya'nın dünyadaki başlıca güç merkezlerinden biri olması gerektiğine dair ortaya konulan dış politika vizyonu, bu kanaate güçlü bir zemin sunmaktadır. Önceki entegrasyon projelerinden istediği verimi elde edememiş olan Rusya'nın AEB'nin kuruluşuyla, kendisini daha hazır hissettiği 2007/2008 sonrası dünya konjonktüründe, yeni bir bölgesel birliğin lider ülkesi olarak Batı ve Çin arasındaki geniş orta alanı kontrol etme amacına dönük bir hamle ortaya koyduğu bu çalışmada ulaşılan sonuçtur.

Rusya'nın bağlayıcı niteliği ile öne çıkan bir entegrasyon projesini daha da ileri bir aşamaya taşıyarak, istediği düzeyde bir supranasyonal mahiyet kazandırması ve siyasi entegrasyonu da halihazırdaki yapıya eklememesi ise, bölge ülkelerinin kendisinden duydukları kaygılar ve egemenlik hakları konusunda hissettikleri çekinceler nedeniyle kolay görülmemektedir. Genel bir açıdan bakıldığında, Rusya'nın jeopolitik çıkarları ışığında, Avrasya'da eski Sovyet coğrafyasının kapsadığı alanda komşuları üzerinde nüfuzunu konsolide etme çabalarını sürdüreceği ve bu bağlamda bölgesel örgütlerin kendisi için işlevsel olmaya devam edeceği sonucuna, SSCB'nin dağıldığı ilk yıllardan itibaren izlenen dış politikanın gösterdiği gibi, ulaşmak mümkündür. Rusya'nın küresel ölçekte faaliyet gösteren büyük bir güç olduğu ve bölgesinde kendi liderliğinde ve jeopolitik öngörüsüne uygun bir düzen tesis etmenin, kendisinin küresel oyunculuk potansiyelini yakından ilgilendirdiğinin altı çizilmelidir. Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere, AEB'nin niceliksel genişlemesi yönünde harcanan çabalar, Rusya'nın azami sayıda bölge ülkesini yörüngesine alıp, geniş bir bölgesel örgütün varlığı üzerinden uluslararası sistemde müstakil bir güç merkezinin lideri olma amacına matuftur.

AEB'nin supranasyonal nitelikte bir bütünleşme yaratabildiği ölçüde Rusya'nın AB ve Çin arasında sıkışmış bir bölgesel/uluslararası güç olarak jeopolitik çıkar, nüfuz alanının Arktik bölgesini de içine alacak şekilde genişleyeceği söylenebilir. Ancak tüm bunlar için Avrasya ülkelerinin materyal güç kapasitelerinin henüz yeterli olmadığı ve Rusya'nın bu doğrultuda bir rıza imalinin henüz isteneni vermekten uzak kaldığı gözden kaçmamaktadır.

Kaynakça

- (2006, 7 June) “Russia Calls NATO Plans ‘Colossal’ Shift – Europe – International Herald Tribune”, *New York Times*.
- (2015) “Eurasia’s Economic Bloc at Risk from Geopolitics”, *Strategic Comments*, 21 (5): xi-xii.
- (2016, 1 December) “Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/2542248, [Erişim Tarihi: 21.10.2017].
- Abdullo, R. (2015, March 26) “Tajikistan and Eurasian Integration Project”, *Central Asian Bureau for Analytical Reporting*.
- Akal, M., R. Şen (2005) “Avrupa Birliği Üyelerinde İhracat ve İthalatın Gelişimi”, içinde O. Kaymakçı (der.), *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 119-152.
- Allison, R. (2013) *Russia, the West, and Military Intervention*, Oxford: Oxford University Press.
- Balakishi, S. (2016) “Eurasian Economic Union: Russia’s New Foreign Policy in the South Caucasus”, *Maastricht School of Management*, Working Paper No. 2016/1.
- Blank, S. (2013, August 21) “Russia Pressures Armenia to Join Customs Union”, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12793-russia-pressures-armenia-to-join-customs-union.html>, [Erişim Tarihi: 26.07.2017].
- Buckley, N., R. Olearchyk (2013, 11 November) “Eastern Europe: Which Way to Turn?”, *Financial Times*.
- Bukkvoll, T. (2004) “Private Interests, Public Policy: Ukraine and the Common Economic Space Agreement”, *Problems of Post-Communism*, 51 (5): 11-22.
- Bukkvoll, T. (2014, 19 March) “Russia May Gain Small and Lose Big”, *Politico*, <https://www.politico.eu/article/russia-may-gain-small-and-lose-big/>, [Erişim Tarihi: 13.12.2017].
- Dragneva, R., K. Wolczuk (2015a) “European Union Emulation in the Design of Integration”, in D. Lane and V. Samokhvalov (eds.), *The Eurasian Project and Europe Regional Discontinuities and Geopoliticsed*, New York: Palgrave Macmillan, 135-152.
- Dragneva, R., K. Wolczuk (2015b) *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dragneva, R., K. Wolczuk (2016) “Between Dependence and Integration: Ukraine’s Relations with Russia”, *Europe-Asia Studies*, 68 (4): 678-698.
- Dragneva, R., K. Wolczuk (2017, May) “The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power”, *Chatham House: The Royal Institute of International Affairs*.
- Gvosdev, N. K., C. Marsh (2014) *Russian Foreign Policy: Interests, Vectors, and Sectors*, California: CQ Press.
- Inozemtsev, V. (2014) “Russia Turns East: Eurasian Integration, Regional Development, and the West as East”, in K. Liik (ed.), *Russia’s ‘Pivot’ to Eurasia*, London: European Council on Foreign Relations, 62-68.
- International Crisis Group (2016, 20 July) “The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade”, *Europe and Central Asia Report*, No: 240.
- International Crisis Group (2017, 27 July) “Central Asia’s Silk Road Rivalries”, *Europe and Central Asia Report*, No: 245.
- Kaczmarek, M. (2017) “Two Ways of Influence-Building: The Eurasian Economic Union and the One Belt, One Road Initiative”, *Europe-Asia Studies*, 69 (7): 1027-1046.

- Karimov, I. (2015, 13 January) “Karimov: Uzbekistan Will Never Join Soviet-Style Alliance”, <https://www.rferl.org/a/karimov-says-uzbekistan-never-joins-ussr-like-alliance/26791545.html>, [Erişim Tarihi: 09.08.2017].
- Khabarov, S. (1995) “Commonwealth of Independent States: Treaty on Creation of Economic Union”, *International Legal Materials*, 34 (5): 1298-1310.
- Kirkham, K. (2016) “The Formation of the Eurasian Economic Union: How Successful is the Russian Regional Hegemony?”, *Journal of Eurasian Studies*, 7: 111-128.
- Kuchins, A. C., J. Mankoff, B. Oliver (2015a, June) “Central Asia in a Reconnecting Eurasia: Kyrgyzstan’s Evolving Foreign Economic and Security Interests”, *Center for Strategic and International Studies*.
- Kuchins, A. C., J. Mankoff, B. Oliver (2015b, June) “Central Asia in a Reconnecting Eurasia: Tajikistan’s Evolving Foreign Economic and Security Interests”, *Center for Strategic and International Studies*.
- Lavrov, S. (2017, 18 February) “Foreign Minister Sergey Lavrov’s Address and Answers to Questions at the 53rd Munich Security Conference”, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2648249, [Erişim Tarihi: 20.09.2017].
- Libman, A. (2017) “Russian Power Politics and the Eurasian Economic Union: The Real and the Imagined”, *Rising Powers Quarterly*, 2 (1): 81-103.
- Libman, A., E. Vinokurov (2012) *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lo, B. (2002) *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lo, B. (2015) *Russia and the New World Disorder*, Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Mankoff, J. (2009) *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Nolte, D. (2010) “How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics”, *Review of International Studies*, 36 (4): 881-901.
- Nygren, B. (2008) *The Rebuilding of Greater Russia: Putin’s Foreign Policy towards the CIS Countries*, New York: Routledge.
- Parshin, K. (2015, 15 January) “Eyeing Tajikistan’s Weak Spot, Russia Presses for Integration”, *Eurasianet*.
- Popescu, N. (2014, September) “Eurasian Union: The Real, the Imaginary and the Likely”, *European Union Institute for Security Studies*, Chaillot Paper No: 132.
- Putin, V. (2011, 3 October) “A New Integration Project for Eurasia: The Future in the Making”, <https://russiaeu.ru/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-new-integration-project-eurasia-future-making-izvestia-3->, [Erişim Tarihi: 21.07.2017].
- Putin, V. (2012, 7 May) “Vladimir Putin Inaugurated As President of Russia”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15224>, [Erişim Tarihi: 16.11.2017].
- Putin, V. (2013, 19 September) “Meeting of the Valdai International Discussion Club”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19243>, [Erişim Tarihi: 12.08.2017].
- Putin, V. (2014, 4 June) “Vladimir Putin’s Interview with Radio Europe 1 and TF1 TV Channel”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/45832>, [Erişim Tarihi: 29.06.2017].
- Putz, C. (2016, 19 July) “Tajikistan: The Eurasian Economic Union’s Next Member?”, *The Diplomat*.
- Russell, M. (2017, April) “Eurasian Economic Union: The Rocky Road to Integration”, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599432/EPRS_BRI\(2017\)599432_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599432/EPRS_BRI(2017)599432_EN.pdf), [Erişim Tarihi: 29.01.2018].

- Sakwa, R. (2015) Eurasian Integration: A Project for the 21st Century?, in D. Lane and V. Samokhvalov (eds.), *The Eurasian Project and Europe Regional Discontinuities and Geopoliticised*, New York: Palgrave Macmillan, 53-71.
- Sakwa, R. (2008) *Russian Politics and Society*, Oxon: Routledge.
- Salimov, O. (2015, 7 January) “Tajikistan Paves the Way to Eurasian Union”, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13113-tajikistan-paves-the-way-to-urasian-union.html>, [Erişim Tarihi: 08.08.2015].
- Semeniy, O. (2007) “Ukraine’s European Policy as an Alternative Choice – Achievements, Mistakes and Prospects”, in S. Velychenko (ed.), *Ukraine, the EU and Russia History, Culture and International Relations*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 123-137.
- Shumylo-Tapiola, Olga. (2012, October) “The Eurasian Customs Union: Friend or Foe of the EU”, *The Carnegie Papers*.
- Strzelecki, J. (2016, 27 January) “The Eurasian Economic Union: A Time of Crisis”, *The Centre for Eastern Studies*, No: 195.
- Tarr, D. G. (2016) “The Eurasian Economic Union of Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, and the Kyrgyz Republic: Can It Succeed Where Its Predecessor Failed?”, *Eastern European Economics*, 54 (1): 1-22.
- Torbakov, I. (2016) “Managing Imperial Peripheries: Russia and China in Central Asia”, in T. Fingar (ed.), *The New Great Game: China and South and Central Asia in the Era of Reform*, Stanford: Stanford University Press, 240-272.
- Traynor, I. (2014, 1 September) “Kazakhstan is Latest Russian Neighbour to Feel Putin’s Chilly Nationalist Rhetoric”, *The Guardian*.
- “Treaty on the Eurasian Economic Union”, <https://docs.eaeunion.org/en-us/pages/displaydocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&entityid=3610>, [Erişim Tarihi: 15.08.2017].
- Trenin, D. (2011) *Post-Imperium: A Eurasian Story*, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Trenin, D. (2014, June) “The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry”, *Carnegie Moscow Center*.
- Tsygankov, A. (2015) “Vladimir Putin’s Last Stand: The Sources of Russia’s Ukraine Policy”, *Post-Soviet Affairs*, 31 (4): 279-303.
- “Where Did Russian Federation Export in 2016?”, <http://atlas.cid.harvard.edu/explore/?country=186&partner=undefined&product=undefined&productClass=HS&startYear=undefined&target=Partner&year=2016>, [Erişim Tarihi: 18.11.2017].
- Wilson, A. (2014) *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, New Haven: Yale University Press.
- Wilson, J. L. (2016) “The Eurasian Economic Union and China’s Silk Road: Implications for the Russian–Chinese Relationship”, *European Politics and Society*, 17 (1): 113-132.
- World Bank (a) “Data Bank-World Development Indicators”, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.CD&id=1ff4a498&report_name=Popular-Indicators&populartype=series&ispopular=y#, [Erişim Tarihi: 17.11.2017].
- World Bank (b) “Data Bank-World Development Indicators”, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=RUS>, [Erişim Tarihi: 17.11.2017].
- World Bank (c) “GDP Ranking, 2016”, <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.xls>, [Erişim Tarihi: 05.10.2017].

EKLER:

12 ÜLKE TOPLAMI	ÖZBEKİSTAN	UKRAYNA	TÜRKMENİSTAN	TACİKİSTAN	RUSYA	MOĞOLİSTAN	KIRGIZİSTAN	KAZAKİSTAN	GÜRCİSTAN	BELARUS	AZERBAYCAN	ERMENİSTAN				
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
70.516,7	2.697,0	13.956,0	1.785,0	675,1	33.880,1	614,5	554,1	4.987,0	709,4	8.646,2	1.172,0	840,3	2000			
82.349,6	2.814,0	15.775,1	2.348,8	687,5	41.865,4	637,7	467,2	6.446,0	753,2	8.286,4	1.430,9	837,5	2001			
88.785,3	2.425,0	16.975,9	2.119,4	720,5	46.177,0	690,7	579,4	6.581,1	795,5	9.092,3	1.665,6	962,9	2002			
112.903,4	2.662,0	23.020,4	2.512,0	880,8	57.346,0	801,0	717,0	8.402,0	1.141,2	11.558,0	2.626,4	1.236,6	2003			
149.125,7	3.392,0	28.996,8	2.184,5	1.191,3	75.569,0	1.021,1	940,9	12.773,5	1.845,6	16.345,5	3.515,9	1.349,8	2004			
186.760,8	3.665,8	36.122,0	2.219,0	1.330,0	98.707,3	1.184,3	1.107,8	17.333,2	2.490,0	16.698,7	4.211,2	1.691,5	2005			
251.515,3	4.379,9	45.021,6	2.254,1	1.725,0	137.811,1	1.485,6	1.718,2	23.661,0	3.674,5	22.323,2	5.266,7	2.194,4	2006			
349.904,3	4.848,2	60.600,6	2.289,7	2.547,0	199.726,0	2.117,3	2.417,0	32.686,6	5.214,1	28.693,1	5.712,2	3.052,6	2007			
467.378,4	7.076,4	85.448,4	2.325,9	3.273,0	267.051,2	3.615,8	4.072,3	37.815,4	6.055,7	39.381,3	7.161,8	4.101,2	2008			
306.047,1	9.023,0	45.412,9	2.362,7	2.570,0	170.826,6	2.131,3	2.973,9	28.408,7	4.475,3	28.569,0	6.119,1	3.174,6	2009			
384.114,9	8.386,1	60.737,1	2.400,1	2.657,0	228.911,7	3.277,9	3.222,6	24.023,6	5.235,8	34.884,5	6.596,8	3.781,8	2010			
519.766,7	9.952,9	82.607,5	2.438,0	3.206,0	306.091,5	6.526,9	4.260,7	38.010,2	7.071,6	45.759,1	9.732,9	4.109,3	2011			
543.339,6	11.218,4	84.656,7	2.476,6	3.778,0	316.192,9	6.738,9	5.373,2	44.538,1	8.053,9	46.404,4	9.641,7	4.266,9	2012			
539.603,5	13.798,8	76.986,0	2.515,7	4.151,0	314.945,1	6.354,7	5.983,0	48.804,6	8.022,3	43.022,7	10.763,4	4.256,2	2013			
473.830,2	16.972,8	54.381,4	2.555,5	4.297,4	286.648,8	5.236,6	0,0	41.295,5	8.601,8	40.502,4	9.178,6	4.159,5	2014			
336.127,8	20.876,8	37.516,2	2.595,9	3.434,9	182.782,0	3.797,2	4.068,1	30.567,2	7.730,1	30.291,5	9.211,1	3.257,0	2015			

Tablo 1:
Avrasya
Ülkeleri
2000-2015
İthalat
Rakamları
(Milyon
Dolar)

Tablo 2: Avrasya Ülkeleri 2000-2015 İhracat Rakamları (Milyon Dolar)																
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ERMENİSTAN	294,1	335,8	527,2	670,5	722,9	937,0	1.004,0	1.121,2	1.055,0	684,0	1.011,4	1.320,4	1.428,1	1.467,8	1.490,2	1.482,7
AZERBAIJAN	1.745,3	2.314,3	2.167,5	2.591,7	3.615,4	4.347,2	6.372,2	6.058,3	47.756,2	14.688,7	21.278,4	26.480,2	23.827,2	23.904,1	21.751,7	11.326,8
BELARUS	7.331,1	7.450,6	8.020,9	9.945,6	13.751,7	15.977,2	19.738,5	24.275,2	32.570,8	21.304,2	25.283,5	41.418,7	46.059,9	37.203,0	36.080,5	26.660,4
GÜRCİSTAN	322,7	317,6	345,9	461,4	646,9	865,5	935,1	1.232,4	1.497,5	1.133,6	1.677,3	2.186,4	2.376,6	2.910,6	2.861,0	2.204,7
KAZAKİSTAN	8.679,4	8.639,1	9.642,7	12.915,9	20.079,0	27.846,1	38.244,4	47.747,9	71.172,0	43.195,8	57.244,1	88.107,9	92.281,5	84.698,5	79.458,7	45.954,4
KIRGIZİSTAN	504,5	476,1	460,3	581,7	718,7	672,0	794,1	1.134,2	1.617,6	1.178,3	1.488,4	1.978,9	1.683,2	1.773,2	0,0	1.441,5
MOĞOLİSTAN	535,8	521,4	524,0	615,9	869,7	1.064,9	1.542,8	1.889,0	2.539,3	1.902,6	2.899,2	4.780,4	4.384,6	4.272,7	5.774,6	4.669,5
RUSYA	103.092,7	99.868,4	106.692,0	133.655,7	181.600,4	241.451,7	301.550,7	352.266,4	467.994,0	301.796,1	397.067,5	516.992,6	524.766,4	527.265,9	497.833,5	343.907,7
TACİKİSTAN	784,3	651,6	737,0	797,2	914,9	909,0	1.399,0	1.468,0	1.409,0	1.010,0	1.195,0	1.257,3	1.359,7	1.161,8	977,3	890,6
TÜRKMENİSTAN	2.506,0	2.620,2	2.855,6	2.632,0	2.973,0	3.030,5	3.089,1	3.148,8	3.209,7	3.271,7	3.335,0	3.399,4	3.465,1	3.532,1	3.600,4	3.670,0
UKRAYNA	14.572,5	16.264,7	17.927,4	23.066,8	32.666,1	34.228,0	38.367,6	49.294,4	66.952,3	39.695,6	51.430,3	68.393,0	68.694,5	63.320,5	53.913,3	38.127,0
ÖZBEKİSTAN	2.817,0	2.708,0	2.513,0	3.189,0	4.280,0	4.748,9	5.616,6	8.029,4	10.369,3	10.735,4	11.587,5	13.254,0	12.284,8	15.087,2	18.528,9	22.755,8
12 ÜLKE TOPLAMI	143.185,4	142.167,9	152.413,6	191.123,5	262.838,9	336.077,8	418.654,1	497.665,2	708.142,6	440.596,0	575.497,5	769.569,3	782.611,8	766.597,5	722.270,3	503.091,1

Tablo 3: Avrasya Ülkeleriyle AB-Çin-ABD İthalat-İhracat Rakamları Karşılaştırması (2000-2015)								
	28 AB ÜLKESİ		ÇİN		ABD		AVRASYA 12 ÜLKE TOPLAMI	
	İTHALAT	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT
2000	913.277,7	781.049,7	225.093,7	249.202,6	1.258.080,3	780.331,8	70.516,7	143.185,4
2001	876.782,4	791.646,4	243.552,9	266.098,2	1.180.073,8	731.006,0	82.349,6	142.167,9
2002	917.510,6	861.290,9	295.170,1	325.596,0	1.202.284,5	693.222,4	88.785,3	152.413,6
2003	1.082.281,7	1.006.640,8	412.759,8	438.227,8	1.305.091,6	723.608,6	112.903,4	191.123,5
2004	1.301.923,9	1.209.679,7	561.228,7	593.325,6	1.525.268,5	817.905,6	149.125,7	262.838,9
2005	1.515.272,8	1.345.822,6	659.952,8	761.953,4	1.732.320,8	904.339,5	186.760,8	336.077,8
2006	1.786.695,0	1.499.993,3	791.460,9	968.935,6	1.918.997,1	1.037.029,2	251.515,3	418.654,1
2007	2.020.311,8	1.757.322,9	956.115,4	1.220.059,7	2.017.120,8	1.162.538,1	349.904,3	497.665,2
2008	2.386.983,9	2.026.063,0	1.132.562,2	1.430.693,1	2.164.834,0	1.299.898,9	467.378,4	708.142,6
2009	1.757.279,4	1.600.133,8	1.005.555,2	1.201.646,8	1.601.895,8	1.056.712,1	306.047,1	440.596,0
2010	2.064.925,1	1.858.701,8	1.396.001,6	1.577.763,8	1.968.259,9	1.278.099,2	384.114,9	575.497,5
2011	2.443.310,5	2.241.192,7	1.743.394,9	1.898.388,4	2.263.619,1	1.481.682,2	519.766,7	769.569,3
2012	2.354.197,8	2.251.606,3	1.818.199,2	2.048.782,2	2.334.677,7	1.544.932,0	543.339,6	782.611,8
2013	2.283.753,4	2.396.151,9	1.949.992,3	2.209.007,3	2.326.590,2	1.577.587,3	539.603,5	766.597,5
2014	2.281.341,9	2.339.708,9	1.958.021,3	2.342.343,0	2.410.855,5	1.619.742,9	473.830,2	722.270,3
2015	1.949.224,7	2.041.196,2	1.681.670,8	2.281.855,9	2.306.822,2	1.503.870,4	336.127,8	503.091,1

MERCOSUR'un Ekonomik Bölgeselleşmesi: 2006-2016 Yılları Bölge İçi Ticari İlişkilerin Analizi

Economic Regionalism Of MERCOSUR: Analyse of Intra-Regional Trade Relation Between 2006-2016

Ahmet Bilal TÜZGEN*

Öz

Latin Amerika'daki bölgeselleşme girişimlerinden biri olan ve 1991 yılında Brezilya, Arjantin, Uruguay, Paraguay'ın imzaladığı anlaşma ile kurulan, 2012 yılında ise Venezuela'nın dahil olduğu Güney Amerika Ortak Pazarı MERCOSUR, günümüzde bölgenin en büyük ticari bloğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihai hedefinin ekonomik entegrasyon olduğu organizasyonun ilk yıllarında belirgin bir başarı sağladığı görülsede kurumsallaşmasındaki eksiklikler, ülkelerin egemenliği devretmeye isteksizlikleri, üyelerin bireysel politikaları ve Latin Amerika'da bulunan çok sayıda bölgesel örgütün varlığından kaynaklı kapsayıcılığının sınırlı oluşu nedenleriyle bölgeselleşmesi istenilen düzeye ulaşamamıştır. Ekonomik bölgeselleşmenin bir göstergesi olarak bölge içi ticari ilişkilerin incelenmesi MERCOSUR'un son dönemdeki iktisadi entegrasyon düzeyi hakkında fikir vermektedir.

Dünya sisteminde ekonomik bölgeselleşmenin temelleri 19.yy'da Avrupa'daki gelişmelere dayandırılmakta, yeni gelişen ticaret ağları ve ülkelerin gümrük birliği çalışmaları modern anlamda ilk ekonomik bölgeselleşme girişimlerine örnek olarak değerlendirilebilmektedir. Bu dönemde Latin Amerika'da daha çok Pan fikirlerin ve korumacılığın etkisiyle fikirselleşme, kültürel ve güvenlik temelli bölgeselleşme düşünceleri görülürken, ortak pazar kurma ve ticari ilişkilerde artış sağlama hedefleri 20.yy'ın ilk yarısında ortaya çıkmaktadır. Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA) ile 1948 yılında başlayan ekonomik bölgeselleşme çalışmaları, 1990'lar sonrası kurumsallaşarak MERCOSUR halini almış, bölge içi ticaretin ve tüm üretim faktörleri düzeyinde ekonomik serbestliğin artırılması hedeflenmiştir. 2006-2016 yılları arası veriler incelendiğinde GSYİH bakımından grubun göstergelerinde etkili olan Brezilya ve Arjantin'in kendi ticaret hacimlerini arttırdıkları ancak bunu bölge içi değil bölge dışı ticaret partnerleri ile sağladıkları görülmüştür. Dolayısıyla kapasite farklılıkları ve ithalat bağımlılıkları gibi diğer sınırlılıklarıyla beraber Brezilya ve Arjantin'in ticaret tercihlerinin de bölgeselleşmenin istenilen seviyeye ulaşamamasının bir nedeni olduğu ileri sürülebilmektedir.

Latin Amerika bölgeselleşmesini ekonomik açıdan ele almayı hedefleyen çalışma, Avrupa dışındaki bölgeselleşmenin bir örneği olarak MERCOSUR'un ekonomik bölgeselleşmesini değerlendirmektedir. Araştırmanın birinci bölümünde ekonomik bölgeselleşme çalışmaları, uluslararası ilişkilerdeki federalizm, fonksiyonalizm, neofonksiyonalizm ve hükümetler arası ilişkiler gibi bölgeselleşme teorileri

* Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası Politik Ekonomi Bilim Dalı, ahmettuzgen@gmail.com

kapsamında incelenecek, bölgeselleşmenin sosyal, güvenlik, normatif ve ekonomik biçimlerinin olabileceği ortaya koyulacaktır. Bölümde ekonomik bölgeselleşmenin tercihli ticaret anlaşması, serbest ticaret anlaşması, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik aşamalarına değinilecek, bölgeselleşme ve küreselleşme dalgalarının dünya ticaretine etkisi değerlendirilecektir. İkinci bölümde Güney Amerika'da bölgeselleşme çalışmaları 19.yy'dan itibaren ele alınacak, MERCOSUR'un tarihsel gelişimi ortaya koyulacaktır. Araştırmanın son bölümünde ise MERCOSUR'un ekonomik bölgeselleşmesi, bölge içi ve dışı ticaret hacimleri ve ülkelerin ticari partnerleri açısından değerlendirilecek, Latin Amerika bölgeselleşmesinin fırsatları ve sınırlılıkları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik bölgeselleşme, MERCOSUR, Latin Amerika, ortak pazar, bölgesel ticaret

Abstract

South Common Market MERCOSUR, which was one of the regionalism attempts in Latin America and established by the treaty signed by Brazil, Argentina, Uruguay, Paraguay in 1991, later Venezuela joined in 2012, is the biggest trade block of the region today. The organization's ultimate goal is economic integration and despite the wide expectations of success in its early years, MERCOSUR's integration couldn't reach the level that was aimed due to its lack of institutionalism, the unwillingness of the countries to hand over their sovereignty, individual policies of the members and its limits because of the high number of organizations in Latin America, MERCOSUR's integration couldn't reach the level that was aimed. Analyses of intra-regional trade relations as an indicator of economic regionalism may provide ideas for the organization's economic integration level in the last decade.

The roots of the economic regionalism in the world system based on the developments in Europe in the 19th century and the new advancing trade networks and the of countries on customs union can be regarded as the first economic regionalism attempts in the modern sense. During this period it could be claimed that ideational, cultural and security-based regionalism was dominant in Latin America mostly because of the Pan ideas and protectivism, However, by the mid 20th century the aim of establishing a common market and increase on the trade relations emerged in the region. The economic regionalism initiatives started with The Economic Commission for Latin America (ECLA) in 1948 and institutionalized after the 1990s with MERCOSUR which was established with the goal of increasing intra regional trade and economic openness on all factors of production. When the data of the years between 2006 and 2016 be examined it was seen that Brazil and Argentina who are the most significant members of the group in terms of GDP have increased their own trades and influenced the MERCOSUR's trade indicators however mostly not because of their intra-trade relations but because of the international partners. Therefore it can be argued that one of the reasons behind the regionalism couldn't reach the level that was aimed in Latin America is Brazil's and Argentina's trade preferences alongside with limitations on the capacity differences and dependencies on imports.

With targeting Latin American regionalism on an economic perspective, this study analyzes MERCOSUR and aims to assess economic regionalism of the organization as an example of the non-European regionalism. The first chapter of the research examines economic regionalism studies on the regionalism theories such as federalism, functionalism, neofunctionalism and intergovernmentalism in the context of international relations and puts forth the social, security, normative and economic forms of regionalism. Also, this section explains the economic regionalism's preferential trade agreement, free trade agreement, customs union, common market and economic integration stages and evaluates the impact of the regionalization and globalization waves to the world trade. The second chapter analyzes the regionalism researchs of South America since the 19th century and historical process of MERCOSUR. The final chapter assesses economic regionalism of MERCOSUR in terms of intra and extra trade capacities and trade partners of member states with the opportunities and limitations of Latin American regionalism.

Keywords: Economic regionalism, MERCOSUR, Latin America, common market, regional trade

Giriş

Bir bölgede mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, sermayenin akışkanlığı ve ülkelerin ekonomi politikalarının uyumlulaştırılması olarak ifade edilen ekonomik bölgeselleşme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın entegrasyon başarısıyla dünya genelinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik gibi seviyeleri bulunan ekonomik bölgeselleşme, coğrafi yakınlığa sahip ülkelerin ekonomik karşılıklı bağımlılıklarının artması, kurum ve siyasi yapılarının homojenliği ve kültür ve tarihin benzer olması durumunda gerçekleşebilmektedir.

1960'lardan sonra benzer kimlik, tarih ve kültüre sahip Latin Amerika ülkelerinin ekonomik ilişkilerini de geliştirmeyi hedefledikleri ve bölgeselleşme girişimlerinin arttığı gözlemlenmektedir. LAFTA, CACM, Andean, CARICOM gibi bölgesel organizasyonların ardından 1991 yılında Brezilya, Arjantin, Uruguay, Paraguay'ın imzaladığı Asuncion Anlaşması ile Güney Amerika Ortak Pazarı MERCOSUR kurulmuş, örgüte 2012 yılında Venezuela dahil olmuştur. Günümüzde AB ve NAFTA'nın ardından en büyük ticari blok olarak karşımıza çıkan ve nihai hedefi sermaye ile mal ve hizmetlerin geçişini serbestleştiren bir ticaret bölgesi oluşturmak olan MERCOSUR'un kuruluşundan itibaren ticaret hacminde bir genişleme gözlenirse de bölge içi ticaret rakamları, diğer bölgesel organizasyonlarla kıyaslandığında oldukça düşüktür. Bunun yanında ülkelerin bireysel politikaları ve ikili ticaret anlaşmaları, kurumsallaşmasındaki eksiklikler, kurulması amaçlanan ortak pazar hedeflerinin gerisinde kalınması ve Latin Amerika'da bulunan çok sayıda bölgesel organizasyondan kaynaklı kapsayıcılığının sınırlı oluşu nedenleriyle örgütün bölgeselleşmesinin istenilen düzeye ulaşamadığı söylenebilmektedir.

Her ne kadar sınırlılıkları bulunsun ve tam bir ekonomik entegrasyon sağlanmasa da MERCOSUR, Latin Amerika'nın en önemli bölgesel organizasyonlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik bölgeselleşmenin bir göstergesi olarak bölge içi ve dışı ticari ilişkilerin incelenmesi, örgütün iktisadi entegrasyon düzeyinin analiz edilmesine imkan vermektedir.

Ekonomik Bölgeselleşme Çalışmaları

Devletlerarası ilişkilerde ve uluslararası siyaset literatüründe bölgeselleşme girişim ve çalışmalarının kökenleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak, 20.yy'ın ortalarına kadar geçen süreç erken dönem olarak adlandırılırken (Söderbaum 2015, s. 6), bölgeselleşme ile ilgili bir literatürün oluşması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda gerçekleşmiştir (Fawcett, 2012, s. 2). Günümüz bölgesel organizasyonlarından birçoğunun temeli Soğuk Savaş döneminde atılırken iki kutuplu sistemin yıkılmasının ardından dünyanın hemen her coğrafyasında bölgeselleşmenin hızlandığı görülmüştür (Smith, 1997, s. 64). Motivasyonlarının ve hedeflerinin çeşitlendiği bölgeselleşme faaliyetleri güvenlik, ticaret, kültür, eğitim gibi alanlarda işbirliklerini kapsarken en yaygın bölgeselleşme türlerinden birini ekonomik bölgeselleşme oluşturmuştur (Hettne, 2003, s. 24). Araştırmanın konusunu oluşturan ekonomik bölgeselleşme açıklanmadan önce uluslararası ilişkiler literatüründe bölgeselleşme teorilerinin incelenmesi faydalı olabilmektedir.

Uluslararası İlişkilerde Bölgeselleşme Teorileri

Bölgeselleşme çalışmalarında bulunan birçok akademisyen bölgeselleşmenin açıklanmasından önce bölge kavramının muğlaklığına değinmiştir (Hurrell, 1995, s. 333; Fawn, 2009, s. 12; Behr ve Jokela, 2011, s. 4) Bölgeyi hangi unsurların oluşturduğu üzerinde bir fikir birliği olmamakla beraber genel kanı yalnızca coğrafi yakınlığın yeterli olmadığı yönündedir. Yakınlığa ek olarak benzer değer, kültür ve tarihi paylaşmak (Mansfield ve Milner, 1999, s. 591), hem bölgeyi oluşturan hem de diğer toplumlarca bu yönde zihinsel bir imajın oluşması bölge tanımının içine dahil edilmiştir (Acharya, 2008).

Bölge gibi bölgeselleşme kavramının da çerçevesi keskin sınırlar ile belirtilememektedir. Ülkeler ve toplumlar arası işbirliğinin hangi seviyeye ulaştığında bölgeselleşme olarak adlandırıldığı ve hangi alanlardaki faaliyetlerin bu kapsamda değerlendirildiği konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu bağlamda ülkeler arası bir anlaşmanın yapılmış olması bölgeselleşmeden söz edebilmek için tek başına yeterli bulunmamakta; coğrafi yakınlık, yoğun sektörel ilişki ve bu doğrultuda belirlenmiş hedeflerin varlığı gerekmektedir. Türkçe literatürde bölgeselleşme ve bölgeselcilik tanımları birbirleri yerine kullanılmakla beraber kavramların İngilizce karşılıkları olan *regionalism*, ülkeler arası artan ilişkilerin resmi bir anlaşma veya bir organizasyon çerçevesinde gerçekleşmesini ifade etmekte (Katzenstein, 2006, s. 1), *regionalization* ise böyle bir anlaşmanın veya organizasyonun bulunmadığı ancak ilişkilerin resmi ve gayri resmi seviyede yoğun olarak yürütülmesi (Hurrell, 2007, s. 130) şeklinde tanımlanmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde bölgeselleşme çalışmalarının açıklanmasında çeşitli teoriler kullanılmaktadır. Avrupa entegrasyonu ile başlayan çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan oldukça etkilenmiş, uluslararası sorunların kaynağını Westphalian ulus devlet olarak görmüş, barış ve istikrarın sağlanmasının bölgesel işbirlikleri ve entegrasyonla olabileceğini ileri sürmüştür (Söderbaum, 2015, s. 10). Dönemi açıklamada federalizm, fonksiyonalizm, neofonksiyonalizm ve hükümetler arası yaklaşım kullanılmıştır. Federalizm, diğer teorilerin aksine ilişkilerin bir devlet çerçevesinde gerçekleşmesi gerekliliğini ileri sürerken bu devletin ulus devletlerin bir araya gelerek oluşturacakları tek bir yapıda olması gerekliliğini savunmaktadır. Bir devlet sistemi olması nedeniyle teoriden çok bir siyasi program olarak görülmektedir (Söderbaum, 2011, s. 11).

David Mitraný'nin (1948) çerçevesini çizdiği fonksiyonalizm, ortak ihtiyaçlar doğrultusunda devletlerin bir araya gelmesini ifade etmektedir. Bölgeselleşmeyi barışın sağlanması için bir strateji olarak gören fonksiyonalist teori, devletlerin toprak temelli yaklaşımlarını çatışmanın nedeni olarak değerlendirirken, bunun yerine işlevsel işbirliklerine vurgu yapmaktadır. 1960'larda Ernst Haas'ın (1964) katkılarıyla neofonksiyonalist teori ortaya çıkarken, fonksiyonel teoride olan işbirliğini vurgulamış ancak bunun yeterli olmadığını ifade etmiştir. Fonksiyonun ölçülebilir olmadığını ifade eden Haas, buna karşılık bölgesel entegrasyonun bölgesel kurumlar ile ölçülebileceğini ve problem çözümünde kurumların varlığının daha verimli olduğunu öne sürülmüş, bir alanda başlayan işbirliğinin diğer alanlara da zaman içinde yayılabileceğini (*spill over* yaklaşımı ile) ifade etmiştir (Schmitter, 2005, s. 257). Kurumlar sayesinde bölge toplumları

ulusların ötesine geçerek Karl Deutsch'ta yer alan güvenlik toplumu kavramsallaştırması gibi bir grup kimliği oluşturabilmektedir. Ancak, Avrupa'da milliyetçiliğin yükselişe geçmesi neofonksiyonalizme yönelik ilginin azalmasına yol açmıştır.

1970'lerden sonra hükümetlerarasıcılık çalışmaları bölgeselleşmeyi açıklamada kullanılmaya başlanmıştır. Hükümetlerarasıcılık, daha devlet merkezli bir bakış açısı ortaya koymuş; bölgesel entegrasyonların ulusal çıkarlarla örtüştüğü zaman gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ulus üstü bir kuruma yetki devrinin gerçekleşmesi, süreç içinde devleti güçlendiren bir olgu olduğu sürece entegrasyon sağlanabilmektedir (Milward, 2000, s. 24). Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi de ulus devletlere vurgu yapmakta, ancak bunun yanında hükümet dışı aktörlere, baskı ve çıkar gruplarına analizinde daha fazla yer vermektedir (Moravcsik, 1993, s. 499). Teoriyi ortaya atan Moravcsik, Avrupa entegrasyonunu ele almış ve Avrupa Parlamentosu ve Komisyonu'nun süreç içinde önem kazanmasını liberal hükümetlerarasıcılık ile açıklamıştır. Bu teoriler genellikle bölgeselleşmenin eski dönemi olarak adlandırılan Avrupa Birliği'ni temel alan çalışmalardan oluşmaktadır. 1990'lardan sonra başlayan yeni dönemle birlikte bu teorilerin yanında bölgesel yönetim, liberal kurumsallık, bölgesel güvenlik kompleksi gibi teoriler bölgeselleşmeyi açıklamada kullanılmıştır.

Teorik yaklaşımlarla ilgili tartışmaların dışında bölgeselleşmenin küreselleşmeyle ilişkisi alanın bir diğer tartışmasını oluşturmuştur. Kimi akademisyenler bölgesel organizasyonları küreselleşmeye ulaşmada bir basamak olarak görürken kimi küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunma yolu olarak devletlerin bölgeselleşmeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Özellikle Afrika ve Latin Amerika'daki ithal ikameci ihracat arttırıcı bölgeselleşme biçimlerinin ortaya çıkması bu düşünceyle örtüşmektedir. Bölgeselleşmeyle ilgili farklı teoriler ve yaklaşımlar bulunduğu görülürken, kapsamına giren konulara göre de farklı biçimlerde bölgesel faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetler içinde en yaygın ekonomik bölgeselleşme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik Bölgeselleşme: Amaç ve Araçlar

İki veya daha fazla devletin ekonomik karşılıklı bağımlılıkları arttırmak, gümrük düzenlemelerine gitmek ve iktisadi kazançlarını geliştirmek amacıyla izlediği politikalar ekonomik bölgeselleşme kapsamında değerlendirilmektedir. Ekonomik bölgeselleşmeyle ölçek ekonomisinden faydalanmak hedeflenir (Mansfield ve Milner, 1999, s. 594). Temelinde neoliberal yaklaşımının varsaydığı uluslararası ilişkilerin sıfır toplamı değil, pozitif toplamı olabileceği görüşünün yer aldığı (Keohane ve Nye, 1977, s. 10) ekonomik bölgeselleşme, ülkeler arası kazan-kazan durumu ortaya çıkartmayı hedeflemektedir. Sosyal çıkarı başlangıç noktası olarak gören liberal teori, ekonomik faydayı vurgulayarak bölgeselleşmeyi hem ulusal çıkar gruplarının tercih ettiğini hem de siyaset yapıcılarının iç politikada destek bulmalarını kolaylaştırdığını ifade etmektedir (Börzel, 2016, s. 46).

Ekonomik bölgeselleşmenin ilk aşaması tercihli ticaret anlaşması (TTA) olarak karşımıza çıkmaktadır. TTA, vergilerin tamamen ortadan kalkmasından çok devletlerin belirli ürünlerde gümrük vergilerinin düşürmesini ifade etmektedir. Serbest ticaret anlaşması (STA) ise, anlaşmaya taraf ülkeler arası gümrük tarifelerinin ve kotaların kaldırılması olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik entegrasyon hiyerarşisinde bir sonraki aşamayı ifade eden gümrük birliği üye olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanmasıyla, bir sonraki basamak üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) tam serbestliğini kapsayan ortak pazardır. Ekonomik entegrasyonun son aşaması ise ekonomik ve sosyal politikalar ile bu alanlardaki kurumların uyumlaştırılmasıdır (Mirus ve Ryłska, 2001, s. 2).

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyon Hiyerarşisi

Ekonomik Entegrasyon Aşamaları	Tüm Tarife ve Kotaların Kaldırılması	Ortak Gümrük Tarifesi Uygulama	Üretim Faktörlerinin Serbestliği	Politika ve Kurumların Uyumlaştırılması
TTA	X	X	X	X
STA	✓	X	X	X
Gümrük Birliği	✓	✓	X	X
Ortak Pazar	✓	✓	✓	X
Ekonomik Birlik	✓	✓	✓	✓

(Kaynak: Balassa, B. (1969). The Theory of Economic Integration, UK: George Allen&Unwin, s.2).

Ticaret anlaşmaları ele alındığında modern bölgeselleşmenin dört dalga olarak gerçekleştiği görülmektedir (Mansfield ve Milner, s. 1999; Mansfield ve Sölingen, 147-148). İlk dalga, 19.yy'ın ortalarında Avrupa'da ortaya çıkmış, bu dönemde ülkeler arası ikili ticaret anlaşmaları yapılırken, Büyük Britanya'nın 46, Almanya'nın 30, Fransa'nın ise 20'nin üzerinde ülkeyle ikili anlaşmalarının bulunduğu görülmektedir. Aynı dönemde ilk gümrük birliği olan Almanya, İsviçre, Avusturya, Danimarka ve İtalya'nın üye olduğu Zollverein ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmaların çoğu Birinci Dünya Savaşı ile beraber son bulurken, iki savaş arası dönemde imparatorlukların yıkılırken ortaya çıkan yeni devletler ekonomilerini kuvvetlendirmek için ticaret anlaşmaları yapma yoluna gitmiş ve ikinci bölgeselleşme dalgası ortaya çıkmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı dünya ticaretini oldukça olumsuz etkilerken anlaşmalar da bu dönemde yeniden bozulmuştur. Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla imzalanan anlaşmalar üçüncü bölgeselleşme dalgası olarak adlandırılmış bu kapsamda 1960'lar ve 1970'lerde ticaret anlaşma sayısında artış görülmüştür. Bölgeselleşmedeki asıl gelişme ise 1990'lardan sonra ortaya çıkmıştır. Dördüncü dalga olarak tanımlanan bu dönemde güvenlik endişelerinin de azalması ile devletler ekonomik karşılıklı bağımlılıklarını arttırmaya başlamış, dünya ticaretinin yarısından fazlası bu anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşirken BM'nin hemen hemen tüm üyeleri bir serbest ticaret anlaşmasına taraf olmuş, GATT çerçevesinde 46 senede mal ve hizmetlerle ilgili 124 anlaşma yürürlüğe girerken 1995'ten sonra WTO'ya bildirilen anlaşmaların sayısı 400'ü aşmıştır (WTO, t.y.).

Ticaret anlaşmalarının faydaları hakkında akademide görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bebek endüstrileri korumak ve ithal ikameci sanayiye teşvik edebilmek için

aralarında TTA'lar kurabilmekte bu sayede ekonomik gelişme ve kalkınmalarına TTA'lar olumlu etki edebilmektedir. Bunun yanında bölgesel organizasyonlar yoluyla uluslararası müzakerelerdeki aktör sayısını azaltmasıyla kararların alınmasına katkıda bulunabilmektedir (Krugman, 1993, s. 73). Ancak, üçüncü tarafları dışlayıcı etkisiyle GATT ve DTÖ'nün oluşturmayı hedeflediği mal ve hizmetlerin küresel serbest dolaşımını engelleyici bir boyutu da bulunmaktadır. Bununla beraber bölgesel faaliyetlerin zamanla genişleyerek küresele evrilebileceği veya zayıf ülkeleri küreselle rekabet edebilecek konuma gelmelerine yardımcı olduğuyla ilgili de görüşler bulunmaktadır. Kuruluş amacı ekonomik küreselleşmeyi desteklemek olan GATT ve DTÖ'nün bölgeselleşmeye izin vermesi bu perspektiften değerlendirilebilmektedir (Telo, 2007, s. 6).

Bölgeselleşme çalışmaları daha çok Avrupa merkezli olmakla beraber Avrupa dışı bölgesel organizasyonlar ve bölgeselleşme girişimleri özellikle 1990'lardan sonra Afrika ve Asya kıtalarında hız kazanmıştır (Mehmetçik, 2019; Tunçarslan, 2019). Bu bağlamda bölgesel kurum ve organizasyon sayısı bakımından Latin Amerika da, bölgesel girişimlerin yoğun olarak bulunduğu bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güney Amerika'da Bölgeselleşme ve MERCOSUR

Kültür, dil, tarih ve kimlik bakımından benzer özelliklerin bir arada bulunduğu Güney Amerika, tarihsel süreçte pek çok entegrasyon girişimini tecrübe etmiştir. Günümüzde birçok kurum ve organizasyon bulunduran bölgede en dikkat çeken örgütlerden biri MERCOSUR olarak değerlendirilirken, MERCOSUR'un tarihsel süreci açıklanmadan önce bölgedeki diğer girişimlere yer verilecektir.

Güney Amerika'da Bölgeselleşme Çalışmaları

Güney Amerika'daki bölgeselleşme çalışmaları daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın ekonomik entegrasyonun etkileriyle ortaya çıkan girişimler olarak değerlendirilse de bölgede birleşmeyi hedefleyen faaliyetlerin kökeni 19.yy'ın başlarına kadar götürülebilmektedir.

Güney Amerika'nın erken dönem bölgeselleşmesinde kolonyal devletlere karşı bölge ülkelerinin birleştirilmesi fikri yer almaktadır. Bağımsız bir Latin Amerika oluşturma hedefinden hareketle Simon Bolivar, bölgenin bir araya gelmesi gerekliliğine vurgu yapmış, 1819 ve 1826 yılında Bolivar'ın çağrısı üzerine Angostura ve Panama Kongresi'nin düzenlenmesine karar verilmiştir. Ancak hem dış etkiler hem de ülkelerde milliyetçiliğin gelişmesi üzerine Pan-Latin Amerika fikri uygulanamamıştır (Castro-Klarén, 2003, s. 26). Erken Latin Amerika bölgeselleşmesinin başarılı olamamasının bir nedeni de ABD'nin Monroe Doktrini olarak değerlendirilmiştir (Aguirre, 2005, s. 17). Doktrin çerçevesinde Avrupa ülkelerinin Amerika'da sömürgecilik faaliyetleri yürütmemesine karşılık ABD'nin de Avrupa'ya karışmayacağı ifade edilirken bu durum Orta ve Güney Amerika üzerinde etkili tek büyük gücün ABD olmasına yol açmış ve ABD'nin çıkarlarına aykırı bir politika izlenmesi halinde bölgeye müdahale edilmesini beraberinde getirmiştir.

İlerleyen dönemlerde Avrupa'daki bölgeselleşme fikrinin aksine dünyanın geri kalanında olduğu gibi Latin Amerika'da da anti kolonyal fikirlerin yayılmasıyla ekonomik kalkınmayı, devlet eliyle sanayileşmeyi, ulus inşasını, korumacılığı ve ithal ikameciliği sağlayacak bölgesel entegrasyonlar önem kazanmıştır. Büyük buhrandan da etkilenen ülkeler, ekonomik olumsuzlardan korunmanın yolunu işbirliğinin arttırılmasında görmüştür (Söderbaum, 2015, s. 14). Bu durumun en önemli göstergelerinden birini Latin Amerika ülkelerinin 1945 yılındaki BM Tüzüğü hazırlanırken bölgeselleşmeyi anlaşmazlıklara barışçıl çözümler üretme mekanizması olarak tüzüğe dahil etme çabaları oluşturmuştur. ABD'nin liderliğini yaptığı küreselcilere karşı Latin Amerika ağırlıklı bölgeselciler grubu, yetkilerin tek bir elde (BMGK) toplanması yerine bölgesel grupların otoriteyi paylaşması gerekliliğini savunmuşlardır. Düşüncelerinin temelinde bölgesel barış doktrini olarak ifade edilen ve yakın toplumların birbirini daha iyi anlayacağı, dolayısıyla sorunların çözümüne daha kolay ulaşılacağı yer almaktadır. Girişimleri sonucu Bölüm 6 Madde 33/1 ve Bölüm 8 Madde 52/2'de bölgesel organizasyonların çatışma çözümlemelerdeki rolü resmi olarak tanınmıştır (Acharya, 2012, s. 6).

Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika bölgesel girişimlerinin ilkini 1948 yılında Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA) ve daha sonra Karayipler'in komisyona katılmasıyla ECLAC oluşturmuştur. BM bünyesinde kurulan beş bölgesel organizasyondan biri olan komisyonun amacı, üye ülkelerin ekonomilerinin güçlendirilmesi ve küresel ticaretle rekabet edebilecek seviyeye getirilmesidir. Malamud ve Gardini (2012, s. 119), bu tarihten sonra Latin Amerika'daki bölgeselleşmenin dört dalga halinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. İlk dalga ECLAC'ın kurulmasının ardından Meksika'yı da kapsayacak şekilde 1960 ve 1962'de kurulan Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA) ve Orta Amerika Pazarı (CACM) kapsamında gerçekleşmiştir. Bu girişimlerin ardından 1969 ve 1973'te Andean Paktı (CAN) ve Karayip Topluluğu'nun (CARICOM) kuruluşu ikinci dalga olarak nitelendirilmiştir. 1980'lerden sonra bölge ülkelerinin demokrasiye geçişiyle birlikte üçüncü dalga ortaya çıkmış, MERCOSUR'un kurulması da bu çerçevede değerlendirilmiştir. 2000'ler sonrası Güney Amerika Milletler Birliği (UNASUR) ve Latin Amerika İçin Bolivarcı İttifak (ALBA) da olduğu gibi siyasi kimlik ve güvenlik konuları ön plana çıktığı post hegemonik/ post liberal dördüncü dalga gerçekleşmiştir. Bu organizasyonlara ek olarak Meksika, Kolombiya ve Venezüla'nın oluşturduğu G3 grubu, Latin Amerika ve Karayip Ekonomik Sistemi (LAES), bölgenin en kalabalık girişimleri olan Rio Grubu ve Amerikan Devletler Örgütü (OAS) gibi yapılanmalar da bölgede faaliyet gösteren oluşumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu girişimlerin kurucu anlaşmalarında yer alan serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ya da ortak pazara geçmek gibi hedeflerinin gerisinde kaldıkları görülmektedir. Bu durumun nedenleri ülkelerdeki milliyetçiliğin güçlü oluşu, birçoğunun Soğuk Savaş boyunca diktatörlüklerce yönetilmesi ve işbirliğini hedefleyen organizasyon sayısının fazla olması sonucu hedef ve öncelik verilen konuların farklılaşması olarak sıralanabilmektedir. Buna karşılık, ekonomik işbirliklerini arttırması ve düzenli zirveler gerçekleştirerek ülkeler arası diyalog ortamı oluşturmaları organizasyonların olumlu yanları olarak görülebilmektedir.

Tarihsel Süreçte MERCOSUR

Ekonomik entegrasyon gerçekleştirmek amacıyla 1991 yılında Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay'ın, Paraguay'ın başkentinde bir araya gelerek imzaladıkları Asunción Anlaşması ile Güney Ortak Pazarı – *Mercado Comun Del Sur* (MERCOSUR)'un temeli atılmıştır. Latin Amerikadaki çeşitli entegrasyon girişimlerin ardından kurulan örgüt, mal, sermaye ve insanların serbest dolaşımını öngörmüştür. Bu anlaşmanın ardından 1994'te kurumsal altyapının oluşturulması amacıyla Ouro Preto Protokolü imzalanmış, buna ek olarak 2002'de üyeler arası anlaşmazlıkların giderilmesi hakkında mevzuat oluşturan Olivos Protokolü kabul edilmiştir. Kurucu anlaşma Asunción'a göre, toplumsal adaletle ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ulusal pazarların entegrasyon yoluyla gelişmesi ön koşul olarak görülmüş; amaçlara ulaşılmasında mevcut kaynakların optimum bir şekilde kullanılması, çevrenin korunması, makro ekonomik politikaların koordine edilmesi, uluslararası ekonomide üye ülkelerin pozisyonunun korunması, ekonominin farklı sektörleri arasında tamamlayıcılık oluşturulması, mal ve hizmetlerin kalitesini ve tedarikliğini arttırmak ve vatandaşların hayat koşullarını iyileştirmek için taraf devletlerin bilimsel ve teknolojik ilerlemesinin teşvik edilmesi ve bu hedeflere ulaşılabilmesi için toplumların da birbirleriyle iyi ilişkilerde bulunmasının sağlanması hedeflenmiştir (Asuncion, 1991, s. 1).

Ortak pazarın kapsamına anlaşma; hiçbir gümrük kısıtlamasına tabi olmadan üretim faktörlerinin, mal ve hizmetlerin üyeler arasında serbest dolaşımını, üçüncü taraf devletlere karşı ortak tarifelerin ve ticaret politikalarının izlemesi ve uluslararası platformlarda koordineli hareket edilmesini, dış ticaret, tarım, sanayi, maliye, yabancı sermaye, hizmet, gümrük, ulaşım, iletişim ve üzerine anlaşılacak diğer alanlarda makro ekonomik ve sektörel politikaların uyumlulaştırılmasını, entegrasyon sürecini güçlendirmek için ilgili alanlarda taraf devletlerin mevzuatlarının homojenleştirilmesini dahil etmiştir (Madde 1). Ortak pazar, hak ve sorumlulukların taraf devletler arasında karşılıklılığına dayanmaktadır (Madde 2). Ortak Pazar Konseyi ve Ortak Pazar Grubu oluşturulması öngörülmüş (Madde 9), Konsey ortak pazarın en yetkili organıdır (Madde 10). Konsey, dışişleri bakanları ve ekonomi bakanlarından oluşur (Madde 11). Altı ayda bir konsey başkanı taraf devletler arasında değişir (Madde 12). Ortak pazar grubu, ortak pazarın yürütme organıdır ve dışişleri bakanlarınca koordine edilir (Madde 13).

Asuncion'da yapılması öngörülen anlaşma, taraf devletlerin 1994'te Ouro Preto Protokolü'nü imzalamasıyla gerçekleşmiştir. Protokol ile, gümrük birliğinin sağlanması ortak pazarın kurulmasının bir aşaması olarak görülmüş, Asuncion'da belirtilen ilke ve hedefler tekrar kabul edilmiş ve MERCOSUR'un kurumsal altyapısı oluşturulmuştur. Protokol MERCOSUR'un Ortak Pazar Konseyi ve Ortak Pazar Grubu'na ek olarak, Ticaret Komisyonu, Ortak Parlamento Komisyonu, Sosyo-Ekonomik Danışma Forumu ve Yönetim Sekreterliği'nden meydana gelen bir yapı oluşturmuştur (Ouro Preto, 1994). Yorumlama ve uygulamada doğan anlaşmazlıkların çözülmesine yönelik bir anlaşma olan Olivos Protokolü, ülkelerin öncelikli olarak müzakerelere başvurmasını öngörmüştür (Olivos, 2002). 2006 yılında Venezuela, MERCOSUR'a üyelik

başvurusunda bulunurken 2012 yılında tam üyelik kazanmış, aynı yıl bir yıllığına Paraguay'ın üyeliği, 2016'da ise Venezuela'nın üyeliği ülkelerdeki demokratik hakların ihlal edilmesi gerekçesiyle askıya alınmıştır. Bolivya, Ekvator, Guyana, Kolombiya, Peru, Surinam ve Şili ortak üye statüsündedir.

Organizasyonun ticaret anlaşmaları ile bölge içi ve dışı ticaret hacimlerinin karşılaştırmalarının yapılması MERCOSUR'un günümüz konumu hakkında ekonomik bir göstereyi oluşturabilmektedir.

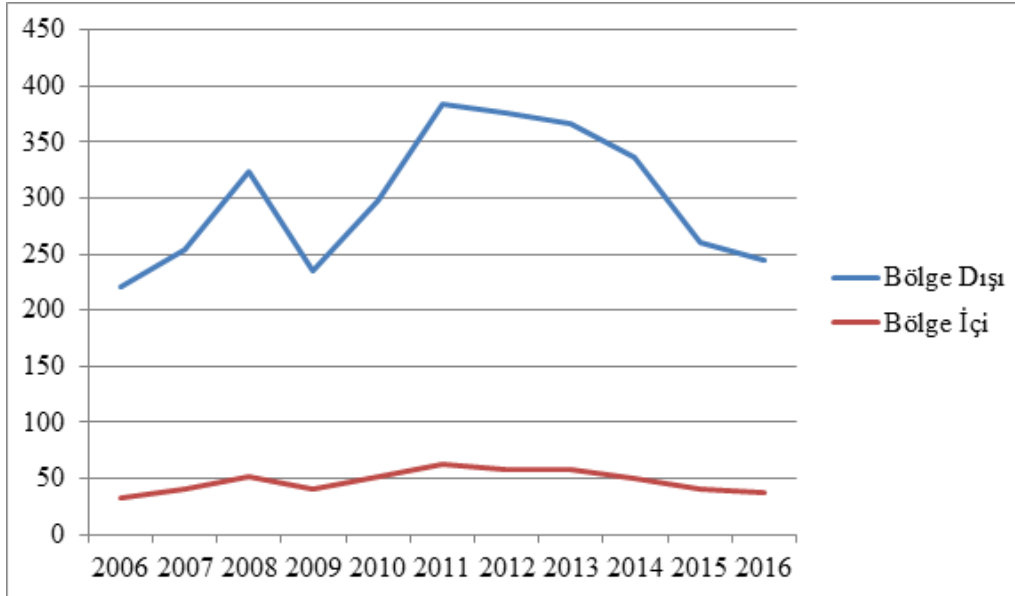
MERCOSUR'un Ekonomik Bölgeselleşmesi

Üye devletler için mal, hizmet, sermaye ve kişilerin serbest dolaşımını sağlamayı amaçlayan MERCOSUR, günümüzde birçok alanda gümrük tarifelerini düşürmüş olsa da çeşitli sektörlerde tarife uygulamaya devam etmekte, bu durum grubun istenilen entegrasyona ulaşmasını engellemektedir. Bunun yanında ülkeler arası kapasite farklılıkları ve enerji bağımlılıkları da MERCOSUR'un bölgeselleşmesinin sınırlı kalmasına yol açan etkenlerden birini oluşturmaktadır. MERCOSUR'un ekonomik bölgeselleşme seviyesinin analizi için bölge içi ve dışı ticaret karşılaştırmaları ile ülkelerin en büyük ticaret ortaklarının incelenmesi fikir verebilmektedir.

MERCOSUR'un Bölge İçi ve Dışı Ticaret Hacimleri

Ülkeler arası ekonomik yakınlaşmayı sağlamayı hedefleyen devletlerin en çok kullandığı enstrümanlardan birini tercihli ve serbest ticaret anlaşmaları yoluyla ticaret hacimlerini ve ekonomik karşılıklı bağımlılıklarını arttırmak oluşturmaktadır. MERCOSUR 1991 yılından itibaren üye ülkelerinin gümrük tarife ve kotalarını büyük oranda düşürürken ülkeler arası ticareti oldukça arttırmıştır. Ülkelerin toplam ticaretlerinin de artış gösterdiği 1991-1999 arası dönemde, ekonomik gelişmenin bir nedenini entegrasyon oluşturmuştur. Bu dönemde bölge içi ticaret dünyanın geri kalanından daha fazla artmış, bölge dışı ticaret %11'den %20'ye yükselirken MERCOSUR içi ticaret %8,9'dan %25'e çıkmıştır (Campos, 2016, s. 862-863). Ancak, sosyal, politik ve ekonomik entegrasyonun 1999'dan sonra daha fazla derinleşemediği görülmektedir. Bu durumun nedenleri kurumsallaşmanın zayıflığı, ekonomik krizler ve liderlik durumu olarak sıralanmıştır (Campos, 2016, s. 877). Ayrıca ülkelerin egemenlik ilkesine bağlılıkları da daha fazla entegrasyona engel olan unsurlardan birini oluşturmaktadır. Liderlerin söylemleri ülkeler arası işbirliği ve entegrasyona vurgu yapsa da hedefler daha çok söylemsel düzeyde kalmış, 2001 Arjantin Krizi'nin bölgeyi olumsuz etkilemesi, Brezilya'nın dünya ekonomisinde daha önemli bir konuma gelmesi ve 2006'da ortak pazar kurma hedefinin ertelenmesiyle MERCOSUR içi ticaret daha fazla yükselme imkanı bulamamıştır.

Grafik 1: 2006-2016 Yılları Arası MERCOSUR'un Ticareti (Milyar \$)

(**Kaynak:** UNCTADSTAT. Intra-Trade and Extra-Trade of Country Groups by Product, Annual, 1995-2016. UNCTADSTAT, <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=24397>, Erişim Tarihi 1.1.2018).

2016 yılına kadar MERCOSUR'un son on yıllık ticaret rakamları incelendiğinde ekonomik bölgeselleşmenin MERCOSUR içinde oldukça düşük düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. AB ve NAFTA ile kıyaslandığında sırasıyla %63 (3,375/5,332 Trilyon \$) ve %50 (1,112/2,216 Trilyon \$) olan bölge içi ticaret MERCOSUR'da %13 (37/282 Milyar \$) seviyesinde kalmıştır (UNCTADSTAT, t.y.). Doğrusal bir seyir izlemeyen bölge içi ve dışı ticaret hacimleri 2008 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle 2009 yılında %20'nin üzerinde düşüş gösterirken takip eden dönemde belirgin bir artış görülmüş ancak özellikle Brezilya ve Arjantin'in yaşadığı iç politik krizler neticesinde bozulan ekonomilerinin etkisiyle azalma trendine girmiştir. Bunun yanında 2012 yılında Paraguay'ın 1 yıllığına ve 2016'da Venezuela'nın ülkedeki demokrasi eksiklikleri öne sürülerek üyeliği askıya alınmıştır (Felter ve Renwick, 2017).

MERCOSUR Ülkelerinin Ekonomik Bölgeselleşmelerinin Analizi

MERCOSUR'un Andean Topluluğu, Bolivya, Şili, İsrail, Peru ile serbest, Kolombiya, Hindistan, Meksika, Ekvator, Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) ile tercihli ticaret anlaşması bulunmaktadır. Bunun yanında, Fas ile ticaret üzerine çerçeve anlaşması imzalanmış, Kanada, CARICOM, Orta Amerika, Dominik Cumhuriyeti, Orta Amerika Entegrasyon Sistemi (SICA), Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), AB, Körfez İşbirliği Teşkilatı (GCC), Ürdün, Kore, Meksika, Panama, Türkiye ile müzakare süreci devam etmektedir (SICE). MERCOSUR'un grup olarak bölge içi ve dışı ticaret hacimlerinin yanında ülkelerin bireysel kapasiteleri ve tercih ettikleri ticaret partnerlerinin farklılığı,

ekonomik bölgeselleşmenin analizinde bir başka göstergesi oluşturmaktadır. MERCOSUR'un en kalabalık nüfusa ve toprak büyüklüğüne sahip ve GSYİH bakımından en büyük oranını oluşturan Brezilya'nın tercihleri organizasyonun politikalarını ve entegrasyonunu oldukça etkilemektedir. MERCOSUR ülkelerinin toplam GSYİH'sının %71'ini tek başına oluşturan Brezilya (Genna ve Hiroi, 2007, s. 44), 1980'lerden sonra ekonomik büyüme ve kalkınma için bölgeselleşmeyi önceleyen bir politika takip etmiştir. Bu dönemde dünyada 17. ekonomi olan ülke, 2000'lere gelindiğinde 7.liğe yükselmiş ve yükselen güçlerle birlikte anılmaya başlanmıştır. BRICS grubuna dahil oluşuyla bu ülkelerle de ticaretini arttırma imkanı elde eden Brezilya için bölgesel politikaların takip edilmesi önem sırasında daha geriye düşmüştür. Brezilya'nın MERCOSUR içi ticareti 1999'da %17 iken, 2002'de bu oran %5'e kadar gerilemiş (Doctor, 2013, s. 525), bu durum organizasyonda en büyük paya sahip ülke olması bakımından MERCOSUR içi ticaret rakamlarını oldukça etkilemiştir.

Tablo 2: Brezilya'nın 2016 Yılı İthalat-İhracat Partnerleri

2016	İhracat	Milyar \$	İthalat	Milyar \$
1.	Çin	35,1	ABD	30,1
2.	ABD	23,3	Çin	22
3.	Arjantin	13,4	Almanya	10
4.	Hollanda	10	Arjantin	9
5.	Almanya	4,8	Fransa	4,7

(Kaynak: OECA. Brazil Country Profile, *The Observatory of Economic Complexity*, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/> Erişim Tarihi 1.1.2018).

Brezilya'nın 2016 yılı ticaret partnerleri incelendiğinde (OEC, 2016) ülkenin 182 milyar dolar olan ihracatının üçte birini ve 135 milyar dolarlık ithalatının %40'ını Çin ve ABD ile yaptığı görülmektedir. Nüfus ve ekonomi bakımından MERCOSUR üyelerinden çok daha büyük olması, MERCOSUR'un ticarete dış pazarlara yönelmesini ve bölge içi ticaret oranlarının düşük seviyede kalmasına yol açmaktadır.

Tablo 3: Arjantin'in 2016 Yılı İthalat-İhracat Partnerleri

2016	İhracat	Milyar \$	İthalat	Milyar \$
1.	Brezilya	9	Brezilya	13,4
2.	ABD	4,48	ABD	8,55
3.	Çin	4,43	Çin	7,2
4.	Vietnam	2,55	ABD	2,9
5.	Şili	2,3	Meksika	1,4

(Kaynak: OECB, Argentina Country Profile, *The Observatory of Economic Complexity*, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/arg/> Erişim Tarihi 1.1.2018)

Arjantin'e bakıldığında ise ülkenin ihracat ve ithalatında en önemli partnerinin Brezilya olduğu görülmektedir. Arjantin'in toplam ihracatının %15,8 ithalatının ise %25'e yakın bir bölümünü Brezilya ile ticari ilişkileri oluşturmaktadır. Benzer durum Paraguay ve Uruguay için de geçerlidir. Ülkelerin 2016 yılında toplam ihracatları sırasıyla 8,48 ve 5,6 milyar dolar iken, ithalatları 9,7 ve 8,08 milyar dolardır. Paraguay'ın toplam ihracatının %35'i, ithalatının ise %22,8'i birinci ticaret partneri olan Brezilya ile yapılan ticaretinden oluşmaktadır (OECc). Uruguay'ın, toplam ihracatının birinci ihracat ortağı Brezilya'ya %21,4'ünü gerçekleştirirken, ithalatının %34'ünü yine

Brezilya ile yapılan ticaret oluşturmaktadır (OECD). İki ülke için de Arjantin ile yapılan ithalat ve ihracatın da önemli bir yer paya sahip olduğu görülmektedir. Dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından olan Venezuela ise üç ülkeden farklılaşmakta, ülkenin ithalat ve ihracatında ABD ve Çin üst sıralarda yer almaktadır. İthalatının Brezilya ve Arjantin %15'ini oluştururken, ülkenin ihracat yaptığı ilk beş ülke arasında hiçbir MERCOSUR ülkesi bulunmamakta (OECE), ülkelerin nüfus ve GSYİH'leri gibi materyal kapasitelerinin yanında ihracat ve ithalat sektörlerinin de bölge içi ticaret hacimlerini sınırlandırdığı görülmektedir.

Sonuç

Bölgeselleşme faaliyetleri uzun süredir devletlerarası ilişkilerde var olmakla beraber kavramın uluslararası ilişkilerde İkinci Dünya Savaşı'na kadar ihmal edilen bir alan olduğu gözlemlenmektedir. Ancak özellikle Avrupa Entegrasyonu'yla birlikte bölgeselleşme çalışmalarının sayısı artmış, buna bağlı olarak da federalizm, fonsiyonalizm, neofonksiyonalizm ve hükümetlerarasıcılık gibi teoriler devletlerarası işbirliklerini açıklamada kullanılmıştır.

Latin Amerika bölgeselciliğinin kökenleri de, ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları 19.yy'ın başlarına kadar dayandırılmakta, zaman zaman siyasi, ekonomik ve güvenlikle ilgili nedenlerle artıp azalmasına rağmen bölgede bölgeselleşme faaliyetlerinin varlığının her dönem devam ettiği söylenebilmektedir. Latin Amerika'nın en önemli entegrasyon girişimlerinden olan ve kurulduğu tarihten sonra taraf ülkelerin ekonomilerini birbirlerine yaklaştıran, tarifeleri düşüren ve ekonomik bağımlılıkların artmasını sağlayan MERCOSUR'un ekonomik bölgeselleşmesi 2000'lere geldiğinde duraksamaya girmiştir. Tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik olarak sıralanabilen ekonomik entegrasyon aşamaları içinde MERCOSUR'un, kurucu sözleşmelerindeki gümrük birliği ve isminde de yer alan 'Güney Ortak Pazarı' hedeflerinin gerisinde kaldığı ve serbest ticaret anlaşması ile gümrük birliği arasında konumlandığı söylenebilmektedir.

MERCOSUR'un bölgesel ticaret rakamları geçtiğimiz 10 yıl için incelendiğinde hem bölge içi hem dünyanın geri kalanıyla ticaretin inişli çıkışlı bir yapısı olduğu, buna karşılık bölge içi/ bölge dışı ticaret oranının fazla bir değişime uğramadığı gözlemlenmektedir. AB ve NAFTA gibi birlikler ile karşılaştırıldığında oldukça düşük yüzdede kalan bölge içi ticaretin yükselmesinin önünde ülkelerin egemenlik devretmeye isteksizlikleri, yaşanan ekonomik krizler, Brezilya'nın grup ülkelerinden nüfus ve GSYİH olarak büyük farklılıklarının bulunması nedeniyle küresel politikalara yönelmesi ve organizasyonun kurumsallaşma eksiklikleri gibi engeller bulunmaktadır. Bununla birlikte ülkeler ekonomik, siyasi ve kültürel olarak MERCOSUR'u önemli bir platform olarak görmeye devam etmektedirler.

Kaynakça

Acharya, A. (2008) "Regional Worlds in a Post-Hegemonic Era", *3rd GARNET Annual Conference*, Bordeaux. <http://amitavacharyaacademic.blogspot.com.tr/2008/10/regional-worlds-in-post-hegemonic-era.html> (Erişim Tarihi 1.1.2018).

- Acharya, A. (2012) "Comparative Regionalism: A Field Whose Time has Come?", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 47(1), 3-15.
- Aguirre, L.M. (2005) "Relations Between Latin America and the United States: Balance and Prospects", *Politics and Social Movements in an Hegemonic World: Lessons from Africa, Asia and Latin America*, http://biblioteca.clacso.edu.ar/clacso/sur-sur/201.007.11014703/2_Aguirre.pdf, (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- Asuncion (1991) "Southern Common Market (Mercosur) Agreement", *Foreign Trade Information System*, http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/TreatyAsun_e.asp, (Erişim Tarihi 2.1.2018).
- Balassa, B. (1969). *The Theory of Economic Integration*, UK: George Allen&Unwin.
- Behr, T., J. Jokela (2011) "Regionalism & Global Governance: The Emerging Agenda", *Notre Europe*, 85, 1-76.
- Börzel, T.A. (2016) "Theorizing Regionalism: Cooperation, Integration, and Governance", içinde T.A. Börzel ve T. Risse (Ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, UK: Oxford University Press.
- Campos, G.L. (2016) "From Success to Failure: Under What Conditions Did Mercosur Integrate?", *Journal of Economic Integration*, 31(4), 855-897.
- Castro-Klarén, S. (2003) "Framing Pan-Americanism: Simon Bolivar's Findings", CR: *The New Centennial Review*, 3(1), 25-53.
- Doctor, M. (2013) "Prospects For Deepening Mercosur Integration: Economic Asymmetry And Institutional Deficits", *Review of International Political Economy*, 20(3), 515-540.
- Fawcett, L. (2012) "The History and Concept of Regionalism", *European Society Of International Law Conference Paper Series*, 4, 1-17.
- Fawn, R. (2009) "Regions and Their Study: Wherefrom, What For and Where to?", *Review of International Studies*, 35(1), 5-34.
- Felter C., D. Renwick (2017) "Mercosur: South America's Fractious Trade Bloc", *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/background/merc-south-americas-fractious-trade-bloc> (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- Genna, G.M., T. Hiroi (2007) "Brazilian Regional Power in the Development of Mercosul", *Latin American Perspectives*, 156(34), 43-57.
- Haas, E.B. (1964) *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*, Stanford: Stanford University Press.
- Hettne, B. (2003) "The New Regionalism Revisited", içinde F. Söderbaum ve T. M. Shaw (Ed.), *Theories of New Regionalism*, NY: Palgrave, 22-42.
- Hurrell, A. (1995) "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics", *Review of International Studies*, 21(4), 331-358.
- Hurrell, A. (2007) "One World? Many Worlds? The Place of Regions in the Study of International Society", *International Affairs*, 83(1) 127-146.
- Katzenstein P.J. (2006) "East Asia: Beyond Japan", içinde P.J. Katzenstein ve T. Shiraishi (Ed.), *Beyond Japan: The Dynamics of East Asian Regionalism*, NY: Cornell Univ. Press, 1-33.
- Keohane, R.O., J.S. Nye (1977) *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston: Little, Brown & Co.
- Krugman, P. (1993) "Regionalism versus Multilateralism", içinde J. Melo ve A. Panagariya (Ed.), *New Dimensions in Regional Integration*, NY: Cambridge University Press, 58-79.
- Malamud, A., G.L. Gardini (2012) "Has Regionalism Peaked? The Latin American Quagmire and its Lessons", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 47(1), 116-133.
- Mehmetçik, H. (2019). "Bölgeselcilik Çalışmalarında Bölgeler Üstü ve Bölgeler Arası İlişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği İlişkileri Örneği", *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7, Özel Sayı, 72-84.

- Milward, A. (2000) *The European Rescue of the Nation-State*, London: Routledge.
- Mirus R., N. Rylska (2001) "Economic Integration: Free Trade Areas vs. Customs Unions", *Western Centre for Economic Research*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.456.7574&rep=rep1&type=pdf> (Erişim Tarihi 3.1.2018).
- Mitrany, D. (1948) "The Functional Approach to World Organization", *International Affairs*, 24(3), 350-363.
- Moravcsik, A. (1993) "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 31, 473-524.
- OECA. "Brazil Country Profile", *The Observatory of Economic Complexity*, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/> (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- OECA. "Argentina Country Profile", *The Observatory of Economic Complexity*, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/arg/> (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- OECA. "Paraguay Country Profile", *The Observatory of Economic Complexity*, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/pry/> (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- OECA. "Uruguay Country Profile", *The Observatory of Economic Complexity*, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ury/> (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- OECA. "Venezuela Country Profile", *The Observatory of Economic Complexity*, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ven/> (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- Olivos (2002) "Protocolo de Olivos para la Solución de Controversias en el MERCOSUR", *Sistema de Información Sobre Comercio Exterior*, http://www.sice.oas.org/Trade/MRCSR/olivos/polivosText_s.asp#Preambulo, (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- Ouro Preto (1994) "Additional Protocol to the Treaty of Asunción on the Institutional Structure of MERCOSUR Protocol of Ouro Preto", *Foreign Trade Information System*, http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/ourop/ourop_e.asp, (Erişim Tarihi 2.1.2018).
- Schmitter, P.C. (2005) "Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism", *Journal of European Public Policy*, 12(2), 255-272.
- SICE "Trade Policy Developments", *Foreign Trade Information System*, http://www.sice.oas.org/tpd_e.asp (Erişim Tarihi 2.1.2018).
- Smith, M. (1997) "Regions and Regionalism", içinde B. White, R. Little, ve M. Smith (Ed.), *Issues in World Politics*, London: Macmillan, 69-89.
- Söderbaum, F. (2011) "Theories of Regionalism", içinde Mark Beeson ve Richard Stubbs (Ed.), *Routledge Handbook of Asian Regionalism*, NY: Routledge, 11-21.
- Söderbaum, F. (2015) "Early, Old, New and Comparative Regionalism: The Scholarly Development Of The Field", *KFG Working Paper Series*, 64, 1-29.
- Telo, M. (2007) "Introduction: Globalization, New Regionalism and the Role of the European Union", içinde *European Union and New Regionalism*. England: Ashgate Publishing, 1-21.
- Tunçarslan, N. (2019). "Fikirselsel ve Normatif Bölgeselleşme: ASEAN Örneği", *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7, Özel Sayı, 38-52.
- UNCTADSTAT (t.y.) "Intra-Trade and Extra-Trade of Country Groups by Product", Annual, 1995-2016, *UNCTADSTAT*, <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=24397> (Erişim Tarihi 1.1.2018).
- WTO (t.y.) "Regional Trade Agreements: Facts and Figures", *WTO*, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm (Erişim Tarihi 2.1.2018).

Fikirselle ve Normatif Bölgeselleşme: ASEAN Örneği

Ideational and Normative Regionalism: The Case of ASEAN

Nilay TUNÇARSLAN

Öz

Bölgesinde istikrarın sağlanması, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda işbirliklerinin geliştirilmesi hedefiyle kurulan ASEAN, kendine özgü bir bölgeselleşme biçimi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle 1997 Asya Krizi'nden sonra ekonomik karşılıklı bağımlılıkların güçlendirilmesine önem veren bölge ülkeleri iktisadi entegrasyonun yanında normatif ve fikirselle bütünlüşme faaliyetlerini arttırmışlardır. Hem bölgenin oluşumunda hem de faaliyetlerin sürdürülmesinde bağımsızlık, müdahalesizlik, egemenliğe saygı, kültür ve tarihe yapılan vurgu ortak normları oluşturmakta, örgütün uluslararası zirve ve platformlarda izlediği politikalar normatif ve fikirselle bölgeselleşmesinin tamamlayıcısı olarak görülebilmektedir.

Koloni geçmişleri bulunan ülkelerin oluşturduğu ASEAN'ın bölgeselleşmesinin bir motivasyonunu da Karl Deutsch'un benzer değerleri paylaşan ülkelerin meydana getirebileceği ve "güvenlik toplumlari" olarak kavramsallaştırılan tehditlere karşı ortak hareket etme düşüncesi oluşturmaktadır. Farklılıklarının bulunmasıyla beraber birçok ortak norma da sahip Güneydoğu Asya ülkelerinin bir araya gelmeleri hem bu benzer değerlerden kaynaklanmış hem de örgüt, bu normları olası dış tehditlerden korunmanın bir yolu olarak görmüş ve uluslararası platformlarda savunucusu olmuştur. ASEAN, diğer birçok organizasyon gibi yapısını Avrupa bütünlüşmesinden modellemiştir. Ancak, bölgenin kendi kültürel özellik ve değerlerini de bu sürece dahil etmesiyle örgütün yerelin, bölgeselin ve küreselin birleşimi olan normatif bir aktör olarak faaliyet gösterdiği ileri sürülebilmektedir.

Fikirselle ve normatif bölgeselleşme literatürüne katkı sağlamak amacıyla hazırlanan çalışma, bölgeselleşme araştırmalarının ekonomik ve güvenlikten farklı olarak üçüncü bir boyutuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Bununla beraber her ne kadar son dönemlerde Avrupa dışı bölgeselleşme araştırmalarına yönelik artan bir ilgi gözlemlense de uluslararası ilişkilerin bölgesel analizlerinde Avrupa merkezlilik hala hakim konumda olmakta, diğer bölgelerin kendi yapı ve özelliklerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde bölgeselleşmenin fikirselle ve normatif boyutu çerçevesinde uluslararası ilişkiler literatüründeki eski, yeni ve karşılaştırmalı bölgeselleşme çalışmaları ile ekonomik, politik ve güvenlikten farklı olarak bölgelerin inşasında fikir ve normların etkisi ele alınacaktır. Bu bağlamda inşacı teori ve İngiliz Okulu'nun norm, ortak değer, kültür ve tarih temelli çalışmalarından yararlanılacaktır. İkinci bölümde tarihsel süreçte ASEAN incelenerek Güneydoğu Asya bölgesindeki bölgeselleşme çalışmalarına değinilecektir. Dekolonizasyon dönemi sonrası bölge ülkelerinin geliştirdikleri ilişkilerin

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası Ekonomi Politik Bilim Dalı, nilaytuncarslan@gmail.com

siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutlarının olduğu ortaya koyulacaktır. Son bölümde ise, ASEAN'ın önceki bölümde ele alınan başlıklardan farklı olarak organizasyonun temelinde ASEAN tarzı olarak adlandırılan fikirselle ve normatif bir bölgeselleşmesinin de bulunduğu açıklanacak, örgütün geliştirdiği norm ve kuralların bölge inşası ve uluslararası girişimlere etki ettiği sonucuna ulaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Norm, fikirselle bölgeselleşme, Güneydoğu Asya, ASEAN, entegrasyon

Abstract

ASEAN, which was established for achieving stability, developing economic, political and cultural cooperation in the region, was evaluated a *sui generis* pattern of regionalism. Especially after 1997 The Asia Financial Crisis, countries of the region who give importance to strength the economic interdependence, increased normative and ideational integration activities besides economic integration. Both creating the region and sustaining activities, the emphasize of independence, non-intervention, respect to sovereignty, culture and history constitutes common norms and it can be seen that the policies of organization's in international summits and platforms are complementary of its normative and ideational regionalism.

One of the motivations behind ASEAN's regionalism which has formed by formerly colonized countries is the idea of the joint action which may constitute by countries that share common values to the threats, which is identified as "security communities" by Karl Deutsch. Beside having differences, Southeast Asian countries have a lot of common norms and their cluster is rooted by this similar values and the organization sees these norms as a tool to protect themselves from outer threats and championed them in international platforms. Like other organizations, ASEAN modeled its structure from European integration. However, with including regions own cultural characteristics and values, it can be argued that the organization operates as a normative actor which unites local, regional and global features.

This research is prepared to make a contribution to ideational and normative regionalism literature and aimed to take attention to the third dimension of regionalism that differs from economic or security regionalism studies. Additionally, although there is a remarkable increase in attention to non-European regionalism researches recently, the Euro-centrism on regionalism analysis remains dominant in the international relations field and it causes to ignore the other regions own structures and characteristics. In the first chapter of the research, old, new and comparative regionalism studies in international relations literature will be examined on the ideational and normative regionalism framework and different from economic, political and security dimensions, the impact of norms and ideas to constructing regions will be evaluated. In this context, researches on the norm, common values, culture and history of constructive theory and English School will be used. After this section, South East Asian regionalism studies will be expressed by examining ASEAN on the historical process and after the era of decolonization the dimensions of political, economic and security relations of region's states will be explained. In the final chapter, as distinct from topics of the previous chapter the ideational and normative regionalism stands as one of the key features of the organization's which is so-called *ASEAN Way* will be shown and it will be reached as a result that the norms and rules that organizations have developed have influence on region building and international initiatives.

Keywords: Norm, ideational regionalism, South East Asia, ASEAN, integration

Giriş

Soğuk Savaş döneminde çatışmaların durdurulması ve bölgesel istikrarın gerçekleştirilmesine yönelik ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer bir dizi alanda işbirliğinin sağlanması hedefiyle Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur ve Tayland tarafından 1967 yılında kurulan ASEAN, Güneydoğu Asya'nın en önemli bölgesel örgütü olarak karşımıza çıkmaktadır. 1984'te Brunei ve

1990'lerden sonra sırasıyla Vietnam, Laos, Myanmar ve Kamboçya'nın dahil olduğu genişleme dalgasıyla etki alanını arttıran ve daha çok ülkeler arası ekonomik entegrasyon hedefleriyle ön plana çıkan ASEAN'ın bölgeselleşmesinin bir boyutunu da; kültür, tarih, egemenlik gibi benzer değerler etrafında hedeflerini belirleyen ve ülkelerin politikalarını takip ederken normların göz önünde bulundurulması olarak nitelendirilen "fikirselleşme ve normatif girişimler" oluşturmaktadır. Özellikle 2000'ler sonrasında bölge içi ortak kimliğin sağlanmasında dış müdahalelerden kaynaklı oluşabilecek bağımsızlığa yönelik tehditlerin önlenmesi, ortak tarih, kültür ve paylaşılan fikirlere yapılan vurgu ve çok boyutlu bir politika izlemesi bölgesel örgütün temel dinamiklerini yansıtmaktadır. Sadece bölge içi ve bölgeler arası değil, uluslararası platformlarda da kalkınma, çevre, eğitim ve afet yönetimi gibi inisiyatifler almasıyla ASEAN normatif ve fikirselleşme bir girişimci olarak değerlendirilebilmektedir. Bu kapsamda bölge içinde yapılan anlaşmaların yanında uluslararası örgütler ve BM ile geliştirilen diyaloglar ve 2016-2020 arası dönemi kapsayan çeşitli alanlardaki Stratejik Plan'ı, ASEAN'ın bölgeselleşmenin fikirselleşme boyutuna yönelimi hakkındaki göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Her ne kadar ASEAN, bölge içi ve uluslararası normatif katkı sağlama hedefinde olsa da çeşitli alanlardaki sınırlılıkları bunun önünde engel oluşturabilmektedir. Bu sınırlılıklar; etnik ve bölgesel anlaşmazlıklar, dinsel ve siyasi farklılıkların yanında bölgedeki Çin ve Hindistan gibi yükselen ekonomilerin etkisi olarak sıralanabilmektedir. ASEAN'ın bölgesel ve uluslararası zorlanmaları etkinliğini olumsuz etkilese de; ülkelerin gerçekleştirdikleri ekonomik entegrasyon ve bölgesel üretim ağının başarısının yanında, örgütün düzenlediği zirveler, oluşturduğu programlar ve takip ettiği politikalar ile normatif ve fikirselleşme alanında da önemli bir aktör olduğu söylenebilmektedir.

Araştırmada ilk olarak bölgeselleşmenin fikirselleşme ve normatif boyutu çerçevesinde uluslararası ilişkiler literatüründeki eski, yeni ve karşılaştırmalı bölgeselleşme çalışmaları ile ekonomik, politik ve güvenlikten farklı olarak bölgelerin inşasında fikir ve normların etkisi ele alınacaktır. Bu bağlamda inşacı teori ve İngiliz Okulu'nun norm, ortak değer, kültür ve tarih temelli çalışmalarından yararlanılacaktır. Ardından tarihsel süreçte ASEAN incelenerek Güneydoğu Asya bölgesindeki bölgeselleşme çalışmalarına değinilecektir. Dekolonizasyon dönemi sonrası bölge ülkelerinin geliştirdikleri ilişkilerin siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutlarının olduğu ortaya koyulacaktır. Son olarak ise, ASEAN'ın önceki bölümde ele alınan başlıklardan farklı olarak organizasyonun temelinde ASEAN tarzı olarak adlandırılan fikirselleşme ve normatif bir bölgeselleşmesinin de bulunduğu açıklanacak, örgütün geliştirdiği norm ve kuralların bölge inşası ve uluslararası girişimlere etki ettiği sonucuna ulaşılabilecektir.

Bölgeselleşmenin Fikirselleşme ve Normatif Boyutu

Coğrafi olarak yakınlığı bulunan, bunun yanında kültürel ve kimliksel bakımdan önemli ve ayırt edilebilir şekilde bağlantılı devletlerin oluşturduğu ekonomik, siyasi ve fikirselleşme girişimleri bölgeselleşme olarak tanımlanmaktadır (Paul, 2012, s. 4). Bunun yanında Acharya'ya göre (2008) bir bölgenin oluşması, diğer bölgelerde ve küresel düzeyde kendi zihinsel imajlarını üretmeleri ve

bir bölge olarak ifade edilmeleriyle mümkün olmaktadır. Daha çok iktisadi karşılıklı bağımlılıkların arttırılması ve bölge içi mal ve hizmetlerin serbest bir şekilde dolaşımını hedefleyen ekonomik bölgeselleşmeye indirgense de, bölgeselleşme girişimlerinin güvenlik, sosyo-politik ve kültürel boyutları da bulunmaktadır. Bu kapsamda önemli bölgeselleşme motivasyonlarından birini de normatif ve fikinsel bölgeselleşme oluşturmaktadır. Normatif ve fikinsel bölgeselleşmenin temel dinamiklerinin anlaşılması uluslararası ilişkilerdeki bölgeselleşme çalışmalarının tarihsel sürecinin analiziyle mümkün olabilmektedir.

Bölgeselleşme Çalışmaları

Tarihsel süreçte komşu devletlerin birbirleriyle etkileşim kurmaları, imparatorlukların yayılcı emeller izlemeleri ve Panarabizm, Panslavizm gibi aynı ırktan olanların bir arada olması gerektiği fikrinden hareketle çeşitli bölgeselleşme çalışmaları yapılmış, bu faaliyetler “erken bölgeselleşme” olarak adlandırılmıştır. Bölgeselleşmenin asıl bildiğimiz anlamına gelmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiş, Avrupada barışın sağlanabilmesi adına ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi fikri ileride Avrupa Birliği’ne dönüşecek Avrupa Ekonomi Topluluğu’nun kurulmasıyla sonuçlanmış ve bölgede ortak pazara geçilerek ekonomik bir entegrasyon oluşturulabilmiştir. Soğuk Savaş dönemi bölgeselleşme çalışmalarında genellikle Avrupa referans alınarak analizler yapılmış, bu dönemde farklı coğrafyalarda bölgeselleşme çabaları ortaya çıksa da en başarılı kurumsallaşma Avrupa Topluluğu olarak kabul edilmiştir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve devletlerin varlıklarına devam etmeleri için bir güvenlik şemsiyesine ihtiyaç duymalarının ortadan kalkması üzerine devletler daha fazla manevra alanına sahip olarak ekonomi ve demokrasi gibi alanlara yönelmiş (Hoffman ve Kfuri, 2007, s. 4), Avrupa Birliği’nin model alındığı ya da bölgenin kendi dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bölgeselleşme çalışmaları dünyanın birçok bölgesinde hız kazanmıştır. Panikkar’a göre (1999, s. 135), bölgeselleşme yalnızca AB ve ABD tecrübeleriyle yorumlanmamalı, her bölgenin sosyal, siyasal ve kalkınma girişimleri kendi özelliklerine göre ele alınmalıdır. Bu dönemle ilgili yapılan analizler “yeni bölgeselleşme” kapsamında değerlendirilmiş ve devlet merkezli çalışmalara ek olarak devlet ve devlet dışı aktörlerin etkileşimleri bölgeselleşme kapsamında değerlendirilmiştir (Fawcett, 2012, s. 4). Bölgeselleşmenin itici gücünün yalnızca güvenlik, ekonomi ve karşılıklı yarar sağlanması olduğu görüşü değişime uğramış; kültür, norm ve değer gibi sosyal unsurlar da bölgeselleşme motivasyonlarına eklenmeye başlanmıştır. Bu etkenlerin ortaya çıkışında küreselleşmeyle salgın hastalıklar, terörizm, ekonomik krizler gibi devlet sınırlarını aşan sorunların ortaya çıkması, bu döneme kadar ihmal edilen kalkınma, iklim, sağlık gibi yumuşak politika konularının gündem oluşturmaya başlaması, devlet dışı aktörlerin ve informel grupların uluslararası siyasette artan etkinliği ve küresel yönetim mekanizmaların işleyişi konusunda yapılan tartışmalar etkili olurken (Börzel, 2016, s. 2), analiz düzeyi de buna bağlı olarak değişerek devlet merkezli perspektife ek olarak toplumsal, bölgesel ve küresel seviyede değerlendirmeler de gerçekleştirilmiştir. 2000 sonrası dönemde ise genellikle karşılaştırmalı bölgeselleşme çalışmaları artış göstermiş; Kuzey Amerika, Latin Amerika, Avrupa, Asya, Ortadoğu ve Afrika

gibi bölgelerdeki girişimlerin kurumsallaşma düzeyine ve yeni organizasyon biçimlerine göre kıyaslanarak benzerlik ve farklarının ortaya konulması hedeflenmiştir.

Tablo 1: Eski, Yeni ve Karşılaştırmalı Bölgeselleşme

Bölgeselleşme Türü	Dünya Düzeni	Aktörler, Alanlar	Organizasyon Biçimi	Metodoloji
Eski Bölgeselleşme	İki kutuplu Soğuk Savaş	Devlet merkezli, sert bölgeselleşme	Resmi bölgeselleşme	Avrupa merkezli
Yeni Bölgeselleşme	Soğuk Savaş sonrası düzen	Devlet ve devlet dışı aktörler, sert ve yumuşak bölgeselleşme	Resmi ve resmi olmayan bölgeselleşme	Bölgesel özelleşme
Karşılaştırmalı Bölgeselleşme	Çok kutupluluk	Devlet ve devlet dışı aktörler	Çok çeşitli organizasyon biçimleri	Avrupa-dışı karşılaştırmalı bölgeselleşme

(Kaynak: Söderbaum, F. (2015) "Early, old, new and comparative regionalism: the scholarly development of the field" *The Transformative Power of Europe. KFG Working Paper Series*, 64, Berlin: Freie Universität, s. 23)

Daha önce akılcı teoriler ve pozitivist yöntemlerle ele alınan bölgeselleşme, yeni bölgeselleşme dönemiyle beraber eleştirel ve inşacı yaklaşımlarla da açıklanmaya başlanmıştır. Bölgenin inşa edilen bir olgu olduğu öne sürülmüş, kültür, tarih, norm, dil ve değerlerin önemine vurgu yapılarak bölgeselleşmenin oluşumunda fikir ve normların etkisi üzerine tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Bölgelerin İnşasında Fikir ve Normların Etkisi

Bölgeler ve bölgesel düzenler siyasi-güvenlik, ekonomik ve sosyo-kültürel unsurlar gibi farklı motivasyonlar çerçevesinde oluşturulabilmektedir. Siyasi ve güvenlik temelli bölgeselleşmeler ortak güvenliği ve güvenlik işbirliğini ele aldığı gibi insan hakları, insan güvenliği gibi fikirleri de kapsamaktadır. Ekonomik bölgeselleşme serbest ticaret bölgesi ve gümrük birliklerinin oluşturulmasını amaçlamakta, neoliberalizm ve Washington Konsensusu gibi fikirlerden temellenmektedir. Ekonomik bölgeselleşmenin ilk örneğini 19.yy'daki Alman gümrük birliği Zollverein oluştururken, Avrupa Birliği'nin kökenleri olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve sonrasındaki Avrupa Ekonomik Topluluğu, ekonomik entegrasyonun en somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi bütünleşme akademik birçok çalışmanın konusunu oluştururken, Jacob Viner'in *The Customs Union Issue* (1950) çalışması günümüz ticaret anlaşmaları, gümrük birliği ve ekonomik birlik girişimlerine bütüncül bir bakış açısı sunmuş, bu alanın temel teorilerini oluşturan David Mitranı (1948) fonksiyonalizm ile devletler arası işbirliğine vurgu yaparken, Ernst Haas (1964) geliştirdiği neofonksiyonalizm ile ekonomik entegrasyonun temel motivasyonlarını bu işbirliğinin kurumlar aracılığıyla diğer sektörlere aktarılması biçimde açıklamıştır. Sosyo-kültürel bölgeselleşme ise pan ideolojileri, etnik grupları ve bölgesel değerler gibi bileşenleri ele almaktadır. Bölgelerin oluşturulması ve fikirlerin yayılmasıyla ilgili realist ve inşacı bakış açıları farklı görüşler sunmaktadırlar. Realist teorisyenler, fikirlerin yayılımının güç çevresinde gerçekleştiğini ve baskı yoluyla empoze edilebildiğini savunmakta, inşacı düşünürler

ise fikirlerin benimsenmesi için zorlayıcı bir gücün varlığının şart olmadığını ileri sürmektedirler (Acharya, 2012a, s. 189-190).

Nicholas Onuf, Alexander Wendt gibi düşünürlerin temelini oluşturduğu inşacı teori, devletler arası ilişkilerin de yeryüzündeki tüm nesnelere gibi bir inşa sürecinin ürünü olduğunu ve tüm olguların inşa edenlerin onlara yüklediği anlamdan bağımsız olamayacağını öne sürmektedir (Fierke, 2013, s. 188). Bölgeler de bu bağlamda yalnızca coğrafi sınırlarla ifade edilememekte, oluşumunda farklı unsurlar etkili olmaktadır. Pempel (2005, s. 4), bölgelerin coğrafi yakınlık ve ekonomik ilişkilerinin yanında fiziksel, zihinsel ve davranışsal özelliklerin bir karışımından oluştuğunu ifade etmiştir. Eklektik çalışmalar gerçekleştiren ve devletlerin egemenliklerinin korunmasını, müdahalesizliği ve güç kullanılmamasını savunan (Wheeler, 2003, s. 6) İngiliz Okulu düşünürleri de bölgeselleşmeyle ilgili analizlerinde hem realist hem inşacı teoriden yararlanmışlardır. Barry Buzan uluslararası düzeni hem fiziksel hem fikirselle değerler çerçevesinde inceleyerek, bölgeselleşme çalışmalarının çok boyutluluğuna işaret etmiştir (Paul, 2012, s. 16). Hedley Bull ise, bölgeselleşmeyi devlet ve küresel arasında bir orta zemin olarak görmüş; güvenlik, ekonomik, çevresel yönetim, adalet gibi alanlarda işbirliği için bölgeselleşme girişimlerinde bulunduğunu ifade etmiştir (1977, s. 294). Bull, *The Anarchical Society* (1977) eserinde devletlerin egemenliğine saygıyı temel bir norm olarak görmüş, ortak değerler etrafında kurulabilecek bir sistemde düzenin mi adaletin mi öncelikli olduğunu tartışmıştır. Martin Wight (1977, s. 33) da benzer şekilde devletler sisteminin üyeleri arasında kültürel birlik olmadan var olamayacağını ifade etmiştir. Devletler sistemine benzeyen yapılarıyla bölgesel sistemler de, uluslararası normların yapılarıyla uyusmamasından kaynaklı kendi değerleri etrafında bölgeselleşme girişimlerinde bulunabilmekte (Hurrell, 2006, s. 135); ortak değerler, paylaşılan tarih ve kültür, coğrafi olarak da yakın konumlanan ülkelerin entegrasyon faaliyetlerinde bulunma imkanlarını arttırmaktadır.

Bir bölgedeki farklı ulusal kimlikler etkileşim halinde olabilmekte ana akım teorilerden farklı olarak inşacı düşünceye göre bu kimlikler birbirini dışlamak yerine tamamlayıcı görevi üstlenebilmektedir. Bölgedeki tüm fikir, norm, kültür ve kimliklerinin bileşenleri beklentileri şekillendirmekte, böylece takip edilecek politikaların amaçları ve amaçlar için gerçekleştirilecek işbirlikleri oluşturulmaktadır. Dolayısıyla bölgesel kurumsallaşmanın tek göstergesi materyal unsurlar ve sağlanan ekonomik kazançlar olmamalı (Acharya, 2012b, s. 9), bölgesel entegrasyonun normatif ve fikirselle bir birlik sağlama başarısına da dikkat çekilmelidir. Bölgesel kimlik ve bölge toplumunun inşasında normlar, araçsal ve fonksiyonel bölgeselleşme yetersiz kaldığında yarar sağlamak ve çatışma çözümü mekanizmalarının geliştirilmesinde rol oynamaktadır (Baogang, 2017, s. 96). Adler (1997, s. 250), inşacı teoriden hareketle bilişsel bölge kavramsallaştırmasında bulunmuş, bölgelerin yalnızca coğrafi yakınlıklarına göre değil, devletlerin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik etkileşim amaçlarına göre oluşturulduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla etkileşimin de ötesinde bölgelerin ortak kimliğin paylaşılmasıyla inşa edildiği öne sürülmüştür (Adler ve Crawford, 2002, s. 3). Karl Deutsch bu durumu “güvenlik toplumlari” ile ilişkilendirmiş, bir bölgedeki toplumların ortak değerlere sahip olması ve ülkeler arası karşılıklı iletişimin arttırılmasıyla kuvvet kullanma ihtimalinin ortadan kaldırılabileceğini

ve barış ortamına sahip bir bölgenin tesis edilebileceği düşüncesini geliştirmiştir (Dedeoğlu, 2004, s. 10). Dolayısıyla tüm yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda ekonomik çıkar, coğrafi yakınlık, güvenlik, ortak tarih, kültür, değer, kimlik ve normların birleşiminin bölgeleri oluşturduğu söylenebilmektedir.

Bölgelerin ortak fikirlerden oluştuğu düşüncesinin yanında, bir bölge yeni bir fikir ve norm üretebilmekte, bunların küresel seviyede yayılmasını sağlayabilmekte ya da bir bölge uluslararası bir değeri kendi bölgesinde içselleştirebilmekte ve bu durum bölgenin oluşumuna etki edebilmektedir. Acharya'ya göre (2012a, s. 193-195) fikirler bölgeleri üç yolla şekillendirebilmektedir. İlk olarak, bireylerin ve toplumların daha önceden sahip oldukları fikirler, dünya görüşleri ve prensipler bölgesel düzenleri dönüştürebilmektedir. Latin Amerikada Simon Bolivar, Avrupada Jean Monnet ve Robert Schuman Ortadoğuda Cemal Abdül Nasır ve Pan fikirler bölgesel kimlik üzerine etki etmiştir. İkincisi, başka bir bölgede ortaya çıkan normun öğrenilmesi, içselleştirilmesi ve bölgeye özgü değerler çerçevesinde yorumlanmasıyla oluşmaktadır. Örneğin, ASEAN'ın kurumsallaşmasında AB'yi örnek almasının yanında egemenlik, müdahalesizlik gibi kendi normlarını sürdürmeye devam etmesi, fikirlerin bölgeyi şekillendirmesindeki ikinci tür yaklaşımla örtüşmektedir. Son olarak, başka bir bölgede geliştirilen normun taklit edilmesi ve doğrudan kopyalanması yoluyla uygulanmasıdır. AB tüzüğüne ve organlarının pek çok bölgesel organizasyon tarafından kopyalanması üçüncü tür bölgeselleşme fikirlerine örnek oluşturmaktadır.

Bölgeselleşmenin fikirsel ve normatif boyutunun son yıllardaki bir örneği ASEAN olarak karşımıza çıkmaktadır. ASEAN'ın tarihsel sürecinin açıklaması; ASEAN'ın oluşumundaki ortak fikirlerin etkisinin, bölgenin yeni normlar üretmesinin ve uluslararası değerlerin ASEAN tarafından içselleştirilmesi veya organizasyonca yeniden yorumlanmasının anlaşılmasına imkan vermektedir.

Tarihsel Süreçte ASEAN

Dünya üzerinde en fazla nüfusa ve topraksal alana sahip Asya kıtası; farklı kültürlerin, dillerin, dinlerin ve etniklerin yer aldığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmakta, birçok bölgesel organizasyonun bir arada bulunmasını beraberinde getirmektedir. Bölgeselleşme faaliyetleri yalnızca kıta içinde sınırlı kalmamakta, bölgeler arası işbirlikleri geliştirilmekte ve örgütlerin kapsamı daha geniş alanlara yayılabilmektedir. Asyadaki bölgeselleşme faaliyetlerinin de farklı motivasyonlardan temellendiği görülmektedir. Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan, Rusya ve Çin'in oluşturduğu ve daha çok güvenlik işbirliği organizasyonu olan Şangay İşbirliği Örgütü (SCO), ekonomik ve sosyo-kültürel işbirliğini hedefleyen Afganistan, Bhutan, Maldivler, Nepal, Bangladeş, Pakistan, Sri Lanka ve Hindistan'dan oluşan Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC), bir çok Asya ülkesini okyanusun diğer tarafıyla bir araya getiren Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Endonezya, Malezya, Tayland, Filipinler, Singapur, Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar ve Kamboçya'nın üye olduğu Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve

Çin, Japonya, Güney Kore'nin katılımıyla oluşan ASEAN+3 ile, bu ülkelere Hindistan, Rusya, Avustralya, Yeni Zelanda ve ABD'nin dahil olmasıyla gerçekleşen Doğu Asya Zirvesi (EAC) Asya'daki öne çıkan bölgeselleşme girişimleridir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın pek çok bölgesinde sömürgeci devletler statükoyu sürdürmeye, koloniler ise bağımsızlıklarını kazanmaya, bağımsız devletler ise bunu devam ettirebilmeyi hedeflemişlerdir. Böyle bir ortamda çatışmalardan kaçınılması ve bölgede istikrarın sağlanabilmesi amacıyla 1961 yılında Malezya, Filipinler ve Tayland bir araya gelerek ASEAN'ın temeli olan ilk bölgesel işbirliği organizasyonu Güneydoğu Asya Birliği'ni (ASA) kurmuşlardır (Pollard, 1970, s. 244). Ancak dekolonizasyonla birlikte İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından üyeler arasında topraksal anlaşmazlıkların ortaya çıkması, ASA'nın varlığını devam ettirememesine neden olmuştur.

ASA'nın ardından daha kapsamlı ve etkin bir organizasyon oluşturulması fikri gündeme gelmiş, ASA üyelerinin yanında Singapur ve Endonezya'nın bir araya gelmesiyle 1967 yılında ASEAN'ın kurucu metni olan Bangkok Deklarasyonu yayınlanmıştır. Kurulduğu dönemde bölgesindeki anlaşmazlıklar ve Vietnam Savaşı'nın etkisiyle çatışmaların durdurulması ve istikrarın sağlanması temel amacı oluşturmuş, Soğuk Savaş'ın ardından yeni üyelerin de eklenmesiyle beraber ekonomik faaliyetler de arttırılmaya başlanmıştır. 1984'te Brunei, 1995'te Vietnam, 1997'de Laos ve Myanmar ile son olarak 1999'da Kamboçya'nın dahil olmasıyla günümüzdeki halini almıştır. Örgütün amaçları; “bölgede müreffeh ve barışçıl Güneydoğu Ülkeler Topluluğu oluşturabilmek için ekonomik büyümeyi, sosyal ve kültürel gelişmeyi eşitlik ruhu ve ortak girişimlerle hızlandırmak, bölge devletleri arasında adalet ve hukukun üstünlüğüne ve BM Tüzüğü'ndeki ilkelere bağlı kalarak ve saygı duyarak bölgesel barış ve istikrarı desteklemek, ekonomik, sosyal, kültürel, teknik, bilimsel ve idari alanlarda ortak çıkarlar doğrultusunda aktif işbirliği ve karşılıklı yardımı teşvik etmek, öğrenim, uzmanlık, teknik ve idari alanlarda üye devletlerin birbirlerine eğitim ve araştırma yardımı sağlaması, tarım ve sanayi, ticaretin genişlemesi alanlarında daha etkili işbirliğinde bulunmak, Güneydoğu Asya çalışmalarının teşviki ve aynı amaç ve hedefleri olan mevcut uluslararası bölgesel organizasyonlarla yakın ve faydalı işbirliklerinin sürdürülmesi” olarak belirtilmiştir (ASEANA, t.y.).

1976 yılında örgütün kabul ettiği Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'na (TAC) göre ise, ASEAN'ın temel ilkeleri ortaya konulmuştur. Bunlar; “bağımsızlığa, egemenliğe, eşitliğe, tüm ulusların topraksal bütünlüğü ve ulusal kimliğine karşılıklı saygı, tüm devletlerin dış müdahale ve baskı olmaksızın ulusal varlığını devam ettirme hakkı, iç ilişkilere başkasının müdahalesizliği, anlaşmazlıkların barışçıl araçlarla çözülmesi, güç kullanım tehdidinin kullanılmaması ve üyelerin arasında efektif işbirliğinin sağlanması” olarak nitelendirilmiştir. İnfornel platformlar haricinde 2017 yılına kadar 31 zirve gerçekleştiren ASEAN, 1995'te yasal açıdan da bağlayıcılığı olan bir anlaşma olan Nükleer Silahlardan Arındırma Anlaşması'nı imzalamıştır. 1997 Asya Finansal Krizi sonrasında bölgedeki küçük devletlerin dayanışma içinde olabilecekleri etkili bir kurumun varlığına duyulan ihtiyaç kapsamında ASEAN güçlendirilmeye çalışılmış ve örgüt faaliyetlerini arttırmıştır (Stubbs, 2002, s. 448). 2005 yılındaki Kuala Lumpur Zirvesi'nde güvenlik, sosyo-kültürel ve ekonomik

olmak üzere üç alanda ASEAN Topluluğu'nun kurulması öngörülmüştür. Son yıllarda örgütün ilgi alanları genişleme göstermiş barış, güvenlik, sosyal ve kültürel gelişmelerin yanında insani meseleler, iklim ve çevresel sorunlar, terörizm, göç gibi konular da ASEAN'ın gündemini oluşturmuş, çeşitli konu başlıkları 2016-2020 Stratejik Plan çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca bu süreçte ASEAN+3 ülkelerinin ekonomik karşılıklı bağımlılıkları da artış göstermiş, ülkelerin kurdukları çoklu üretim ağları ve yaptıkları serbest ticaret anlaşmaları "noodle kasesi" kavramsallaştırılmasıyla ifade edilmeye başlanmıştır (Baldwin, 2007, s. 5).

ASEAN'ın güvenlikten ekonomiye, teknik yardımlardan sosyo-kültürel işbirliğine tüm bu girişimleri örgütün çok boyutlu ve çok kapsamlı yapısına işaret etmektedir. ASEAN'ın farklı unsurlardan oluşan programının önemli bir bileşenini de organizasyonun hem oluşumunda hem de yürütülen faaliyetlerindeki fikirsel ve normatif bölgeselleşmesi oluşturmaktadır.

ASEAN'ın Fikirsel ve Normatif Bölgeselleşmesinin Değerlendirilmesi

Bölgenin istikrarı için işbirliği yapmayı amaçlayan ve hedeflerini takip etmede farklı enstrümanlar kullanan ASEAN'ın hem bölgesel olarak inşa edilmesinde hem de küresel yönetimdeki etkinliğinde normların ve fikirlerin önemli olduğu görülebilmektedir. Sadece norm alıcı değil, aynı zamanda kendi değerlerini koruyarak bölgeselleşmede yeni normlar üretmesi "ASEAN tarzı – ASEAN way" bölgeselleşme olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. Üye ülkelerin materyal güçleri, örgütün eksik kurumsallaşması, yükselen güçlerden Çin ve Hindistan'ın bölgede artan etkinliği ve ülkelerin kendi aralarında çeşitli topraksal ve etnik anlaşmazlıklarından kaynaklı sınırlılıklarının bulunmasına karşın, örgüt ekonomik entegrasyon ve bunun sağladığı iktisadi kazançların yanında kuruluşundan itibaren ülkelerin bir arada olmasına imkan veren bir platform niteliğini taşımakta, sorun ve anlaşmazlıkların barışçıl araçlarla çözülmesini desteklemesi gibi katkılar sağlamaktadır. Bu bakımdan bölgeselleşmenin fikirsel ve normatif boyutları ASEAN'ın açıklanması için uygun çerçeveyi oluşturmaktadır.

Bölgenin İnşası Politikalarının Uygulanmasında Fikir ve Normların Etkisi

"Bir Vizyon, Bir Kimlik, Bir Topluluk" sloganıyla (ASEANb, t.y.) bölgesel faaliyetlerini sürdüren ASEAN, Bangkok Deklarasyonu'nun ardından kendi bölgesinin inşasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Uluslararası zirvelerde ve devletlerarası görüşmelerde egemenlik, eşitlik ve karşılıklı saygı ilkeleri vurgulanırken üye ülkelerin bayraklarının renklerinin kullanıldığı ve bölgenin birliğini, istikrarı, barışı ifade eden sembollerin yer aldığı ASEAN bayrağı, dostluk ve dayanışma anlamına gelen amblemleri, toplantılarından önce barış, refah ve ortak gelecek temalı sözleri bulunan ASEAN Marşı'nın çalınması gibi uygulamalar ASEAN ortak kimlik ve geleceğine vurgu yapmakta, bölgenin sembol ve söylemlerle inşasına katkıda bulunmaktadır.

ASEAN'ın bölgeselleşmesindeki temel fikir, coğrafi konum ve zorlanmalarının ötesinde tek bir Güneydoğu Asya oluşturarak bölgesel kimliğin ön plana çıkartılmasıdır. Bu fikrin pratiğini,

ASEAN'ın kuruluş amaçları ve 1997'de yayınlanan 2020 Vizyonu'nda yer alan barışçıl ve refah topluluğunun inşası doğrultusunda ASEAN Topluluğu'nun kurulması oluşturmuştur. ASEAN kimliğinin oluşmasına bir diğer katkı da normlarından gelmektedir. Ulusal egemenliğe saygı, iç işlerine müdahalesizlik ve anlaşmazlıkların çözümünde güç kullanım tehdidine başvurmamak siyasi ve yasal normları oluştururken, organizasyon içinde konsensusun sağlanması sosyo-kültürel normuna örnek olarak gösterilebilmektedir. Bunun haricinde ASEAN'ın kimliğinde adaletle saygı, hukukun üstünlüğü, özgürlük, egemenlik, son zamanlarda insan hakları ve demokrasi gibi değerler ile ortak kültür, tarih ve ilişkilerdeki çok boyutluluk gibi davranış kalıpları da bulunmaktadır (Acharya ve Layug, 2012, s. 9-13).

Örgüt kimliğinin bir parçası olarak Jetschke ve Katada (2016, s. 238), ASEAN'ı yumuşak bölgeselleşme olarak nitelendirmiş, örgütün kurumlarına katılmada devletler özgür bırakılmıştır (Koga, 2010, s. 90). ASEAN'a sonradan dahil olan CLMV ülkelerine (Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam) organizasyona üye olacakları dönemde siyasi dönüşüm için ısrar edilmemiş, yalnızca ekonomik ve güvenlik düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür (He, 2016, s. 3-4). Bu zaman zaman ASEAN'ın sadece bir "diyalog ortamı-talk shop" (Katsumata, 2006, s. 181; Simon, 2013) oluşturduğu yönünde eleştirileri beraberinde getirirse de özellikle Çin ve ABD'nin etkinliğini arttırmamasından çekinen bölge devletleri için müdahalesizlik ve zorlayıcı yaptırım kararlarının olmaması örgütün hedefleriyle örtüşmektedir. ASEAN'ın ortaya çıkışındaki gelişmeleri Deutsch'un güvenlik toplumu kavramsallaştırmasına benzeten Checkel (2016, s. 560), bölgenin büyük güçlerin etkisinden korunmak için bir araya geldiğini ifade etmiştir.

ASEAN'ın müdahalesizlik ve egemenlik normuna çokça vurgu yapması bölgenin kolonyal geçmişi ve emperyalizm ile ilişkilerinden de kaynaklanmaktadır. Bu durum Güneydoğu Asya ülkelerinin sömürge işgaline maruz kalmamış AB'den farklı olarak ulusal sınırlara daha fazla önem vermesini ve ulus üstü bir otoriteye "egemenliğin paylaşımı – pooling" yapmamasını beraberinde getirmiştir (Baogang, 2017, s. 98). ASEAN tarzı bölgeselleşmenin bölge için daha uygun olduğu söylenmiş ve organizasyonun başarısının Güneydoğu Asya devletlerini egemenlik devrine zorlamaması ve ulusal bağımsızlığın konsolidasyonuna saygı duyulması olarak ifade edilen kendi normlarını geliştirmesi olarak değerlendirilmiştir (Koga, 2010, s. 80-81). ASEAN'ın kurulmasındaki temel amaç AB ve MERCOSUR'dan farklı olarak ortak pazar oluşturulması değil, dış etkilerin azaltıldığı istikrarlı bir çevrenin sağlanması olmuştur (Tüzgen, 2019; Karadeniz ve Gök, 2019). Bu kapsamda ASEAN tarzı bölgeselleşme olarak tanımlanan, ulusal egemenliğe zarar vermeyecek resmi kurumsal yapılar olmadan bölgeselleşme prensibini benimsemişlerdir (Börzel ve Risse, 2009). ASEAN'ın kendine özgü bölgeselleşmesi Batı'nın önerdiği yasal temelli bölgeselleşmeden farklı bir sistem olarak gayriresmi diplomasi olarak adlandırılan Track II biçiminde ilişki kurmaya örnek gösterilebilmektedir (Ravenhill, 2009, s. 220).

AB, kendisini ulusüstü bir normatif güç olarak tanımlamakta ve komşu devletlerle ilişki kurarken siyasi tercihleri şekillendirmede hegemon bir güç olarak koşulluluklar öne sürmektedir. ASEAN'ın normatif etkisi ise büyük güçlerin Asya'ya müdahalesizliği çerçevesinde şekillenmektedir (He, 2016, s. 1). AB'nin entegrasyon başarısı, bölgesel organizasyonların model olarak Avrupa'yı taklit

etmelerine neden olmaktadır. Ancak ASEAN'ın AB'den etkilenmekle beraber kendi normları ve diplomatik kültürüyle bölgede istikrar ortamını sağlaması, AB tarzı bir ulus üstü kurum olmadan da bölgeselleşmenin olabileceğini göstermektedir (Hurrell, 2006, s. 133). Avrupa normları, hukukun üstünlüğünün ve demokrasinin sağlanması gibi yasal düzenlemeleri kapsarken; Asya'da bağımsızlık, karar alma sürecinde fikir birliğinin oluşması, informellik ve üye devletlerin çıkarları önem taşımaktadır. ASEAN'ın Japonya ve Avustralya ile geliştirdiği diyalog sonucunda demokrasi normu da bölgede son zamanlar etkili olmaya başlamıştır. ASEAN normları küresel, uluslararası ve Asya bileşenlerinin bir karışımı olarak görülebilmektedir. Bu normlar bölgeselleşme faaliyetlerinin başladığı yıllardan bu yana gelişme göstererek ilerlemiştir. Örneğin, erken dönem Asya bölgeselleşmesinde ortak norm; anti emperyalizm ve bağımsızlık olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950'lerde Afrika'yla beraber Asya'da da bağlantısızlık normu ön plana çıkarken, ASEAN'ın müdahalesizlik ilkesinin normatif çerçevesini 1976 yılında yayınlanarak kurumsallaştıran Dostluk ve İşbirliği Anlaşması (TAC) oluşturmuştur. Anlaşma, işbirliğinin yanında bağımsızlığı, eşitliği, topraksal bütünlüğe saygıyı ve dış müdahale ve tehditlerden kaçınmayı vurgulamaktadır. ASEAN+3 çerçevesinde geliştirilen ilişkiler ise hem Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların küresel standartlarını almış, hem de bölgesel ve yerel unsurları da sürece dahil etmiştir (Baogang, 2017, s. 97).

ASEAN'ın kuruluşu ve gelişimi değerlendirildiğinde; sloganı, misyonu ve vizyonuyla da örtüşen ortak kimliğinin inşasında normlar, değerler ve fikirler oldukça etkili olmuş, örgütün devamlılığını sağlaması ve etkisinin genişlemesi yine kendine özgü yapısının korunması ve belirlenen ilkelere bağlılıkla mümkün kılınmıştır. Yeni normların oluşturulması ve örgütün etkinliğini çeşitli bölgelerle geliştirdiği anlaşma ve zirvelerle arttırması, ASEAN'ı aynı zamanda uluslararası bir norm girişimcisi haline getirmektedir.

Bölgesel ve Uluslararası Platformlarda Fikirselsel ve Normatif Girişimler

ASEAN'ın oluşumunda ve faaliyetlerini devam ettirmesinde norm ve değerler önem taşımış, bu kapsamda hem ülkelerle bilateral hem de diğer bölgesel organizasyon ve uluslararası kurumlarla multilateral diyaloglar ve işbirlikleri geliştirilmeye çalışılmıştır. ASEAN'ın Politik-Güvenlik, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel olmak üzere üç alanda faaliyet gösteren ASEAN Topluluğu bölgesel düzeyde her biri için ayrı projeler geliştirmektedir. Kırsal Kalkınma ve Yoksulluğun Azaltılması, Enerji İşbirliği İçin Eylem Planı, Eğitim Eylem Planı gibi projeler üye ülkelerin kalkınma, refah ve sürdürülebilir gelişmesi desteklenirken, örgütün 2025 Ana Planı çerçevesinde altyapı, dijital inovasyon, kesintisiz lojistik, gümrük düzenlemeleri ve insan mobilizasyonu alanlarında çalışmalarda bulunularak daha güçlü bir toplum duygusu ve daha entegre bir Güneydoğu Asya oluşturulması planlanmıştır (ASEANc, t.y.). Bunun yanında ASEAN'ın dikkat çektiği bir diğer konu da çevre yönetişimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevresel bozulmalar, hava ve su kirliliği gibi meselelerde ortak bilinç oluşturulmaya çalışılmış, konu gündeme ilk kez 1977'de alınmış, 1995'te Çevre Yılı ilan edilmiş ve 1997'de çevre raporu yayınlanmıştır. Ayrıca ülkelerin çevre bakanları üç yılda bir resmi, her yıl gayriresmi düzeyde bir araya gelmektedir. Bunun yanında

2001 yılında Çevre Durum Raporu yayınlayan ASEAN, çevre hakkında bölgesel girişimlerde bulunmaya çalışmıştır. Ancak, örgütün temel kimliğini oluşturan müdahalesizlik normu ve yaptırım tehdidinde başvurulamaması çevre hakkında etkilerin sınırlı kalmasına yol açmıştır (Elliott, 2003, s. 30-36).

Bölge içi yapılan projelerin yanında BM ile kurulan ortaklıklar ASEAN'ın fikirselle ve normatif girişimlerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. BM'de gözlemci statüsünde olan ASEAN, özellikle BM'nin Kalkınma Programı ve Asya-Pasifik Komisyonları ile yakın ilişki içinde bulunmuştur. İlk ASEAN-BM Zirvesi 2000 yılında gerçekleştirilmiştir, zirvede barış, güvenlik, insan kaynaklarının gelişimi ve Güney-Güney İşbirliği meseleleri ele alınmıştır. 2005 yılındaki ikinci zirvede ise, yoksulluğun azaltılması, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve kontrolü, ulusötesi meseleler, ticaret ve yatırım konularında daha geniş çaplı işbirliklerinin kurulması düşünülmüştür. 2007 yılında BM ile stratejik öneme sahip konularda düzenli istişarede bulunmak için mutabakat zaptı imzalanmış ve 2011 yılında Endonezya'da düzenlenen 4.ASEAN-BM Zirvesi'nde ASEAN ve BM arasında Kapsamlı Ortaklık konulu bildirme kabul edilmiştir. Göçmen işçilerin hakları, afet riskinin azaltılması, çevresel sürdürülebilirlik, gıda güvenliği, eğitim, cinsiyet eşitliği, bulaşıcı hastalıklar, insan haklarının gelişimi ve yönetişimi gibi pek çok konu hakkında ASEAN-BM işbirliği desteklenmiştir (UNAPRCM, t.y.). 2011 yılında uygulanmasına karar verilen BM ve ASEAN'ın ortak eylem planı 2016-2020 arası dönem hedeflerini belirlemektedir. Bu hedefler ASEAN'ın 2025 vizyonlarıyla ve 2030'da ulaşılacak istenen BM sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle de örtüşmektedir (UNAPRCM, t.y.; ASEANc, t.y.; ASEAN, 2017, s. 2).

BM'nin yanında farklı bölgesel organizasyonlarla da ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen ASEAN, bu kapsamda AB ile ekonomik, güvenlik ve sosyo-kültürel alanların dahil olduğu 2018-2022 İşbirliği Eylem Planı'nı hazırlamış, bunun yanında MERCOSUR, GCC, SADC, SCO ve SAARC gibi bölgesel örgütlerle ortak zirveler düzenlemiştir. Ülkelerle bilateral diyaloglarını da arttırmak isteyen ASEAN, aralarında Çin, Güney Kore, Hindistan ve ABD'nin de bulunduğu on ülkeyle diyalog forumu oluşturmuş, içinde Türkiye'nin yer aldığı dört ülkeyle sektörel ortaklık kurmuş ve Almanya ile kalkınma ortaklığı geliştirmiştir (ASEAND, t.y.).

ASEAN'ın geliştirdiği işbirlikleri ve projelerin kalkınmadan çevreye, sağlıktan afet yönetimine çeşitli alanları kapsadığı ve temel motivasyonunun yalnızca ekonomi ve güvenlik olmadığı, organizasyonun bölge içi ve uluslararası platformlarda fikirselle ve normatif katkılar sağladığı görülebilmektedir. Örgütün 2020, 2022 ve 2025 planlarını oluşturması fikirselle alanların gündeminde önemli bir yer tuttuğu ve geleceğe yönelik projelerini şekillendirmede etkili olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç

ASEAN'ın kendi tarzında bir bölgeselleşme oluşturması ve diğer bölgesel organizasyonlardan farklı bir örgüt olarak ortaya çıkmasında ASEAN'ın bölgeye özgü fikirselle ve normatif değerleri geliştirmesi ve bunları uygulayabilmesi etkili olmuştur. Coğrafi, ekonomik ve güvenlik

bölgeselleşmelerinin ötesinde normatif ve fikirsel bölgeselleşme bir bölgenin oluşmasında ortak kimlik, değer, norm, kültür ve tarihe vurgu yapmakta politikaların takip edilmesinde bölge dinamiklerini ve üye devletlerin önceliklerini göz önünde bulundurmaktadır.

Rasyonel teorilerin kapasitelere ve çıkara yaptıkları vurguya karşın bölgenin sınırlarının ve kimliğinin sonradan oluşturulduğunu ileri süren inşacı teoriye göre, bölgeselleşme başarısı yalnızca materyal çıktılarla ölçülememekte norm geliştirebilmesi ve ortak kimliğin paylaşılması da bu sürecin bileşenlerini oluşturabilmektedir. Sömürge geçmişleri bulunan ve Soğuk Savaş döneminde büyük güçlerin etkilerinin sınırlandırılmasını hedefleyerek bir araya gelen ASEAN ülkeleri için ulusal egemenliğin korunması en önemli normu oluşturmuş, bu nedenle AB'den farklı olarak yetkilerin ulus üstü bir kuruma bırakılmadığı, üyelerin iç işlerine karışılmadığı, topraksal bütünlüğe saygı duyulan ve kuvvet kullanma tehdidine başvurulmayan bir organizasyon kültürü oluşmuştur. Bu durumun ASEAN'ın operasyonel gücünü sınırlandırdığı yönünde tartışmalar olmakla birlikte, bölgenin dinamikleri göz önüne alındığında tarihsel geçmişleri ve bağımsızlığa verdikleri önemden kaynaklı Güneydoğu Asya'da farklı bir tür bölgeselleşmenin sürdürülebileceği yönünde görüşler de bulunmaktadır. Küreselden, bölgeselden ve yerelden aldığı değerleri birleştirmesiyle ASEAN'ın özgün bir bölgeselleşme türü oluşturduğu, bu fikirlere bağlı kalarak politikalarını takip etmesiyle normatif bölgesel bir aktör olduğu gözlemlenebilmektedir.

ASEAN, bölgesindeki fikirsel girişimlerinin yanında BM, diğer bölgesel organizasyonlar ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki ülkelerle bilateral diyaloglar geliştirmeye önem vermektedir. BM ile 2000 yılından itibaren gerçekleştirilen zirvelerde pek çok konu başlığında eylem planları oluşturulması ve 2020, 2022 ve 2025 planlarının belirlenmesi ASEAN'ın normatif ve fikirsel bölgeselleşmesinin uzun dönemli olduğuna işaret etmekte ve uluslararası ilişkilerdeki ekonomik ve güvenlik temelli çalışmaların yanında bölgeselleşmenin normatif ve fikirsel boyutuna katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Acharya, A. (2008) "Regional Worlds in a Post-Hegemonic Era", *3rd GARNET Annual Conference*, Bordeaux, <http://amitavacharyaacademic.blogspot.com.tr/2008/10/regional-worlds-in-post-hegemonic-era.html>, (Erişim 02.01.2018).
- Acharya, A. (2012a) "Ideas, Norms and Regional Orders", içinde T.V.Paul (Ed.) *International Relations Theory and Regional Transformations*, NY: Cambridge University Press, 183-209.
- Acharya, A. (2012b) "Comparative Regionalism: A Field Whose Time has Come?", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 47 (1), 3-15.
- Acharya, A. ve Layug, A. (2012) "Collective Identity Formation in Asian Regionalism: ASEAN Identity and the Construction of the Asia-Pacific Regional Order", *IPSA*, http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_7151.pdf, (Erişim 01.01.2018).
- Adler, E. (1997) "Imagined (Security) Communities: Cognitive Regions in International Relations", *Millennium: Journal of International Studies*, 26 (2), 249-277.

- Adler, E. ve Crawford, B. (2002) "Constructing a Mediterranean Region: A Cultural Approach", *The Convergence of Civilizations? Constructing a Mediterranean Region Konferansı*, Portekiz.
- ASEAN (2017) "An Overview of ASEAN-UN Cooperation", ASEAN, <http://asean.org/storage/2012/05/Overview-of-ASEAN-UN-Cooperation-As-of-1-August-2017-clean.pdf>, (Erişim 02.01.2018).
- ASEANa, t.y., "ASEAN Overview", ASEAN, <http://asean.org/asean/about-asean/overview/>, (Erişim 01.01.2018).
- ASEANb, t.y., "ASEAN History", ASEAN, <http://asean.org/asean/about-asean/history/>, (Erişim 01.01.2018).
- ASEANc, t.y., "Community Vision", ASEAN <http://www.asean.org/storage/images/2015/November/aec-page/ASEAN-Community-Vision-2025.pdf>, (Erişim 02.01.2018).
- ASEAND, t.y., "ASEAN External Relations", ASEAN, <http://asean.org/asean/external-relations/>, (Erişim 03.01.2018).
- Baldwin, R.E. (2007) "Managing the Noodle Bowl: The fragility of East Asian Regionalism", *The ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration*, 7, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28464/wp07-baldwin.pdf>, (Erişim 29.12.2017).
- Baogang, H. (2017) *Contested Ideas of Regionalism in Asia*, NY: Routledge.
- Börzel, T., T. Risse (2009) "Diffusing (Inter-) Regionalism The EU as a Model of Regional Integration", *KFG Working Paper*, 7, Berlin: Freie Universität.
- Börzel, T.A. (2016) "Theorizing Regionalism: Cooperation, Integration, and Governance", içinde T.A.Börzel ve T.Risse (Ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, UK: Oxford University Press.
- Bull, H. (2012) *The Anarchical Society*. NY: Palgrave
- Checkel, J. (2016) "Regional Identities and Communities", içinde T.A.Börzel ve T.Risse (Ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, UK: Oxford University Press, 559 – 578.
- Dedeoğlu, B. (2004) "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Faklılıkların Birlikteliğine", *Uluslararası İlişkiler*, 1 (4), 1 – 21.
- Elliott, L. (2003) "ASEAN and Environmental Cooperation: Norms, Interests and Identity", *The Pacific Review*, 16 (1), 29-52.
- Fawcett, L. (2012) "The History and Concept of Regionalism", *European Society of International Law. Conference Paper*, 4, 13-15 September, Spain.
- Fierke, K.M. (2013) "Constructivism", içinde T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (Ed.), *International Relations Theories Discipline and Diversity*, UK: Oxford University Press, 187-205.
- Haas, E.B. (1964) *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*, Stanford: Stanford University Press.
- He, J. (2016) "Normative Power in the EU and ASEAN: Why They Diverge", *International Studies Review*, doi: 10.1093/isr/viv028, (Erişim 30.12.2017).
- Hoffman, A.R., R. Kfuri (2007) "The role of external actors upon regional integration: the US, the EU and Mercosur", *ECPR*.
- Hurrell, A. (2006) "One World? Many Worlds? The Place of Regions in The Study Of International Society", *Royal Institute of International Affairs*, London: Chatham House.
- Jetschke, A., S.N. Katada (2016) "Asia", içinde T.A. Börzel ve T. Risse (Ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, UK: Oxford University Press, 225-248.
- Karadeniz, R.F. ve Gök, G.O. (2019). "Bölgesel-Küresel Rol İlişkisi Bağlamında Endonezya'nın 2000'li Yıllarda ASEAN ve BM'deki Politikalarının Analizi", *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7, Özel Sayı, 101-118.

- Katsumata, H. (2006) "Establishment of the ASEAN Regional Forum: Constructing A 'Talking Shop' Or A 'Norm Brewery'?", *The Pacific Review*, 19 (2), 181-198.
- Koga, K. (2010) "The Normative Power of The ASEAN Way, Potentials, Limitations and Implications for East Asian Regionalism", *SJEAA*, 80-95.
- Mitrany, D. (1948) "The Functional Approach to World Organization", *International Affairs*, 24(3), 350-363.
- Panikkar, K.M. (1999) "Regionalism and World Security", *SAGE Journals*, 55, 131-136.
- Paul, T.V. (2012) "Regional Transformation in International Relations", içinde T.V. Paul (Ed.), *International Relations Theory and Regional Transformations*, NY: Cambridge University Press, 3-22.
- Pempel, T.J. (2005) *Remapping Asia: The Construction of a Region*, NY: Cornell University Press.
- Pollard, V.K. (1970) "ASA and ASEAN, 1961-1967: Southeast Asian Regionalism", *Asian Survey*, 10 (3), 244-255.
- Ravenhill, J. (2009) "East Asian regionalism: Much Ado about Nothing?", *Review of International Studies*, 35, 215-235.
- Simon, S.W. (2013) "The ASEAN Regional Forum: Beyond the Talk Shop?", *NBR Analysis Brief*, http://nbr.org/publications/analysis/pdf/Brief/071113_Simon_ARF.pdf, (Erişim 02.01.2018).
- Söderbaum, F. (2015) "Early, Old, New and Comparative Regionalism: The Scholarly Development of The Field, The Transformative Power of Europe", *KFG Working Paper Series*, 64, Berlin: Freie Universität.
- Stubbs, R. (2002) "ASEAN Plus Three Emerging East Asian Regionalism?", *Asian Survey*, 42 (3), 440-455.
- Tüzgen, A.B. (2019). "MERCOSUR'un Ekonomik Bölgeselleşmesi: 2006-2016 Yılları Bölge İçi Ticari İlişkilerin Analizi", *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7, Özel Sayı, 23-37.
- UNAPRCM, t.y., "ASEAN-UN Partnership", *United Nations Asia Pasific Regional Coordination Mechanism*, <http://www.unaprcm.org/asean-un-partnership>, (Erişim 01.01.2018).
- Viner, J. (1950) *The Customs Union Issue*. NY: Carnegie Endowment for International Peace.
- Wheeler, N.J. (2003) *Saving Strangers Humanitarian Intervention in International Society*. NY: Oxford
- Wight, M. (1977) *Systems of States*, UK: Leichester University Press.

Orta Asya ‘Bölgesel Güvenlik Kompleksi’ ve Şangay İşbirliği Örgütü

Central Asian ‘Regional Security Complex’ and Shanghai Cooperation Organization

Rüştü KAYA

Öz

Bu makale Orta Asya bölgesel güvenlik ilişkilerini ve ilgili bölge devletlerinin karşılıklı güvenlik bağımlılığı sonucu ortaya çıkan Şangay İşbirliği Örgütü’nü bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi çerçevesinde incelemektedir. Aynı zamanda Orta Asya bölgesel güvenlik dinamiklerinden hareketle bölgesel güvenlik kompleksleri teorisini de yeniden gözden geçirmektedir. Barry Buzan ve Ole Waever tarafından geliştirilen bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi güvelik ilişkileri üzerinde en çok etkili olan faktörün coğrafi yakınlık olduğu varsayımından yola çıkar. Buna göre bir bölgedeki devletlerin güvenlik sorunları birbirlerinden bağımsız olarak anlaşılacak şekilde bağlantılıdır. Orta Asya devletleri de kendi güvenlik ilişkileri, karşılıklı güvenlik bağımlılıkları ve bu anlamda etrafındaki bölgelerden farklılaşması bakımından kendi başına ayrı bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşturmaktadır. Rusya ve Çin ise bölge ile ortak sınırları olan iki büyük güç olarak Orta Asya güvenlik kompleksine nüfuz etmektedir ve bu özelliği itibarıyla Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi iki kutuplu bir büyük güç kompleksi olarak tanımlanabilir. Bu makale, Şangay İşbirliği Örgütü’nün, Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi içerisindeki söz konusu güvenlik dinamiklerinin kurumsallaşma imkanı bulduğu bir bölgesel güvenlik topluluğu olduğunu savunmaktadır. Fakat bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin varsayımlarına da uygun olarak Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi ve Şangay İşbirliği Örgütü zamanla bölge aktörleri arasındaki güvenlik dinamiklerinin değişmesiyle bir dönüşüm geçirebilir, sınırları daralabilir ya da yeni aktörleri de dahil edecek şekilde genişleyebilir. Nitekim 2017 yılında Hindistan ve Pakistan’ın da Şangay İşbirliği Örgütü’ne üye olmasıyla birlikte böyle bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Buradan hareketle, makalenin son kısmında, ilk başlarda Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi içerisindeki aktörlerin karşılıklı güvenlik bağımlılığından doğmuş olan Şangay İşbirliği Örgütü’nün önümüzdeki süreçte geçireceği muhtemel dönüşümler bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin varsayımları çerçevesinde tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Teorisi, Orta Asya, Şangay İşbirliği Örgütü, Rusya, Çin,

Abstract

This study examines regional security relations in Central Asia and Shanghai Cooperation Organization which was emerged as a result of the security interdependence of regional states within the frame of regional security complexes theory. Meanwhile, it re-evaluates the regional security complexes

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, rustu.kaya@hbv.edu.tr

theory based on regional security dimensions in Central Asia. The regional security complexes theory, developed by Barry Buzan and Ole Waever, set out by the assumption that the geographical proximity is the strongest factor on security interaction. Accordingly, security issues of states in a region cannot be understood separate from each other. Central Asian states constitute a distinct regional security complex in terms of their own security relations and security interdependency that differentiate them from surrounding regions. Also, Russia and China as two great powers sharing borders with this region penetrate into the Central Asian security complex and that makes Central Asian regional security complex a bipolar great power security complex. This article argues that Shanghai Cooperation Organization is a regional security community in which all these regional security dynamics have been institutionalized. However, in accordance with assumptions of the regional security complexes theory, in time both Central Asian regional security complex and Shanghai Cooperation Organization may transform or its outer boundary may contract or expand. Indeed, as a result of memberships of India and Pakistan to Shanghai Cooperation Organization in 2017, such a case has occurred. Therefore, in the last part of the article, possible future transitions of Shanghai Cooperation Organization that initially emerged from the security interdependency of the Central Asian states are discussed based on assumptions of regional security complexes theory.

Keywords: Regional Security Complexes Theory, Central Asia, Shanghai Cooperation Organization, Russia, China

Giriş

Uluslararası ilişkiler çalışmaları uzun yıllar bölgesel düzeyde analize ilgisiz kalmış, uluslararası ilişkiler teorileri uluslararası sistemi daha çok küresel boyutta ele almayı tercih etmiştir. Bölgeselcilik ancak 1960'ların sonu itibarıyla gündeme gelmeye başlamış, 1990'lardan itibaren, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bölgesel analiz düzeyinin uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki ağırlığı artmaya başlamıştır. Benzer tablo güvenlik çalışmaları alt disiplini için de geçerlidir. Güvenlik ilişkilerinin bölgesel düzeyde ele alınması yine aynı şekilde 1990'lardan itibaren ağırlık kazanmaya başlamıştır. Kopenhag Okulu bünyesinde yapılan çalışmalar kapsamında ortaya atılan bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi de yine bu yıllarda geliştirilmeye başlanmış ve 2003 yılında Barry Buzan ve Ole Waever tarafından kaleme alınan 'Bölgeler ve Güçler: Uluslararası Güvenliğin Yapısı' başlıklı kitapta daha kapsamlı bir hale getirilerek güvenlik çalışmaları alt disiplinine kazandırılmıştır.

Bu çalışmada, Buzan ve Waever tarafından geliştirilen bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi çerçevesinde Orta Asya bölgesel güvenlik ilişkileri ve işbirliği imkanları ele alınacak bu kapsamda da Şangay İşbirliği Örgütü'nün değerlendirmesi yapılacaktır. Bu doğrultuda, ilk olarak bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin temel varsayımları incelenecek, bu teorinin uluslararası ilişkiler kuramları ile ilişkisi ele alındıktan sonra teoriye getirilen görüşlere kısaca değinilecektir. İkinci bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya bölgesi güvenlik dinamikleri bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi çerçevesinde ele alınacak ve Orta Asya'nın bu anlamda bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği tartışılacaktır. Bu bağlamda, eski Sovyet coğrafyasının güvenlik ilişkileri göz önünde bulundurularak bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi yeniden gözden geçirilecektir. Son olarak ise Şangay İşbirliği Örgütü, Orta Asya bölgesel

güvenlik kompleksinin bir parçası olarak incelenecek ve bu örgütün önümüzdeki süreçte geçireceği muhtemel dönüşümler tartışılacaktır.

Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Teorisi

Bölgesel güvenlik kompleksi kavramı ilk olarak 1983 yılında yayınlanan bir kitabında Barry Buzan tarafından ortaya atılmış, daha sonra ise bu kavram Ole Waever ve Barry Buzan tarafından daha da geliştirilerek bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi adıyla Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımlarından biri olarak teorileştirilmiştir. Bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin Kopenhag Okulu bünyesinde formüle edilerek geliştirilmiş ve temel argümanlarının da bu Okulun varsayımları üzerine inşa edilmiş olması, bu teoriyi etraflıca incelemeden önce Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına dair temel yaklaşımlarına kısaca değinmeyi zorunlu kılmaktadır.

Kopenhag Okulu'nun temelleri 1985'te Kopenhag Üniversitesi bünyesinde kurulan "Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi"nde Avrupa Güvenliği Çalışma Grubu'nun "Avrupa Güvenliği'nin Askeri Olmayan Boyutları" başlıklı projenin hayata geçirilmesi ile atılmıştır (Açıkmeşe, 2011, s. 57). Bugün Kopenhag Okulu, sözü edilen Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nde güvenlik üzerine çalışmalar yapan başta Barry Buzan ve Ole Waever olmak üzere Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer gibi bilim insanlarından oluşmaktadır (Baysal & Lülecı, 2015, s. 70). Okul 1980'lerden sonra Güvenlik çalışmaları alanında gelenekselciler/gerçekçiler ile yenilikçiler/genişletmeciler arasındaki tartışmada devleti yegane güvenlik aktörü olarak gören ve sadece askeri güvenliğe odaklanan gelenekselci/gerçekçi yaklaşıma karşı bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Buna rağmen bu tartışmada, genişletmecilerin bireylerin varlığını ve refahını etkileyebilecek her şeyin güvenlik sorunu olarak nitelendirilmesini öngören yaklaşımlarını da reddederek gerçekçiler ve geniş güvenlik gündemi taraftarları arasında bir üçüncü yol olarak kendilerini konumlandırmışlardır. Onlara göre, her konunun güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi, o sorunu siyasilere öncelikli konusu haline getireceğinden ve devletin normal siyasi süreçlerde uygulamadığı bir dizi acil önlemler almasına zemin hazırlayacağından, sürekli bir alarm durumuna, baskıcı ve müdahaleci politikalara kapı aralayacaktır (Açıkmeşe, 2011, s. 58).

Kopenhag Okulu güvenlik çalışmaları alt disiplinine üç yaklaşım kazandırmıştır ve bu üç ana yaklaşım Kopenhag okulunun özünü oluşturmaktadır. Bunlar güvenikleştirme kavramı, güvenliğin sektörel analizi ve bölgesel güvenlik kompleksleridir. Bunlar arasında, Kopenhag Okulu'nun neredeyse bütün çalışmalarına ve varsayımlarına temel teşkil eden ise güvenikleştirme kavramıdır. Güvenikleştirme yaklaşımına göre, güvenlik nesnel bir durum değil, belli sosyal süreçlerin sonucudur. Meseleler bir sosyal inşa süreci içerisinde, belli söz edimler (*speech-acts*) yoluyla güvenlik tehdidi olarak gösterilir ve tanımlanırlar. Buna göre, bir sorun güvenikleştirici aktör tarafından yaşam hakkı iddiası öne sürülen belli bir öznenin varlığına tehdit olarak tanımlanarak güvenlik konusu haline getirilir. Güvenikleştirici aktör bu sayede belli bir meseleyi

özel bir güvenlik alanına çekerek, bu tehdide karşı normal kuralların ve siyasi süreçlerin dışına taşarak, gerekli her türlü olağanüstü önlemi alma hakkını elde eder (Waever, 1995, s. 55). Güvenliği bu şekilde tanımlamakla Kopenhag Okulu, belli bir konunun başlı başına gerçekten bir güvenlik tehdidi olup olmadığına değil, hangi konunun, hangi şartlar altında, kim tarafından ve ne zaman güvenleştirildiğine odaklanmaktadır (Buzan & Waever, 2003, s. 71). Bir başka deyişle, onlara göre güvenlik tehditleri nesnel olgular değil, söyleme dayalı sosyal inşa süreci sonunda güvenleştirilmiş öznel yaratımlardır. Bu yaklaşıma göre, söylemde dile getirilmeyen hiçbir şey güvenlik tehdidi olarak kabul edilmeyecektir.

Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına kazandırdığı bir diğer yaklaşım ise güvenlik konularını içeriği bakımından sektörel bir analiz çerçevesinde ele alınmasıdır. Buna göre güvenlik konuları askeri, ekonomik, toplumsal, çevresel ve siyasi olmak üzere beş sektöre ayrılarak incelenmiştir. Her bir sektör tehditlerin içeriği, tehdit edilen nesne ve güvenlik ilişkileri bakımından farklılaşmaktadır. Buna göre “askeri sektör, kuvvete dayalı baskı ilişkileri; siyasi sektör, yetki, yönetim statüsü, ve tanınmaya dair ilişkiler; ekonomik sektör, ticaret, üretim ve finans ilişkileri; toplumsal sektör, kolektif kimlik ilişkileri; ve çevresel sektör de insan faaliyetleri ile gezegenin biyosferi arasındaki ilişkilerle ilgilidir” (Buzan & Waever & Wilde, 1998, s. 7).

Bu çalışmanın da ana konusunu da oluşturan ve Kopenhag Okulu'nun ortaya attığı üçüncü bir yaklaşım olan bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi ise ilk olarak Barry Buzan tarafından ortaya atılmış ve bölgesel güvenlik kompleksi “ulusal güvenlikleri birbirinden ayrı düşünülemez şekilde, temel güvenlik kaygıları yakın ilişkili olan devletler grubu” olarak tanımlanmıştır (Buzan, 1983, s. 106). Buzan'ın bu ilk tanımı, fazlasıyla devlet merkezli ve askeri-siyasi odaklı bulunduğundan, 2003 yılında Buzan ve Waever tarafından devlet dışı aktörleri ve diğer güvenlik sektörlerini de kapsayacak şekilde genişletilerek yeniden formüle edilmiştir. Gözden geçirilmiş bu yeni tanımda ise bölgesel güvenlik kompleksleri “temel güvenleştirme ya da güvenlikdışılaştırma süreçleri, güvenlik sorunları bir birinden ayrı olarak anlaşılacak ya da çözülemeyecek kadar bağlantılı olan aktörler (birimler) bütünü” olarak tanımlanmıştır (Buzan & Waever, 2003, s. 44).

Güvenlik ilişkilerinin bölgesel düzeyde incelenmesi ve hatta genel anlamda uluslararası ilişkilerin bölgesel düzeyde sistemik analizi uzun yıllar uluslararası ilişkiler disiplinin ihmal ettiği bir analiz seviyesiydi. Bu gecikmenin sebepleri arasında her ne kadar daha çok realist teorinin yapısalcı yaklaşımının küresel boyuta odaklanması ve bölgesel düzeyde analize ağırlık vermeyişi gösterilse de (Vayrynen, 2003), aslında liberalizm ve eleştirel teori de bölgesel sistemden çok küresel sisteme odaklanmıştır (Kelly, 2007, s. 198). Uluslararası ilişkiler çalışmalarında ilk bölgeselci akım 1960'ların sonu ve 70'lerin başlarında, ABD hegemonyasının Vietnam Savaşı'ndaki başarısızlık ve Bretton Woods krizleri sonucu sarsılmaya başlamasıyla ortaya çıktı. Avrupa Topluluğu'nun bölgesel bir entegrasyon girişimi olarak gelmiş olduğu nokta ve Amerikan hegemonyasını tehdit eder oluşu, aynı zamanda sömürgecilik sonrası dönemde pek çok yeni devletin bağımsızlığına kavuşarak dünya sisteminde yer almaya başlaması o dönem için akademik ilgiyi bölgesel seviye yöneltti (Kelly, 2007, s. 202). Yeni bölgeselcilik akımı ise 1990'lardan itibaren

Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi ve Güney ülkelerinin üzerindeki süper güç tahakkümünün ortadan kalkmasıyla etkinlik kazanmaya başlamıştır.

Ole Waever ve Barry Buzan da bölgesel güvenlik kompleksleri yaklaşımını geliştirirken böyle bir tarihsel ve sistemik okumadan hareket etmektedirler. Sömürgecilik döneminde, deniz aşırı sömürgelere sahip emperyal güçler dünyayı kendi bölgeleri olarak algılıyorlardı ve onlardan bağımsız bölgesel güvenlik dinamiklerinin kapsamı oldukça sınırlıydı. Soğuk Savaş döneminde ise iki hegemonun, kendi nüfuz alanlarına giren bölgelere tahakkümü bağımsız bölgesel girişimlerin alanını daraltmaktaydı. Öte yandan, her ne kadar Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu, Afrika ve Asya bölgelerinde bazı bölgesel oluşumlar teşvik edilmişse de, aslında bu çabaların arkasında bu oluşumları destekleyen hegemonların bölge ilişkilerine daha rahat nüfuz etme gayreti bulunmaktaydı (Buzan & Waever, 2003 s. 15-16).

Sömürgecilik sonrası dönemde, yeni bağımsız devletlerin büyük devletlerden bağımsızlığını kazanarak dünya siyasetine eklenmesiyle, bölgesel güvenlik uluslararası politikanın hem daha özerk, hem de daha önemli bir konusu haline geldi. Soğuk Savaş'ın ardından iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi bu durumu daha da belirgin hale getirdi. Bölgelerin özerkliğini ortadan kaldıran büyük güç rekabetinin yokluğunda yerel güçler yeni dönemde kendilerine daha çok siyasi manevra alanı bulmaya başladı. Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük ve süper güçler kendi bölgeleri dışındaki güvenlik konularına müdahil olma konusunda daha isteksizdiler (Buzan & Waever, 2003, s. 3). Bu durum hem bölgesel güvenlik dinamiklerinin kendi içinde daha bağımsız hale gelmesine, hem de bölgesel güçlerin kendi bölgelerinde güvenlik konularında daha çok sorumluluk almasına ve etkinlik kazanmalarına zemin hazırladı.

Diğer taraftan, 90'lardan itibaren küreselleşme olgusunun ulus devletlerin egemenlikleri, ekonomileri ve kimlikleri üzerindeki baskısı hem devlet düzeyinde hem de bölgesel düzeyde küreselleşme karşıtı bir güvenlikleştirme sürecini beraberinde getirdi. Özellikle de küreselleşmenin yeni dünya düzeninde Amerikan hegemonyasının ya da kültürel emperyalizminin bir aracı olarak algılanması küreselleşmenin etkilerine karşı bölgesel düzeyde işbirliği süreçlerini hızlandırdı. Bölgesel ittifakların oluşturulmasıyla devletler hem küreselleşmenin sosyal, ekonomik ve güvenlik tehditlerine direnebilmeyi hem de küresel sistemde daha güçlü olabilmeyi amaçladılar (Buzan & Waever, 2003, s. 11-13).

Soğuk Savaş sonrası dönemin en önemli tartışmalarından biri de bu yeni dönemin tek kutuplu ya da çok kutuplu küresel sistemden hangisine doğru evrileceği üzerineydi. Buzan ve Waever, öncelikle neo-realistlerin sadece devletleri küresel sistem düzeyinde kutup olarak gören yaklaşımına eleştiri getirerek, devletlerin yanı sıra birden çok devletin bir araya gelerek oluşturdukları ittifaklarında küresel düzeyde bir kutup olarak nitelendirilebileceğini savunmaktadırlar. AB'nin zamanla tek bir aktör gibi uluslararası sistemde yer almasından yola çıkarak neo-realistlere getirilen bu eleştiri ile birlikte Buzan ve Waever küresel resimde bölgesel ittifaklara önemli bir aktör olarak yer açmaktadır. Onlara göre dünya siyasetinde etkili olabilen devletler üç kategoride değerlendirilmelidir: küresel düzeyde etkili olabilecek askeri, ekonomik ve siyasi kapasiteye sahip

süper güçler, onlar kadar geniş kapasiteye sahip olmasa da küresel güç dağılımı hesaplamalarında dikkate alınan ve birden çok bölgede etkili olabilen büyük güçler ve bölgesel düzeyde etkili olabilen bölgesel güçler. Bu okumadan yola çıkarak, Soğuk Savaş dönemini iki süper gücün (ABD ve SSCB) ve üç büyük gücün (Çin, Almanya, Japonya) etkili olduğu bir dönem olarak tasvir etmektedirler (2+3). Soğuk Savaş sonrası dönem ise bir süper gücün (ABD), dört büyük gücün (İngiltere/Almanya/Fransa-AB, Çin, Japonya ve Rusya) ve bölgelerin etkili olduğu bir şekilde resmedilmektedir. (1+4+bölgeler) (Buzan & Waever, 2003, s. 34-37).

Bu sistemik okumaya da paralel olarak Buzan ve Waever Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgeselci yaklaşımın ve bölgesel güvenlik ilişkilerinin önem kazanmasını temel varsayıma dayandırmaktadır. Buna göre, ilk olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde süper güç rekabetinin ortadan kalkması küresel güçlerin dünyanın diğer bölgelerinde nüfuz kurma arayışlarını azaltmıştır. İkinci olarak ise küresel güçlerin iç kamuoyları devletlerinin dünyanın başka bölgelerindeki sorunlu alanlar ile askeri müdahale ve stratejik rekabet üzerinden etkileşime girmelerini istememektedir. Bu iki durum bölgesel devletlere ve güçlere kendi coğrafyalarında büyük güçlerin tahakkümünden görece uzak bir ortamda siyaset üretmelerine imkan tanımaktadır (Buzan & Waever, 2003, s. 10-11).

Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Teorisi'nin üzerine bina edildiği temel önerme şudur: Tehlikeler kısa mesafelerde, uzun mesafelere göre daha kolay yayıldığı için karşılıklı güvenlik bağımlılığı doğal olarak bölgesel güvenlik kompleksleri içinde çok daha yoğun olacaktır. "Tarihsel olarak, bütün devletler daha çok komşularının kapasiteleri ve niyetlerinden kaygı duymuşlardır. Güvenikleştirme süreçleri ve dolayısıyla karşılıklı güvenlik bağımlılığının derecesi bu komplekslerin içerisinde bulunan aktörler arasında dışardaki aktörlerle olandan daha yoğun olmuştur" (Buzan & Waever, 2003, s. 4). Güvenlik bölgeselciliğin, yani ortak coğrafyayı paylaşmaktan kaynaklanan faktörlerin güçlü bir şekilde etkili olduğu bir alandır. Güvenlik ilişkileri üzerinde en çok etkili olan faktör coğrafi yakınlıktır ve bu faktörün etkileri güvenliğin askeri, siyasi, sosyal ve çevresel sektörlerinin hepsi için geçerlidir. Her ne kadar bazı güvenlik unsurları, özellikle de ekonomik ve çevre gibi, bölgeselciliği aşan bir karakter gösterebilir de, bölgesellik pek çok güven(siz)lik dinamiklerinin merkezinde yer almaya ve belirleyicisi olmaya devam etmektedir (Buzan & Waever, 2003, s. 30).

Aslında güvenlik çalışmalarını iki analiz seviyesi domine edegelmiştir: ulusal güvenlik ve küresel güvenlik. Ulusal güvenlik, güvenlik ilişkilerinin karşılıklı olması gerçeği göz önünde bulundurulduğunda tek başına değerlendirilebilecek bir şey değildir. Ulusların güvenliği sadece kendilerinden kaynaklanan dinamiklerle alakalı değildir, çoğunlukla kendileri dışından vuku bulan tehditler ulusal güvenliğin en önemli parçası olur. Bu tehditlerin de komşularından ya da yakın coğrafyasından kaynaklanma durumu genellikle en çok rastlanan vakadır. Öte yandan, küresel güçlerin başka bölgelerde girdiği güvenlik etkileşimleri bir tarafa bırakılacak olursa, dünya küresel anlamda güvenlik ilişkileri bakımından tam olarak entegre olmuş değildir. Bu yüzden Buzan ve Waever'a göre küresel güvenlik kavramı bir gerçekliği ifade etmekten uzaktır. Bu iki analiz düzeyinin aksine, bölgesel düzeyde, devletlerin ve diğer aktörlerin güvenlikleri

birbirlerinden ayrı olarak değerlendirilemeyecek kadar ilişkili ve iç içe geçmiş durumdadır (Buzan & Waever, 2003, s. 43).

Bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi, bölgeleri sadece güvenlik penceresinden ele almaktadır. Dolayısıyla, bölgesel güvenlik komplekslerinin sınırları tayin edilirken sadece güvenlik ilişkileri göz önünde bulundurulur. Bu bakımdan, bölgesel güvenlik komplekslerinin sınırları, ilgili bölgenin doğal, gerçek, kültürel, coğrafi ya da tarihsel sınırlarıyla her zaman örtüşmeyebilir. Bir bölgenin bölgesel güvenlik kompleksi olarak nitelendirilebilmesi için, bir grup devletin ya da diğer aktörlerin/birimlerin, kendilerini, çevresindeki güvenlik bölgelerinden farklılaştıracak ve birbirleriyle ilişkili bir bütün haline getirecek derecede bir karşılıklı güvenlik bağımlılığının var olması gerekir (Buzan & Waever, 2003, s. 47). Bir bölgesel kompleks içerisindeki devletlerin güvenlik ilişkileri, bölgedeki güç dağılımından, köklü tarihsel ilişkilerden, sınır anlaşmazlıkları gibi özel konulardan, etnik ilişkilerden, ortak kültürden vs. kaynaklanabilecek dostluk ya da düşmanlıklar etrafında gelişebilir. Yani bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşmasında, bölge aktörleri arasındaki rekabet, güç dengesi, işbirliği gibi etmenlerin herhangi biri etkili olabilir (Buzan, 2007, s. 159). İster dostluk ya da işbirliği, ister düşmanlık ya da rekabet ilişkileri geçerli olsun, burada önemli olan bölgesel güvenlik kompleksini oluşturan aktörlerin güvenlik etkileşimlerinin bir şekilde birbirleriyle ilişkili olmasıdır.

Bir bölgesel güvenlik kompleksi kendi içerisinde güvenikleştirme dinamiklerini barındırmalıdır. Bu genellikle kompleks içerisindeki aktörlerin birbirlerini güvenikleştirmesi olarak karşımıza çıkar. Fakat, bölgesel aktörlerin bir birlerini güvenlik tehdidi olarak görmemesi yani güvenlikdışlaştırma sürecinin etkili olması durumlarında da işbirliğine dayalı bölgesel güvenlik toplulukları oluşabilir (Buzan & Waever, 2003, s. 56). Yani bölgesel güvenlik komplekslerinde mutlaka bölgesel düzeyde aktif bir güvenikleştirme sürecinin var olması gerekir. Bir bölgedeki güvenlik ilişkileri kalıplarının oluşmasında bölge aktörlerinin bir sorunu ortak bir güvenlik tehdidi olarak algılayarak kolektif bir şekilde güvenikleştirmeleri de (olumlu güvenikleştirme), bölgesel aktörlerin doğrudan birbirilerini güvenlik tehdidi olarak inşa edip güvenikleştirmeleri de (olumsuz güvenikleştirme) etkili olabilir (Buzan & Waever, 2009, s. 256). Buzan ve Waever'ın çalışmalarında değinilmemiş olsa da, aslında bir bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde aynı anda hem olumlu hem de olumsuz güvenikleştirme etkili olabilir. Bölge aktörleri bir yandan ortak bir sorunu güvenikleştirerek işbirliği içerisine girerken, diğer yandan, bölge içerisindeki güç dağılımı, etnik, kültürel, tarihsel faktörler gibi sebeplerle birbirilerini de güvenikleştiriyor olabilirler. Hatta bir devlet, ortak güvenikleştirmenin etkili olmasıyla kurulan güvenlik topluluklarını dahi diğer bölgesel rakiplerini kontrol edebilmek, sınırlamak için bir araç olarak kullanma eğiliminde olabilir.

Buzan ve Waever'a göre tıpkı küresel sistem gibi, onun bir alt sistemi olan bölgesel güvenlik komplekslerinde de tek kutupluluk, iki kutupluluk ya da çok kutupluluk geçerli olabilir. Bu durum, komplekse dahil olan aktörler arasındaki güç dağılımı ile ilişkilidir. Bir bölgesel güvenlik kompleksi bölgedeki aktörler arasındaki rekabete ya da işbirliğine dayalı güvenlik ilişkileri ile oluşmuş olabileceği gibi dış güçlerin nüfuzu sonucunda da inşa edilebilir. Genellikle küçük

devletler kendilerini komşularıyla birlikte bir güvenlik kompleksinin içinde sıkışmış bulabilirler, fakat büyük güçler birden çok bölgesel güvenlik kompleksine nüfuz etme imkanına sahiptirler, süper güçler ise bütün coğrafyalarda etkinlik gösterebilirler (Buzan & Waever, 2003, s. 46-50).

Bölgesel güvenlik kompleksleri, Buzan ve Waever tarafından, kendi içlerindeki güç dağılımları ve onu oluşturan aktörlerin nitelikleri bakımından bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Buna göre, bölgesel güvenlik kompleksleri, standart, merkezli, büyük güç kompleksleri ve süper kompleksler olmak üzere dört ana kategoride incelenmiştir. Standart bölgesel güvenlik komplekslerinde güvenlik ilişkileri bölgesel güçler arasındaki etkileşime bağlıdır ve çok kutuplu olan bu komplekslerin kutuplarını bölgesel güçler oluşturur. Merkezi kompleksler ise yalnızca bir gücün domine ettiği tek kutuplu komplekslerdir. Bunlar da kendi içinde bir süper gücün domine ettiği (Kuzey Amerika), bir büyük gücün domine ettiği (eski Sovyet coğrafyası), bir bölgesel gücün domine ettiği ve kurumsal bir merkezleşmenin olduğu (AB) bölgesel güvenlik kompleksleri olmak üzere dörde ayrılırlar. Büyük güç kompleksleri ise küresel düzeyde etkili olan birden çok büyük gücün dahil olduğu iki ya da çok kutuplu bölgesel güvenlik kompleksleridir. 1945 öncesi Avrupa ile Çin ve Japonya'nın birlikte etkili olduğu Doğu Asya kompleksleri buna örnek olarak gösterilmiştir (Buzan & Waever, 2003, s. 53-60). Her ne kadar Buzan ve Waever'ın kitabında sözü edilmese de bu tip bölgesel güvenlik komplekslerinin en iyi örneklerinden biri de bu çalışmanın konusunu oluşturan ve ilerleyen bölümde detaylı bir biçimde inceleyeceğimiz, Çin ve Rusya'nın etkili olduğu Şangay İşbirliği Örgütüdür. Son olarak süperkompleksler ise, bir büyük gücün komşu bölgelere aynı anda nüfuz etmesinin sonucu olarak bölgeler arası güçlü güvenlik dinamiklerinin oluşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak Çin faktörü dolayısıyla Güney ve Doğu Asya bölgesel güvenlik komplekslerinin zamanla bir süperkompleks haline gelmesi verilebilir. Süper kompleksler aynı zamanda birden çok büyük gücün etkili olduğu büyük güç komplekslerinde yaşanan değişimler sonucunda da ortaya çıkabilir (Buzan & Waever, 2003, s. 60-61).

Bir bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde, tüm bölgesel kompleks tarafından paylaşılmayan, fakat devletlerin bir grubunu ilgilendiren farklı güvenlik algıları ve bağımlılıkları çeşitli alt-kompleksler oluşturabilir. Bunun dışında, Buzan ve Waever, bölgesel güvenlik komplekslerinin zaman içerisinde hem içsel hem de dışsal sebeplerle dönüşüm geçirebileceğini belirterek değişime açık bir kapı bırakmışlar ve durağan bir yapı algısını reddetmişlerdir. Buna göre zamanla bölgesel güvenlik komplekslerinin hem yapısı hem de sınırları değişebilir. Yeni üyelerin eklenmesi ya da çıkmasıyla kompleksin sınırları genişleyebilir ya da daralabilir. Ayrıca iki bölgesel güvenlik kompleksinin birleşmesiyle ya da bir kompleks içerisinde iki yeni kompleksin doğmasıyla bölgesel güvenlik komplekslerinin sınırları zamanla değişime uğrayabilir (Buzan & Waever, 2003, s. 53).

Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Teorisi ve Uluslararası İlişkiler Kuramları

Buzan ve Waever bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin inşasında hem neo-realizmin hem de inşacılığın varsayımlarından ve okumalarından yararlanmışlardır. Yazarlar bölgesel güvenlik

kompleksleri teorisinin bölgesel düzeye vurgu yapmasının neo-realizmin yapısal şemasına hem uygun hem de onu tamamlayıcı nitelikte olduğunu söylemektedir. Neo-realistlerden farklı olarak ise küresel yapıya değil bölgesel düzeyde bir alt yapıya odaklanmaktadır (Buzan & Waever, 2003, s. 4). Her ne kadar bölgesel analiz seviyesine eğilse de bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin esas amacı uluslararası sistemin yapısal görünümünde bölgeselcilige bir alan açmaktır. Dolayısıyla hareket noktaları aslında neo-realistlerde olduğu gibi küresel yapıyı açıklama, onun resmini verme gayretidir. Bunu yaparken de, yeni dönemin yükselen değeri bölgelere küresel yapıda bir alan açarak, esasında neo-realistlerin yapısal okumalarını geliştirmeye, ona katkı yapmaya odaklanan bir arayış vardır. Bunun yanı sıra, bölgesel güvenlik komplekslerinin iç dinamiklerini açıklarken de, kutupluluk, anarşi, bölgesel güç dağılımı gibi realist yaklaşımları fazlasıyla kullanmaları Buzan ve Waever'ın teorilerini büyük oranda realizmin etkisinde, onun temel varsayımları üzerine inşa ettiklerine güçlü bir işarettir. Yukarıda da görüldüğü üzere, bir bölgesel güvenlik kompleksinin tıpkı küresel yapı gibi tek, iki ya da çok kutuplu olabileceği söylenmiş, bölgesel düzeyde güç dağılımının ve güç dengelerinin bölgesel güvenlik ilişkileri üzerinde önemli etkisinin olduğu belirtilmiş ve bölgesel güvenlik kompleksleri 'mini anarşiler' olarak tanımlanmıştır.

Neo realist yaklaşımın etkileri özellikle de Buzan'ın teoriyi ilk geliştirdiği zamanlara ait eserlerinde daha da hakimdir. 2003 yılındaki kitapta hem devlet merkezli bakış açısının gözden geçirilmesine, hem de güvenlik sektörlerinde çeşitlendirmeye gidilmesine rağmen bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinde devlet merkezli bir bakış açısı ve askeri-siyasi güvenlik sektörleri daha ağırlıklı olmaya devam etmiştir. Ayrıca bazı yazarlar Kopenhag Okulu'nun güvenikleştirme teorisinde güvenikleştiren aktörün yani devlet adamının güvenlik tehdidinin var olup olmadığına veya neyin güvenlik tehdidi olacağına karar veren makam olmasından hareketle, geçmişte benzer yaklaşımları geliştirmiş olan ve klasik realizmin ilham kaynaklarından Carl Schmitt'in de Kopenhag Okulu'nun temel varsayımları üzerinde etkili olduğunu düşünmektedirler (Williams, 2003, s. 515-521). Schmitt'e göre de egemen unsur mevcut düzene yönelik bir tehdidin var olup olmadığına ve bu düzenin korunması için ne zaman normal kural ve süreçlerin askıya alınması gerektiğine karar veren otoritedir (Williams, 2003, s. 517). Kopenhag Okulunu Schmitt'in yaklaşımından ayıran en önemli şey ise, güvenikleştirme sürecinin üçüncü unsuru da dikkate alması yani ilgili kitlenin, aktörlerin söylem yoluyla gerçekleştirdikleri güvenikleştirmeyi kabul etmesi gerekliliğidir (Açıkmeşe, 2011, s. 63). Bu anlamda güvenikleştirme teorisi aktörü/otoriteyi söylem yoluyla neyin güvenikleştireceğine karar vermek bakımından merkezi bir konuma yerleştirse de, bu sosyal inşa sürecinde egemen otoriteyi tek karar verici olarak görmemekte ilgili kitlenin de onayını güvenikleştirme sürecinin olmazsa olmazı olarak kabul etmektedir.

İkinci olarak, inşacı kuramın bazı varsayımları da bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin inşasında Buzan ve Waever tarafından kullanılmıştır. Bu anlamda, Kopenhag Okulunun temel varsayımlarından biri olan güvenikleştirme teorisi bölgesel güvenlik kompleksleri içerisindeki güvenlik ilişkilerinin açıklanmasında en çok atıf yapılan unsur olmuştur. Buna göre, bölgesel güvenlik komplekslerinde mutlaka bölgesel düzeyde aktif bir güvenikleştirme sürecinin var olması gerekir. Bölgesel güvenlik kompleksleri içerisindeki aktörler girdikleri güvenlik

ilişkilerinde ya bir sorunu ortak bir güvenlik tehdidi olarak algılayarak kollektif bir şekilde güvenikleştirecek ya da doğrudan birbirilerini güvenlik tehdidi olarak inşa edip, aktörlerin birbirlerini güvenikleştirmeleri söz konusu olacaktır.

Bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi üzerinde etkisi hissedilen bir diğer yaklaşım ise Buzan'ın tarihselci İngiliz Okulu yaklaşımıdır. Tarih ve coğrafya İngiliz Okulu'nun yereldeki güvenlik ilişkileri üzerinde etkili olduğunu savunduğu iki tipik etmendir (Kelly, 2007, s. 207). Buzan ve Waever bölgesel güvenlik kompleksleri içerisindeki güvenlik dinamiklerini belirleyen faktörler arasında tarihsel süreçte şekillenen sosyal algılara, kimlik ve rekabet ilişkilerine de önemli bir yer açmaktadır. Çalışmalarında Buzan'ın bölgesel güvenlik kompleksi kavramını kullanmayı tercih eden Lake ve Morgan ise, Buzan'ın tarih ve coğrafyayı esas alan bu okumasına eleştirel yaklaşmaktadırlar. Her ne kadar bölgesel güvenlik kompleksi teorisi kapsamında bölgeleri sadece güvenlik ilişkilerinin ortaklığı bakımından değerlendirip, sınırlarını bu işlevsel yaklaşım uyarınca tayin etme noktasında Buzan ile Lake ve Morgan'ın tanımları arasında bir görüş birliği olsa da, Lake ve Morgan bölgesel güvenlik kompleksleri içerisindeki güvenlik ilişkilerinde tarihsel faktörlerin etkisinden ziyade bugünün somut güvenlik tehditlerinin belirleyici olduğunu söylemektedirler. Lake'e göre herhangi bir ortak güvenlik tehdidi bir bölgedeki devletleri bir araya getirebilir. Küresel sistemin altında olan bütün sistemler bölgeseldir ve bölgesellik coğrafi yakınlık kıstasına göre belirlenmez. Artık devletlerin karşılıklı güvenlik bağımlılığı içerisinde olmaları için komşu olmalarına ya da çok fazla tarihsel ortaklığa sahip olmalarına gerek yoktur. Bazı devletler (daha çok süper ve büyük güçler) bir bölgeye komşu ya da yakın olmasalar bile belli tehdit algılamaları neticesinde bölgesel güvenlik kompleksinin bir parçası olabilirler (Lake, 1997, s. 49-51).

Bir Bölgesel Güvenlik Kompleksi Olarak Orta Asya

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya bölgesinin güvenlik yapısı tek bir hiyerarşik gücün egemen olduğu bir yapıdan bölgesel bir anarşik sisteme doğru evrildi. Sovyet sonrası dönemde Orta Asya bölgesinin kendi içinde bağımsız bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşturup oluşturmadığı tartışmalı bir konu olagelmiştir. Bu çalışmanın epistemolojik varsayımlarının temelini oluşturan bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin mimarları Buzan ve Waever bütün eski Sovyet coğrafyasını, Rusya'nın domine ettiği merkezli bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak değerlendirmişlerdir. Fakat onlara göre post-Sovyet coğrafya bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi bakımından analiz edilmesi en karmaşık olan alandır (Buzan & Waever, 2003, s. 137). Buzan ve Waever Orta Asya'yı ise post-Sovyet bölgesel güvenlik kompleksinin altında, iç dinamikleri hala oluşmakta olan, Rusya'nın müdahalesinin güçlü olduğu zayıf bir alt-kompleks (*subcomplex*) olarak tanımlamışlardır. Aynı zamanda Orta Asya bağımsız bir bölgesel güvenlik kompleksi olmaya aday bir proto-komplekstir (Buzan & Waever, 2003, s. 423). Lake ve Morgan da Orta Asya konusunda benzer bir yaklaşımda bulunmuşlar ve Orta Asya'yı eski Sovyet coğrafyasını kapsayan bölgesel güvenlik kompleksinin içinde değerlendirmişlerdir (Lake & Morgan, 1997, s. 219-244).

Orta Asya'yı post-Sovyet güvenlik kompleksi içerisinde bir alt-kompleks olarak tanımlamak konusunda yukarıdaki yaklaşımla uyuşmayan görüşler de vardır. Örneğin, Roy Allison ve Lena Johnson'a göre güvenlik politikaları bakımından Orta Asya bölgesinin kendi dinamikleri, sorunları ve fırsatları vardır ve her ne kadar, her bir ülke kendi çıkarları doğrultusunda kendi ulusal politikalarını güte de bunların güvenlik politikaları bir birleriyle iç içe geçmiş durumdadır; dolayısıyla Orta Asya bağımsız bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak nitelendirilebilir (Johnson & Allison, 2001, s. 6). Evgeny Troitskiy ise 1990'lar boyunca Orta Asya'nın güvenlik ilişkileri bakımından büyük oranda Rusya'ya bağımlı kaldığını ve post-Sovyet bölgesel güvenlik kompleksinin bir parçası olduğunu söylemekte; bununla beraber, ABD'nin Afganistan'a müdahalesinin ardından Orta Asya bölgesinin tek başına, bir süper güç (ABD) ve iki büyük güç (Rusya ve Çin) tarafından nüfuz edilen bir bölgesel güvenlik kompleksi olmak vasfını kazandığını söylemektedir (Troitskiy, 2015, s. 5-6).

Orta Asya bölgesindeki ülkeler arasında hem güvenlik hem de diğer alanlarda bölgesel işbirliğinin zeminini oluşturabilecek pek çok ortaklık bulunmaktadır. Orta Asya'nın beş ülkesi (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan), ortak bir tarihi tecrübeye sahiptir ve kültürel, etnik (Tacikistan dışındakilerin hepsi Türkî devletlerdir), dini (hepsi Sünni Müslüman) pek çok ortaklığı paylaşmaktadırlar. Öte yandan bağımsızlıklarının üzerinden henüz pek zaman geçmemiş olan bu ülkeler, egemenlik ve bağımsızlıkları noktasında daha hassastırlar ve bu hassasiyet hem kendi aralarında hem de diğer büyük güçlerle girdikleri bölgesel işbirliği süreçlerinde en çok dikkat ettikleri husustur.

Orta Asya bölgesindeki mevcut güvenlik dinamiklerine kısaca değinmek gerekirse, Sovyetlerin dağılmasından sonra bölge güvenliğini sarsacak en önemli istikrarsızlık kaynağı olarak bölgedeki siyasi sınırlarla örtüşmeyen etnik dağılımın bölgesel bir etnik çatışmaya dönüşebilmesi ihtimali gösterilmekteydi. Başta Kırgızistan olmak üzere bölgedeki bütün devletlerde bulunan Özbek azınlık, her bir ülkedeki Rus azınlıklar ve bölge ülkeleri arasındaki bazı sınır anlaşmazlıkları bu tehdidin özellikle de Sovyet sonrası dönemin ilk yıllarında ciddi biçimde hissedilmesine sebep olmaktadır. Diğer yandan, Kırgızistan ve Tacikistan'dan doğup Aral Gölü'ne dökülen Seyhun ve Ceyhun nehirleri Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında sınır aşan suların yönetimi bakımından bir anlaşmazlık konusu olmaktadır. Henüz nihai bir çözüme kavuşturulamamış bu sorun bir yandan bölge güvenliğini tehdit etmekte diğer yandan da sorunun çözümüne yönelik arayışlar bölge ülkeleri arasında bir işbirliği potansiyeli doğurmaktadır. Bölgesel çaplı başka bir güvenlik sorunu ise bölgedeki İslami hareketlerin bölge ülkelerindeki rejimleri ve siyasi istikrarı tehdit ediyor olmasıdır. Afganistan ve Pakistan'daki çatışma bölgelerinde örgütsel kapasitelerini ve insan kaynaklarını geliştirme imkanı bulan radikal İslamcı unsurlar bölgedeki bütün devletleri, yanı sıra da Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki hakimiyetini tehdit etmektedir. Bu durum doğal olarak Afganistan'ı ve daha az derecede de olsa Pakistan'ı, Orta Asya bölgesel güvenliğinin bir parçası haline getirmektedir. Özellikle de Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırlarına yayılmış olan Fergana Vadisi'ndeki ulusal sınırlardan geçişlerin iyi kontrol edilememesi bu bölgeden kaynaklı radikal hareketleri bölgesel bir tehdit unsuru haline getirmektedir. Bu durum istemez bölge ülkelerini radikal unsurlara karşı

mücadelede hem sınır bölgelerinde hem de istihbarat paylaşımı gibi konularda işbirliği yapmaya zorlamaktadır (Johnson & Allison, 2001, s. 7-15).

Tüm bu güvenlik dinamikleri bölge ülkeleri arasında karşılıklı güvenlik bağımlılığı oluşturmakta ve Orta Asya bölgesini güvenlik sorunları bakımından çevresindeki bölgelerden farklılaştırarak müstakil bir bölgesel güvenlik kompleksi haline getirmektedir. Dolayısıyla, hem Buzan ve Waever'ın hem de diğer başka isimlerin (Eyvazov, 2011, s. 6-17) öne sürdüğü gibi Orta Asya'yı post-Sovyet bölgesel güvenlik kompleksinin bir alt kompleksi olarak tanımlamak isabetli bir yaklaşım olmayacaktır. Her şeyden önce, tüm eski Sovyet coğrafyasını tek bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak tanımlamak, aslında bizzat Buzan ve Waever'ın ortaya attıkları bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin temel varsayımlarıyla ters düşmektedir. Eski Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmını (Baltıklar, Ukrayna, Moldova ve Belarus), Güney Kafkasya'yı (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) ve Orta Asya'yı ortak güvenlik ilişkileri olan ve güvenlik dinamikleri bakımından bir birinden ayrı düşünülemez kadar birbirlerine bağlı ülkeler olarak nitelendirip tek bir bölgesel kompleks resminin içine sığdırmak bu bölgenin gerçekleriyle uyumlu olmayacaktır. Kısa bir zaman öncesine kadar bu ülkelerin aynı siyasi çatı altında bulunmaları, birbirlerinden kopuk şekilde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bu ülkeleri bugün aynı güvenlik şemsiyesinin altında toplamaya yetmeyecektir. Örneğin bugün Orta Asya ile Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri arasında neredeyse hiçbir güvenlik bağımlılığı, ortaklığı yoktur. Aynı durum Hazar'a kıyası olmayan Kırgızistan, Tacikistan gibi Orta Asya cumhuriyetleri ile Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki güvenlik ilişkileri için de geçerlidir.

Bize göre, eski Sovyet coğrafyası bir birinden ayrı üç farklı bölgesel güvenlik kompleksi çerçevesinde ele alınmalıdır. Buna göre Orta Asya, Güney Kafkasya ve Doğu Avrupa bölgesel güvenlik komplekslerinin her biri kendi içindeki devletlerin güvenlilik ilişkileri ve bağımlılıkları bakımından ayrı birer bölgesel güvenlik kompleksi niteliği taşımaktadır. Hatta Doğu Avrupa'da bulunan eski Sovyet ülkeleri de Polonya, Romanya, Bulgaristan gibi diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle birlikte Doğu Avrupa güvenlik kompleksini oluşturmaktadırlar. Rusya bir büyük güç olarak bu bölgesel güvenlik komplekslerinin hepsine nüfuz eden ve bunların hepsinde yer alan bir devlettir. Hatta Buzan ve Waever'ın bölgesel güvenlik kompleksleri teorisine göre küçük devletlerin sadece bir bölgesel komplekste yer alabileceği varsayımı da gözden geçirilmeye muhtaçtır. Farklı bölgesel güvenlik komplekslerinde bulunan devletlerin bazıları, belli güvenlik etkileşimleri ve karşılıklı güvenlik bağımlılıkları dolayısıyla aynı zamanda kendi aralarında da başka bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşturabilir. Buna en iyi örnek Hazar bölgesi güvenlik kompleksi olacaktır. Hazar'a kıyası bulunan devletlerden Azerbaycan Güney Kafkasya, Kazakistan ve Türkmenistan ise Orta Asya güvenlik kompleksinde yer almalarına rağmen, Hazar'dan kaynaklı karşılıklı güvenlik etkileşimleri sebebiyle Rusya ve İran'la birlikte aynı zamanda Hazar güvenlik kompleksinin bir parçası olarak nitelendirilmelidirler. Eğer Hazar'a kıyası bulunan devletlerin hepsi bir bölgesel güvenlik kompleksinin parçası olsaydılar Hazar kompleksi o bölgesel güvenlik kompleksinin altında bir subkompleks olarak düşünülebilirdi. Fakat, bu ülkeler farklı bölgesel güvenlik komplekslerine dahil oldukları için Hazar bölgesinde oluşan bu fiili güvenlik öbikleşmesini ve

bağımlılığını açıklayabilmek için bu ülkelerin aynı zamanda Hazar bölgesel güvenlik kompleksini de oluşturduklarını kabul etmek gerekir.

Bu değerlendirmelerin ışığında şunu söyleyebiliriz ki bugün Orta Asya ülkeleri yukarıda belirtilen güvenlik ilişkileri ve bağımlılıkları, ve bu bakımdan da kendisini çevreleyen bölgelerden farklılaşmaları göz önünde bulundurulduğunda ayrı ve bağımsız bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşturmaktadır. Rusya ve Çin ise bölge ile ortak sınırları olan iki büyük güç olarak Orta Asya güvenlik kompleksine nüfuz etmektedirler. Buzan ve Waever'ın yukarıdaki sınıflandırmasını da göz önünde bulunduracak olursak bugün itibarıyla Orta Asya güvenlik kompleksi iki kutuplu bir büyük güç kompleksi örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine teoriye de uygun olarak, bu kompleks zamanla bölge aktörleri arasındaki güvenlik dinamiklerinin değişmesiyle bir dönüşüm geçirebilir, sınırları daralabilir ya da yeni aktörleri de dahil edecek şekilde genişleyebilir. Orta Asya'da bugün itibarıyla karşımızda duran bu bölgesel güvenlik kompleksi dinamiklerinin kurumsallaşma imkanı bulduğu bölgesel örgüt de Şangay İşbirliği Örgütü'dür. Bu örgüt, büyük güçlerin koruma misyonu ile bölgesel güvenlik düzenleri kurarak etrafındaki bölgesel güvenlik komplekslerine nüfuz etme arayışlarına da (Frazier & Ingersoll, 2010, s. 242-243) iyi bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında da Şangay İşbirliği Örgütü'nü Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi içindeki yeri ve iki büyük gücün bu Örgüt aracılığıyla bölgesel güvenlik konularına nüfuz etme gayretlerinin nedenleri incelenecek ve sonuçta da Şangay İşbirliği Örgütü'nün ilerleyen zamanlarda Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksinde meydana getirebileceği muhtemel değişimlere değineceğiz.

Şangay İşbirliği Örgütü ve Orta Asya Güvenlik Kompleksi

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'nün temelleri aslında henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önce 1989 yılında Çin ve SSCB arasında sınır sorunlarının halledilmesi ve sınır bölgelerinde güven artırıcı önlemler alınması için yapılan ikili görüşmelere dayanmaktadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1991 yılından itibaren bu temas çoklu bir hal almış ve Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ortak bir delegasyon oluşturarak sınır sorunlarını çözmek ve sınır bölgelerindeki askeri varlığı azaltarak güven artırıcı önlemleri geliştirmek için müzakerelere devam etmiştir. Bu beşli delegasyonun 1996 yılında Çin'in Şangay kentinde yaptıkları toplantıda 'Sınırlarda Güvenliği Arttırıcı Önlemler Anlaşması' imzalanmıştır. Bu anlaşma ile üye devletler güvensizlik ortamını gidermek için askeri varlıklarını sınırdan 100 km içeri çekmeyi taahhüt etmişler ve sınır bölgelerindeki askeri varlığın yalnız polisiye önlemler çerçevesinde faaliyetlerini sürdüreceklerini beyan etmişlerdir. Bu toplantıda ayrıca ilgili devletler her yıl Şangay Beşli Forumu adı altında düzenlenecek zirvelerde bir araya gelmeyi kararlaştırmışlar, böylelikle Şangay Beşlisi olarak da bilinen forum kurulmuştur (Baizakova, 2013, s. 60-62).

Şangay Beşlisi'nin ikinci zirvesi 1997 yılında Moskova'da yapılmış ve zirvede "Sınır Bölgesinde Askeri Güçlerin Karşılıklı Kaldırılması Antlaşması" imzalanmıştır. Buna göre, karşılıklı güvensizliği önlemek adına, sınırlardaki askeri güç kapasitesi saldırı kapasitesinin altına

indirilmesi, sınırlarda ve yakınlarında yapılan askeri tatbikat/denemelerin üye devletlere önceden bildirilmesi ve şeffaf ilişkiler kurulması yönünde kararlar alınmıştır. Görüşmeler ayrıca siyasi, ekonomik, askeri konularda görüş alış verişini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Baizakova, 2013, s. 62-63). 1998 yılında yapılan üçüncü zirve Almatı'da düzenlenmiştir. Bu zirvede ise terör eylemleri, köktendincilik, uyuşturucu trafiği, etnik ayrılıkçılığın bölgesel güvenliği tehdit ettiği üzerinde durulmuştur. Dördüncü zirve 25 Ağustos 1999 Bışkek'te düzenlenmiştir. Bu zirve, Çeçenistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki dini unsurların silahlı eylemlerinin yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu eylemler dolayısıyla Bışkek'te Anti-Terör Merkezi'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu zirvede ayrıca taraf devletlerin dış politika, savunma, kamu güvenliği, sınır güvenliği alanlarındaki üst düzey yetkililerini belli aralıklarla düzenli bir şekilde bir araya getirecek kurumsal kanallar kurulmuştur (Yuan, 2010, s. 860-861).

2001 yılında Şangay'da yapılan zirvede Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütü resmen kurulmuş ve kurucu altı devlet arasında 'Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırıcılığa Karşı Şangay Anlaşması' imzalanmıştır. Üye ülkeler bu örgütün üçüncü taraflara karşı oluşturulmuş bir askeri ittifak olmadığını siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında bölgesel işbirliğini geliştirmeye yönelik bir danışma ve diyalog aracı olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca resmi ağızlarından ŞİÖ'nün temel amacı üç şeytan güç olarak adlandırılan etnik ayrılıkçılık, dini radikalizm ve uluslararası terörizm ile mücadele etmek olarak tanımlanmıştır (Yuan, 2010, s. 862). Fakat ŞİÖ'nün kurucu anlaşmasında uluslararası sistem düzeyinde çok kutupluluğun savunulması Örgüt'ün temel amaçları arasında sayılmıştır. Bu durum, Rusya ve Çin'in örgütü sistemik düzeyde ABD politikalarına karşı bir araç olarak kullanma niyetlerinin olduğu yönündeki yorumlara kapı aralamıştır (Allison, 2004, s. 478).

2002 yılındaki zirvede üye devletler ŞİÖ bünyesinde bir anti terör merkezi kurulması hususunda anlaşmaya vardılar ve daha önce Bışkek'te kurulması planlanan merkez Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te kuruldu. Anti terör merkezinin üye devletlere ayrılıkçılık, aşırıcılık ve terörizm ile mücadelede tavsiyelerde bulunmak, bu alanda istihbarat toplamak, analiz etmek ve üye devletlerle paylaşmak, terörist organizasyonlarla ve üyeleri ile ilgili bir veri bankası oluşturmak, uzman yetiştirilmesine yardımcı olmak gibi bazı görevleri bulunmaktadır. Ayrıca anti terör merkezi bünyesinde, güvenlik alanındaki işbirliğini geliştirmek için üye devletlerin yargı kurumlarının, kolluk kuvvetlerinin, güvenlik konseylerinin ve askeri kuvvetlerinin üst düzey temsilcilerini belirli aralıklarla bir araya getiren toplantılar düzenlenmesini öngören ortak bir platform kurulmuştur (Huasheng, 2013, s. 440).

Örgüt bünyesinde imzalanan anlaşmalar genel olarak üye devletlerin üç güvenlik tehdidine karşı (ayrılıkçılık, aşırıcılık ve terörizm) yapacakları işbirliğini düzenlemektedir. Buna göre bütün üye devletler terörizm, ayrılıkçılık, aşırıcılık ve diğer suçlardan hüküm giymiş ve polis tarafından istenen bütün suçluların tutuklanmasında ve ilgili tarafa iade edilmesinde işbirliği yapmak zorundadır. Bu anlaşmalarla üye devletler ayrıca, bilgi paylaşımı, operasyonel arama taleplerini yerine getirme, kendi topraklarından diğer üye ülkeleri hedef alan eylemleri önleme ve bastırma, diğer üyelerin ülkesel egemenliğini ve toprak bütünlüğünü hedef alan organizasyonlara ve kişilere

finansman, silah desteği ve diğer yardımların yapılmasını engelleme, terörist faaliyetler için hazırlanan insanların eğitilmesine yönelik her türlü faaliyeti yasaklama, önleme ve sonlandırma gibi konularda işbirliği yapmayı taahhüt etmişlerdir (Huasheng, 2013, s. 441).

Şangay İşbirliği Örgütü bünyesinde üye ülkelerin katılımıyla ortak bir askeri güç oluşturulmuş değildir, fakat terörizme karşı üye ülkelerin birlikte hareket etme isteği ve kararlılığını göstermek adına ortak askeri tatbikatlar düzenlenmiştir. 2002 yılından 2012 yılına kadar, Çin'in hepsine katıldığı, diğer üye ülkelerinden bazılarında iştirak ettiği toplam on ortak askeri tatbikat düzenlenmiştir (Huasheng, 2013, s. 442). Nitekim bölgede 1999 da Kırgızistan'da, 1999 ve 2000'de Özbekistan'da yaşanan radikal dinci grupların silahlı eylemleri, ayrıca 2000'li yılların başında Doğu Türkistan'daki bağımsızlık yanlısı eylemlerin yoğunlaşması ve tüm bu hareketlerin sınır aşan karakteri bu yıllarda bölgede terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılığa karşı güvenlik işbirliği için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu yıllarda Rusya her ne kadar ŞİÖ bünyesinde bölgesel güvenlik alanında işbirliğinin derinleştirilmesine Çin'in bölgede etkinlik kazanmasından dolayı gönülsüz yaklaşırsa da, özellikle 2003-2005 arası post-Sovyet coğrafyada yaşanan renkli devrimler ve 2006 yılında Özbekistan'da yaşanan Andican olaylarından sonra artık ŞİÖ kapsamında güvenlik işbirliğinin geliştirilmesine olumlu bakmaya başlamış, sonuç olarak da Şangay İşbirliği Örgütü'nün bölgedeki etkisi daha da artmıştır (Yuan, 2010, s. 865).

Görüldüğü üzere ayrılıkçı terörist hareketlerin ve dini aşırıcılığın bölge ülkelerinin istikrarına karşı yarattığı güvenlik tehdidi ve bu tehditlere karşı birlikte mücadele etme arayışı Şangay İşbirliği Örgütü'nün temel güvenlik kaygısı olmuştur. Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki ayrılıkçı bağımsızlık hareketleri ve bu hareketlerin ulus aşırı boyutlarının olması, öte yandan bu ayrılıkçı hareketlerin bölgedeki diğer ülkelerin siyasi istikrarını tehdit eden radikal dini hareketlerle de işbirliği içerisinde oluşu Çin ve diğer bölge ülkelerinin güvenlik kaygılarını bir noktada ortaklaştırmıştır. Öte yandan eleştirel perspektiften bakacak olursak, Çin'in, Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlerle mücadelede diğer devletlerle işbirliğini sağlamak ya da bu işbirliği gereksinimini söylem yoluyla inşa ederek bu doğrultuda kurulmuş bir bölgesel güvenlik örgütü aracılığıyla bölge üzerinde nüfuz sahibi olmak için bu üç sorunu (ayrılıkçılık, aşırıcılık ve terörizm) 'üç şeytan güç' söylemi üzerinden güvenlikleştirdiğini ve Şangay İşbirliği Örgütü'nün en önemli gündem maddesi haline getirdiğini söyleyebiliriz.

Şangay İşbirliği Örgütü'nün bir yandan bölgedeki ortak güvenlik sorunlarına karşı üye ülkelerin işbirliği yapmalarına zemin hazırlayan fonksiyonel bir tarafı varken, diğer yandan da bu örgütün teşekkülünde büyük güçlerin bölgeye nüfuz etme arayışlarının etkili olduğu bir gerçektir. Özellikle de 2000'li yılların başlarında ABD'nin Afganistan'ı işgaliyle Orta Asya bölgesinde etkinlik kazanmaya başlaması, Rusya ve Çin gibi ülkeleri ABD'yi sadece küresel kapsamda değil bölgesel düzeyde de dengelemek ihtiyacı içerisine itti. O yıllarda, Rusya ve Çin açısından Şangay İşbirliği Örgütü bir anlamda böyle bir ihtiyaca da hizmet etmekteydi (Frazier & Ingersoll, 2010, s. 344). Öte yandan Rusya ŞİÖ vesilesiyle Çin'in Orta Asya'daki etkinliğini kontrol etmek ve dengelemek stratejisi de gütmektedir (Kazantsev, 2008, s. 1080). Bölge ülkeleri açısından bakıldığında ise ŞİÖ bünyesinde hem Rusya'nın hem de Çin'in bulunması bölge ülkelerine bölgesel güvenlik

konularında bu iki ülkeyi bir birlerine karşı dengeleme imkanı sunmaktadır (Allison, 2004, s. 478).

Şangay İşbirliği Örgütü'nün kuruluşundan 2017 yılına kadar altı kurucu üyenin dışında yeni bir devlet örgüte üye olmamıştı. Kurucu üyelerin dışında altı gözlemci ülke (Moğolistan, Hindistan, Pakistan, İran, Afganistan, Belarus) ve altı diyalog ortağı (Azerbaycan, Ermenistan, Sri Lanka, Türkiye, Kamboçya, Nepal) bulunmaktaydı. 2010 yılında Taşkent'te yapılan zirvede genişleme konusu Rusya tarafından gündeme getirilmiş, daha az gönüllü olmakla birlikte bu teklif Çin tarafından da kabul edilmişti. Zirve sonunda Örgüt'ün genişleme politikasıyla ilgili kararlar alınmış ve yeni üye kabulüne ilişkin düzenlemeleri ve prosedürleri içeren bir dizi belge imzalanmıştı (Panda, 2012, s. 499). Çin'in önceliği örgütün işlevselliğini arttırmak ve öncelikle mevcut üyeler arasında, özellikle de Orta Asya ülkeleriyle işbirliği kalemlerini geliştirerek örgütü daha etkili bir konuma getirmektir (Song, 2014, s. 98). Öte yandan örgütün genişleme potansiyelinin muhtemel güzergahlarına baktığımızda ilk olarak karşımıza Afganistan çıkmaktaydı. Aslında örgütün bölgede mücadele ettiği 'üç şeytan gücün' belli ölçüde Afganistan'daki istikrarsızlık ve savaştan beslendiğini ve bölgeyi tehdit eden hareketlerin bu ülkede yapılanma ve genişleme imkanı bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bugün Afganistan Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksinin ayrılmaz bir parçası konumundadır. Fakat Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık dolayısıyla bu ülkenin örgüte üyeliği şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Onun yerine 2017 yılında yapılan Astana Zirvesi'nde iki gözlemci ülke olan Hindistan ve Pakistan ŞİÖ'nün yeni üye devletleri olarak kabul edilmiş ve örgüt ilk genişlemesini bu iki ülke ile gerçekleştirmiştir (TASS, 2017). Pakistan'daki iç savaş ortamında faaliyet gösterme imkanı bulan radikal dini hareketlerin Doğu Türkistan'da etkili olması, diğer taraftan Pakistan ve Çin arasındaki yakın ilişkiler bu ülkenin ŞİÖ üyeliğinin önünü açan faktörlerdir. Öte yandan Pakistan ile Hindistan arasındaki sorunlar bölge denklemine Hindistan'ın dışarıda bırakılmasını mümkün kılmadığından, Rusya'nın da desteğiyle Hindistan'ın ŞİÖ'ye üyelik sürecinin önü açılmıştır.

Sonuç

Güvenlik bölgeselciliğin, yani ortak coğrafyayı paylaşmaktan kaynaklanan faktörlerin güçlü bir şekilde etkili olduğu bir alandır. Bu yüzden, bölgesel düzeyde devletlerin ve diğer aktörlerin güvenlik ilişkilerinin anlaşılması bakımından bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi bize önemli bir analiz zemini sunmaktadır. Bu çalışmada hem bölgesel güvenlik teorisinin temel varsayımlarından bahsettik hem de bu varsayımlardan yola çıkarak Orta Asya bölgesel güvenlik ilişkilerini sistematik bir çerçevede incelemeye çalıştık. Bize göre Orta Asya devletleri kendi güvenlik ilişkileri, karşılıklı güvenlik bağımlılıkları ve bu anlamda etrafındaki bölgelerden farklılaşması bakımından kendi başına ayrı bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşturmaktadır. Rusya ve Çin'in de bölge ile ortak sınırları olan iki büyük güç olarak bölgenin güvenlik ilişkilerine nüfuz etmesi Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksini iki kutuplu bir büyük güç kompleksi örneği olarak karşımıza çıkarmaktadır. Şangay İşbirliği Örgütü de kuruluşu itibarıyla Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi içerisindeki tüm bu bölgesel aktörlerin karşılıklı güvenlik

bağımlılığından yola çıkılarak oluşturulmuş bir bölgesel güvenlik topluluğu niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla ŞİÖ, Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi bünyesinde değerlendirilmesi gereken bir bölgesel güvenlik kurumudur. Fakat sözü edilen genişleme sürecinin ardından ŞİÖ'nün Hindistan'ı ve Pakistan'ı da kapsayacak şekilde Güney Asya bölgesine genişlemesi, örgütün Orta Asya odaklı güvenlik işbirliği kurumu olma niteliğini değiştirebilir. Her ne kadar Hindistan ve Pakistan'dan kaynaklı güvenlik sorunlarının bir kısmı Orta Asya bölgesini de ilgilendiriyor olsa da böyle bir genişleme süreci ŞİÖ'ye yeni bir boyut kazandıracaktır. Öte yandan, ŞİÖ'nün bu genişlemesi ile Orta Asya ve Güney Asya bölgesel güvenlik komplekslerinin iç içe geçmesi durumuyla da karşılaşılabilir. Bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinde de öngörüldüğü şekilde Çin gibi bir büyük devletlerin aynı anda birden çok komşu bölgedeki güvenlik komplekslerine nüfuz etmesi sonucu Güney Asya ve Orta Asya bölgesel güvenlik komplekslerinin zamanla bir süperkompleks oluşturması beklenebilir. Ayrıca, hem Orta Asya hem de Güney Asya bölgesel güvenlik kompleksleri içerisindeki güvenlik sorunları ile ilişkisi olması bakımından, Buzan ve Waever tarafından bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinde ara bölge (insulator) olarak tanımlanan Afganistan da bu iki kompleksin iç içe geçmesine katkıda bulunabilir.

Öte yandan her ne kadar Şangay İşbirliği Örgütü içerisinde Orta Asya merkezli güvenlik ilişkilerinden kaynaklı bir güvenlik işbirliği mekanizması kurulmuş ve Örgüt bu anlamda bölgesel güvenlik tehditleriyle baş etmek için bölge devletlerini bir araya getiren işlevsel bir kurum olarak varlığını sürdürmüş olsa da, ŞİÖ'nün bölgesel bir güvenlik örgütü olmanın ötesine geçen küresel, ideolojik bir kamplaşma olduğu yorumları da hep yapılagelmiştir. Örgütün kurucu anlaşmasında uluslararası sistemin çok kutupluğuna yapılan vurgu, özellikle de eski Sovyet coğrafyasında yaşanan renkli devrimlerden sonra örgütün 2005 ve 2006 yılındaki zirvelerinde bütün halkların tarihi ve milli özelliklerine saygı gösterilmesi, kültürel geleneklerin, siyasi ve sosyal sistemlerin, değerlerin, kalkınma modellerinin farklılık göstermesi dolayısıyla başka ülkelerin içişlerine müdahale edilemeyeceği gibi deklarasyonlar ŞİÖ'yü aynı zamanda stratejik ve ideolojik ajandası olan bir örgüt olarak nitelendirmeye imkan sağlamaktadır. Bu anlamda Şangay İşbirliği Örgütü Batılı siyasi değerlere karşı küresel düzeyde çoğulculuğu ve çok kutupluluğu savunan bir siyasi duruşa sahiptir. ŞİÖ'nün bu özelliği dolayısıyla bazı bilim adamları Örgüt'ü, her ne kadar belli ölçüde bölgesel işbirliğine imkan sağlasa da aslında gerçek bir entegrasyon girişimi olarak değil, üye ülkeler arasındaki siyasi/ideolojik dayanışmaya imkan sağlayan ve bu ülkelerdeki rejimlere meşruiyet kazandıran sanal bir entegrasyon kurumu olarak tanımlamaktadırlar (Allison, 2008, s. 198). Bu bakımdan ŞİÖ, bazı kesimlerce 'otokratlar kulübü' olarak da tasvir edilmektedir. ŞİÖ'nün Hindistan ve Pakistan'ı da kapsayacak şekilde genişlemesiyle de, örgütün Orta Asya temelli bölgesel karakteri aşınabilir ve Rusya ve Çin'in ABD hegemonyasına meydan okuma aracı olarak küresel boyutu daha çok ön plana çıkabilir. Yakın vadede olmasa bile orta ve uzun vadede, yukarıda bahsedildiği şekilde, belli değerler üzerinden ŞİÖ'nün kendini küresel bir blok olarak yeniden tanımlaması ve uluslararası sisteme büyük bir oyuncu olarak dahil olması da beklenebilir. Fakat daha gerçekçi bir yaklaşımla, önümüzdeki dönemde ŞİÖ'nün bir yandan Orta Asya temelli bir bölgesel güvenlik örgütü olma vasfını sürdürürken diğer taraftan ise Avrupa Güvenlik ve

İşbirliği Teşkilatı (AGİT) benzeri bir yapıya dönüşerek Batı demokrasisi karşısında Asya tipi siyasi değerleri temsil eden bir uluslararası örgüte dönüşmesini öngörmek de mümkündür.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, S. A. (2011) "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, 8/30: 43-73.
- Allison, R. (2004) "Regionalism, regional structures and security management in Central Asia", *Royal Institute of International Affairs*, 80/3: 463-483.
- Allison, R. (2008) "Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia", *Central Asian Survey*, 27/2: 185-202.
- Baizakova, K. I. (2013) "The Shanghai Cooperation Organization's Role in Countering Threats and Challenges to Central Asian Regional Security", *Russian Politics and Law*, 51/1: 59-79.
- Baysal, B., Ç. Lülecı. (2015) "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri*, 11/2: 61-96
- Buzan, B., O. Waever, J. de Wilde. (1998) *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B., O. Waever. (2003) *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., O. Waever. (2009) "Macrosecuritisation and security constellations: reconsidering scale in securitisation theory", *Review of International Studies*, 35/2: 253-276.
- Buzan, B. (1983) *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Buzan, B. (2007) *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, ECPR Press.
- Eyvazov, J. (2011) "Central Eurasia Through the Prism of Security: A Regional System or a Subsystem?", *Geopolitics*, 5/1-2: 6-15.
- Frazier, D, R. S. Ingersoll. (2010) "Regional powers and security: A framework for understanding order within regional security complexes", *European Journal of International Relations*, 16/4: 731-753.
- Huasheng, Z. (2013) "China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization", *Asian Survey*, 53/3: 436-460.
- Johnson, L., R. Allison. (2001) "Central Asian Security: Internal and External Dynamics", in R. Allison, L. Jonson (eds), *Central Asian Security: The New International Context*, London and Washington DC: Royal Institute of International Affairs, Brookings Institution Press, 1-23.
- Kazantsev, A. (2008) "Russian policy in Central Asia and the Caspian Sea region", *Europe-Asia Studies*, 60/6: 1073-1088.
- Kelly, R. E. (2007) "Security Theory in the New Regionalism", *International Studies Review*, 9/2: 197-229
- Lake, D., P. Morgan (eds) (1997), *Regional Orders: Building Security in a New World*, University Park: Pennsylvania State University Press.
- Lake, D. (1997) "Regional Security Complexes: A Systems Approach", in Lake D., P. Morgan (eds), *Regional Orders: Building Security in a New World*, University Park: Pennsylvania State University Press, 45-68.
- Panda, J. P. (2012) "Beijing's Perspective on Expansion of the Shanghai Cooperation Organization: India, South Asia, and the Spectrum of Opportunities in China's Open Approach", *Asian Perspective*, No. 36: 493-530.

- Song, W. (2014) "Interests, Power and China's Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *Journal of Contemporary China*, 23/85: 85-101.
- Troitskiy, E. F. (2015) Central Asian Regional Security Complex: The Impact of Russian and US Policies, *Global Society*, 29/1: 2-22.
- Vayrynen, R. (2003). "Regionalism: Old and new", *International Studies Review*, 5/1: 25-51.
- Waever, O. (1995) "Securitization and Desecuritization", in Lipschutz, R. D. (ed.), *On Security*, New York: Columbia University Press, 46-87.
- Williams, M. C. (2003) "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly*, 47/4: 511-531.
- Yuan, J. (2010) "China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *Journal of Contemporary China*, 19/67: 855-869
- "India and Pakistan Join SCO", TASS, 09.06.2017, <http://tass.com/world/950697>

Bölgeselcilik Çalışmalarında Bölgeler Arası ve Bölgeler Ötesi İlişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği İlişkileri Örneği

Inter-Regionalism and Trans-Regionalism in Regionalism Studies: The Case of European Union and African Union

Hakan MEHMETCİK*

Öz

Bu makalenin temel amacı bölgeselcilikte bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişki kavramlarının Avrupa Birliği ve Afrika Birliği ilişkileri üzerinden çalışılmasıdır. Bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkiler kavramları bölgeselcilik literatüründe oldukça yeni kavramlar olmakla birlikte uluslararası ilişkiler açısından son yıllarda özgül ağırlıkları önemli ölçüde artmış iki önemli kavramdır. Dünya politikasında bölgesel entegrasyon ve iş birliklerinin sayılarının giderek artmasıyla birlikte gerek bölgeler arası gerekse de bölgeler ve üçüncü ülkeler arası kurumsal ve diplomatik ilişkilerin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Literatürde bu ilişkilerin tanımlanmasına dönük disiplinler bir odaya olmamakla birlikte bölgeler arası ve bölgeler ötesicilik bu türden ilişkileri ele almak üzere sıklıkla kullanılan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgeselcilik literatürü açısından da bu iki kavram son dönemde ilgi uyandıran bir çalışma alanına dönüşmektedir. Avrupa Birliği ve Afrika Birliği arasındaki kurumsallaşmış bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkileri odağına alarak bu kavramların hangi anlam ve bağlamda kullanıldıkları bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışma bu kavramların farklı kullanımlarını özetleyen ve Avrupa Birliği Afrika Birliği ilişkileri bağlamında bu kavramlarla kastedilen ilişkilerin bir çerçevesini çizen betimsel bir yöntemle dayanmaktadır. Çalışmanın temel amacı bölgeselcilik alanında Türkçe literatüre bu iki kavramın tanıtılmasıyla bir katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bölgeler arası ilişkiler, bölgeler ötesicilik ilişkiler, bölgeselcilik, Avrupa Birliği, Afrika Birliği

Abstract

The aim of this article is to examine the concepts of inter regionalism and trans regionalism in regionalism studies through the relationship between European Union and African Union. Inter and trans regionalism are relatively new concepts within the regionalism studies and yet their importance in international relations has been increasing over the years. As the numbers of regional integration and regional cooperation thriving, both diplomatic and institutional region to region or region to third countries relations become more present in the world politics. Even if there is no disciplinary concession yet on the definitions of these concepts in the literature, inter and trans regionalism have

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümü, hakan.mehmetcik@marmara.edu.tr

been widely used to refer these types of relations. These concepts also provide compelling new area of study for the flourishing regionalism literature. The article tackles the question of in which meaning, and context inter and trans regionalism have been used by focusing on the institutionalized relations between European and African Union. This study scrutinizes a descriptive methodology to deal with the question at hand by looking at the different meaning and usage of these concepts and try to frame the relationship between European and African Union with respect to these concepts. The aim of the study to contribute to the regionalism literature in Turkish by introducing these two phenomena.

Keywords: Inter regionalism, trans regionalism, regionalism, regionalization, European Union, African Union

Giriş

Bu çalışmanın temel sorunsalı Avrupa Birliği'nin (AB) diğer bölgeler ve üçüncü ülkelerle olan ilişkilerini merkeze alarak bölgeselcilikte bölgeler arası/ötesi arası ilişki kavramının çalışılmasıdır. "Bölgeler-arasıcılık" (inter-regionalism) ve "bölgeler-ötesicilik" (trans-regionalism) bölgeselleşme literatürü açısından oldukça yeni kavramlardır. Bu kavramlarla ifade edilenlerin tam anlamıyla hangi türden ilişkilere işaret ettiğine ilişkin tam bir disiplinle oйдаşma olmamasının yanı sıra bu türden ilişkiler ağı olarak adlandırabileceğimiz ilişkileri tespit eden, kategorize eden, temel stratejilerini, beklentilerini ve sonuçlarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz eden çalışmalar da oldukça az sayıdadır. Türkçe literatüre baktığımızda ise hem bölgeselcilik hem de bölgeselcilik çalışmalarının bir uzantısı kabul edebileceğimiz "Bölgeler-arasıcılık" ve "bölgeler-ötesicilik" ile ilgili yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma literatürde var olan bu boşluktan hareket etmekle birlikte, makale boyutunda bir çalışma içerisinde AB'nin diğer bölgesel örgütlerin hepsi ile resmi ve gayri resmi her tür (politik, ekonomik, askeri, sosyal) ilişkisinin bütün boyutlarıyla ele alınamayacak olmasından dolayı, sadece Avrupa Birliği ve Afrika Birliği arasındaki kurumsallaşmış¹ bölgeler arası-bölgeler ötesi ilişkiler incelenecektir.

Soğuk Savaş sonrası yapıda dünyanın küreselleşmeyle birlikte aynı zamanda bölgeselleştiği bir yapı ortaya çıkmış ve bölgeselcilikle ilgili bilimsel çalışmaların sayısı da bu gelişmeye paralel olarak hızlı bir şekilde artmıştır (Acharya, 2007, 2012; Baldwin, 1997; Börzel, 2015; Hettne and Söderbaum, 2008; Mansfield and Milner, 1999; Söderbaum, 2015; Väyrynen, 2003). Özellikle son yıllarda Avrupa odaklı bölgeselcilik çalışmalarından, Avrupa dışı bölgelerin de farklı kapsam ve yöntemler içerisinde çalışıldığı yeni bir bölgeselcilik çalışma alanı oluşmuş ve farklı bölgesel örgütler ve bölgeselleşme pratikleri bu alanın içerisinde yer almaya başlamıştır (Börzel and Risse, 2016; Mansfield and Milner, 1999; Söderbaum, 2015; Väyrynen, 2003). Bölgeselleşme literatürde var olan farklı tanımlamalara rağmen devletler eliyle yürütülen ve belirli bir kurumsallaşmaya ulaşmış ilişkileri belirtmek üzere kullanılmaktadır.² Bölgeselleşme pratiklerinin sayısının ve

1 Kurumsallaşmadan kasıt siyasal düzeyde belirli bir sürekliliğe ulaşmış ilişkileri işaret etmektedir. Bu bağlamda bölgeler arası ilişkiler "Dünya bölgeleri arası kurumsallaşmış ilişkileri" işaret eder. Bknz (Hänggi, 2006: 3)

2 Bölgeselleşme (regionalism) devletlerin bir ulus üstü örgüt kurarak ilerlettikleri faaliyetlerken, bölgeselcilik (regionalization) devlet ve devlet dışı aktörler arasında belirli bir coğrafi alanda gerçekleşen ekonomik, kültürel, sosyal, ve politik ilişkilerin tümünü işaret eden bir kavramdır. Bu anlamıyla da bölgeselleşme bir politika ya da yapıyı, bölgeselcilik ise bir süreci işaret eder.

etkinliğinin artması uluslararası ilişkiler açısından bu tür örgütler çerçevesinde gerçekleşen ilişkilerin çalışılmasında birkaç temel düzlemi gündeme getirmektedir: i) belirli bir bölge içerisindeki ilişkilerin çalışılması (intra-regionalism); ii) bölgeler arası resmi/formel ilişkilerin çalışılması (inter-regionalism); iii) bölgeler arası/ötesi enformel/gayri resmi ilişkilerin çalışılması (trans-regionalism); iv) Bölgelerin üçüncü ülkelerle geliştirdikleri ilişkilerin çalışılması (hybrid inter-trans regionalism).

Bir bölgesel örgütün bir başka bölgesel örgülle kurduğu ilişkiler bölgeler arası/ötesi ilişkiler şeklinde tanımlanabilir. Fakat bu farklı isimlerle adlandırılan ilişkilerin literatürde nasıl ele alındığına değinilmesi ve bu çalışma içerisindeki kullanımının neye işaret ettiğinin belirlenmesi ve çalışmanın teorik temelini ve bütünselliğinin oluşturulması açısından önemlidir. Buradan hareketle bu çalışma da öncelikle bölgeler arası/ötesi ilişkileri daha detaylı bir şekilde tanımlanmaya çalışılacak daha sonrasında Afrika Birliği ve Avrupa Birliği arasında gerçekleşen bölgeler arası/ötesi ilişkiler kategorik bir şekilde incelenecektir.

Bölgeler arası/ötesi ilişki nedir?

Bölgeselleşme literatürünün tarihsel gelişimi dikkate alındığında genel olarak bölgelerarası ilişkiler ve bu ilişkilerin sonuçları detaylı analizlere konu olmamıştır. Fakat bölgeselleşme literatürüne paralel olarak, bölgeler arası/ötesi ilişkiler üzerine yazılan teorik çalışmalar son dönemde ciddi bir artış göstermiştir. Bu trendi resmetmesi bağlamında örneğin Google NGram'da “interregionalism, transregionalism” anahtar kelimeleriyle bir arama yaptığımızda özellikle 2000’ler sonrası bölgeler arası ve bölgeler ötesi çalışmalara ilişkin yazınlarda çok hızlı bir artış olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Interregionalism and Transregionalism GNgram

Fakat gerek bu kavramların tanımlanmasında gerekse de bu türden ilişkilerin farklılıkları bağlamında hala ciddi bir karmaşa söz konusudur (Hänggi et al., 2006). Uluslararası ilişkiler literatüründe ulus üstü ilişkiler (transnational relations) en az bir devlet dışı aktörün dahil olduğu

sınır aşan ilişkileri tanımlamak üzere kullanılmaktayken, devletler arası ilişkiler iki ya da daha fazla devlet arasındaki resmi ilişkileri tanımlamaktadır. Bu tanımlardan hareketle Hoffmann bölgeler arası ilişkileri (inter-regional relations) iki kurumsal bölgesel örgüt arası ilişki olarak tanımlarken bölgeler ötesi ilişkileri ise devlet dışı aktörlerle olan ilişkileri de kapsayacak şekilde daha enformel olan her türden ilişkileri işaret etmek için kullanmaktadır (Ribeiro-Hoffmann, 2016). Hettne bölgeler ötesi ilişkileri bir bölgesel örgüt ve diğer bölgesel örgütler arasındaki her türden ilişkileri kapsamakla birlikte devletler ve devlet dışı aktörler arasındaki ilişkileri de işaret edecek şekilde kullanmaktadır. Fakat Hettne, bölgeler ötesi ilişki kavramını içerisine bir bölgesel örgütün üçüncü bir ülke ile kurduğu ilişkiler olan “hibrid bölgeler arası ilişkileri” (hybrid interregional) ve bir bölgesel örgütün bir başka bölgesel örgütle kurduğu ilişki olarak “sahih bölgelerarası ilişkileri” (authentic interregional) de ekleyerek kullanmaktadır (Hettne, 2007: 108). Hettne ayrıca bölgeler üstü ilişkilerin genel olarak gönüllülük esasına dayalı iş birlikçi olmakla birlikte tanımlanması ve kategorize edilmesi zor bir kavram olduğunu söylemektedir (Hettne, 2007: 118). Rüländ bölgeler arasında vuku bulan ilişkilerin i) iki taraflı bölgesel/bölge içi (bi-regional) ya da iki taraflı bölgeler arası (bi-interregional); ii) bölgeler ötesi (transregional); iii) hibrid bölgeler arası (hybrid/quasi interregional) olmak üzere üç kategoride ele alınabileceğini söylemektedir (Rüländ et al., 2006: 16). Rüländ’in işaret ettiği iki taraflı bölgesel ya da iki taraflı bölgeler arası ilişkiler iki bölgesel örgütün düzenli olarak gerçekleştirdiği resmi zirvelerken, bölgeler ötesi ilişkiler farklı bölgesel örgütlere üye ülkelerin ya da farklı bölgesel örgütlere üye ülkeler merkezli devlet dışı aktörlerin enformel yapılar altında bir araya gelmeleridir.(Rüländ, 2014) APEC, ASEM, FEALAC gibi örgütler Rüländ’in tanımlamasında bölgeler üstü ilişkilere örnek olarak gösterilebilir. Anthony Payne kıtasal bölgeler arası ve kıtalararası bölgeler ötesicilik (intra-continental vs inter-continental transregionalism) arasında ayırım yaparak, bölgeler ötesiciliği bölgeler arasında ilişkileri kolaylaştıran aktörler ve yapılar arası ilişkiler olarak tanımlamaktadır (Payne, 2006: 24). Aggarwal and Fogarty bölgeler ötesiciliği bölgeler arasında klasik, resmi ve hükümetler arası ilişkilerin ötesine geçen ilişkiler olarak tanımlamaktadır.(Aggarwal and Fogarty, 2003) Mattheis ve Litsegard (2018:79) bölgeler ötesiciliği ulus üstü aktörleri (transnational actors) de içerecek şekilde bölgeler arası enformel ilişkileri işaret etmek üzere kullanmaktadır. Literatürde en fazla atıf alan yazarlardan olan Hanggi ise mevcut bölgeler arası ilişkileri üç kategoride ele almaktadır: i) bölgeler arası ilişkiler; ii) iki taraflı ve bölgeler ötesi ilişkiler; iii) bir bölge ve bir üçüncü ülke arası hibrid ilişkiler. Hanggi’ye göre bölgeler ötesicilik devletlerin üyesi oldukları bölgesel örgütleri değil kendilerini temsilen katıldıkları bölge dışı ve bölgeler arası oluşumlardır. (Hänggi, 2000) Hänggi’nin çalışmaları kavramsal çerçevenin ve uluslararası ilişkiler açısından bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkilerin önemini anlaşılması için oldukça önem arz etmektedir. Hanggi’ye göre, bölgeler arası ilişkiler söz konusu olduğunda AB, ABD ve görece daha da az olsa da Asya’nın merkezde yer aldığı bir merkez ve bağlantı sistemi (hub and spoke) mevcuttur fakat AB örneğinden hareketle farklı bölgesel iş birliği ve entegrasyon hareketlerinin de arasında son yıllarda artan ölçüde bir formel bölgeler arası ilişki ağı gelişmektedir (Hänggi, 2003, 2006).

Yukarıdaki özetten de anlaşılacağı üzere bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkilerin tanımında akademik düzeyde disiplin bir oydaşma olmamakla birlikte, bir bölgesel entegrasyon ve diğer

üçüncü bir ülke arasındaki ilişkiler genel olarak bölgeler ötesi ilişkiler bağlamında, kimi zaman da hibrid bölgeler arası ilişkiler başlığı altında değerlendirilmekteyken bir bölgesel örgütün bir başka bölgesel örgüt ile kurduğu ilişkiler ise bölgeler arası ilişkiler olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışma da bu kavramları bu türden ilişkileri işaret etmek üzere bu şekilde kullanmaktadır.

Burada kullanılan bir başka kriter ise ele alınan örgütün bölgesel bir entegrasyon olarak tanımlanabilecek bir yapı olmasıdır. Bölgeler ötesi ya da bölgeler arası ilişkiler özü itibarıyla çok taraflı ilişkiler (multilateral) olmakla birlikte yapısı ve içeriği bağlamında çok taraflı ilişkilerden farklılıklar arz etmektedir. Ülkelerin BM, MIKTA, G20, NATO, OECD gibi platformlarda ya da bu uluslararası örgütlerle gerçekleşen diplomatik, politik, ekonomik ve askeri çok taraflı ilişkileri bölgeler ötesi ve bölgeler arası ilişkiler olarak tanımlanamazlar. Bölgeler ötesi ve bölgeler arası ilişkileri belirleyen unsur ilişkinin tarafı olan uluslararası kurumun bir bölgesel entegrasyon örgütü olması gerekliliğidir. Hiç kuşkusuz bölgeselcilik ve bölgeselleşme farklı anlam ve bağlamlar içerisinde kullanılarak hemen hemen her örgüte belirli bir bölgeselleşme misyonu yüklenebilir. Fakat en dar anlamıyla bölgeselleşme bölgesel bir entegrasyon örgütü çerçevesinde belirli bir grup ülke arasında gerçekleşen iş birliği mekanizmalarıdır. Bu kapsamda da özgün bölgeler arası/ötesi ilişkiler “bölgeden bölgeye” gerçekleşen ilişkilerdir. Fakat bazı durumlarda kıtalararası ilişkiler de (pan-bölgesel idealleri temsilen) kurumsallaşmış ilişkileri oluşturduklarında bu kategoride ilişkiler olarak ele alınabilir. Örneğin Asya Pasifik Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (APEC) Kuzey Amerika ve Asya ülkelerini bir araya getirmesi bağlamında bu türden bir bölgeler arası/ötesi ilişki olarak ele alınabilir. Bazı durumlarda da belirli bir coğrafya da birbiriyle yarışan/rekabet eden ve kimi durumda da üyeliklerin bile çakıştığı bölgesel örgütler arası ilişkiler ortaya çıkabilir. Örneğin MERCOSUR (Güney Amerika Ortak Pazarı) ve UNASUR (Güney Amerika Uluslar Topluluğu) ilişkileri böylesi bir örnektir (Gardini and Malamud, 2018: 19).

Bölgeler arası/ötesi ilişkiler tarihsel olarak bölgelerin belirli bir bölge içerisindeki ilişkileri düzenlemek dışında (intra-regionalism) devletler dışında birer aktör olarak dünya politikasındaki ağırlıklarının artmasına da işaret etmektedir. Hatta bu bağlamda uluslararası ilişkileri (belirli bir kapsam içerisinde) bölgeler arası ilişkiler şeklinde okumakta mümkün olmaya başlamıştır (Telo, 2007). Bölgelesel işbirliklerinin sayısının artması, bölgesel örgütlerin birer aktör olarak konumlarının yükselmesi dünya politikasındaki bu türden bir dönüşümün de hızlanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bugün bölgeler arası/ötesi ilişkilerin çalışılması günümüz küresel politikasını anlamak için daha fazla önem taşımaktadır.

Bir Difüzyon Mekanizması olarak Bölgeler Arası/Ötesi İlişkiler

Bölgeler arası/ötesi ilişkileri kategorize etmek kadar bunların hangi şekillerde tezahür ettiğinin belirlenmesi de önem taşımaktadır. Bu bağlamda bölgesel difüzyon mekanizmaları önemli bir analitik çerçeve olarak kullanılabilir. Genel anlamıyla difüzyon belirli bir pratiğin bu pratiği kullanmayan aktörlere doğru yayılmasını ifade etmektedir. Bölgeselcilik konusunda difüzyon mekanizmalarıyla ilgili en önemli çalışmalardan bir tanesi Thomas Risse'nin ortaya koyduğu

çerçevesindedir. Risse'ye göre bölgeselcilikte fikirler, politikalar ve kurumların en iyi yapılagelişler (best practices) olarak yayılması kadar belirli aktörlerin belirli pratikleri bilinçli ve sistematik bir şekilde yaygınlaştırmaları da bu çerçeve içerisinde yer almalıdır.(Risse, 2016: 89) Bu bağlamda pozitif veya negatif yaptırımların uygulandığı zorlayıcı ve direkt difüzyon mekanizmaları kadar norm sosyalizasyonu, taklit etme, benzeşme, uyumlaştırma gibi endirekt difüzyon mekanizmalarından da söz etmek mümkündür. Tıpkı difüzyon gibi bölgeler arası/ötesi ilişkiler de direkt/aktif (zorlayıcı) ve endirekt/pasif (teşvik edici) başlıkları ile kategorize edilebilir. Fakat bu ilişkilerin özellikle kurumsal anlamda daha çok zirveler şeklinde tezahür etmesinden dolayı politika yapıcılarının tutum ve davranışlarının da dikkate alınması ve farklı konu başlıklarına göre bir ayrıma gidilmesi pratik açıdan daha açıklayıcı olacaktır. Bu çerçevede politika yapıcılarının rolünün aktif/pasif olması politikaların zorlayıcı/teşvik edici olması kadar söz konusu ilişkinin politik-kurumsal alanda ya da sosyo-ekonomik alanda olması da önem taşımaktadır. Politika yapıcılarının bir bölge için ilişkinin gündeme getirilmesinden organizasyonuna, ajandanın belirlenmesinden politika yapım süreçleri ve metodlarına kadar baskın olması durumunda bölgeler arası/ötesi ilişkilerde liderlikten bahsedilebilir. Yine belirli politikaların difüzyonu için belirli pozitif/negatif zorlayıcı teşviklerin kullanılması da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Tablo 1: Bölgeden Bölgeye İlişki Şekilleri

Aktif/direkt		Politika yapıcılarının/kurumları rolü	
		Pasif/endirekt	
İlişkinin temel boyutu	Politik-Kurumsal	Liderlik, Pozitif/negatif Zorlayıcı Teşvikler	Müzakere, Norm Sosyalizasyonu, öğrenme ve/veya taklit
	Sosyo-Ekonomik	İş Birliği (Dış Yardım)	Müzakere-Mübadele (ticaret)

Kaynak: (Gardini and Malamud, 2018: 20).

Bu özellikle bölgeler arası/ötesi ilişkilerin birbirine eşit olmayan ve bir bölgenin diğer bölgeye nazaran daha baskın olduğu asimetric ilişkilerde gözlenebilmektedir. Bu türden bir asimetric yapı içerisinde politik-kurumsal alan sosyo-ekonomik alanda dış yardım şeklinde gerçekleşen iş birliğinin doğrudan bir fonksiyonudur. AB'nin çoğu bölgesel örgütle ya da üçüncü ülkelerle kurduğu bölgeler arası/ötesi ilişkileri bu türden ilişkilerdir (Santander, 2010). Bölgeler arası/ötesi ilişkilerin güç ilişkileri bağlamında birbirine daha denk bölgesel örgütler arasında gerçekleşmesi durumunda sosyo-ekonomik alanda ticaret bağlamında gerçekleşen ilişkilerin çerçevesinin ve sonuçlarının karşılıklı müzakere edildiği bir durum ortaya çıkarırken politik-kurumsal alanda müzakere kadar norm sosyalizasyonun, en iyi pratiklerin paylaşılmasının ve hatta kopya edilmesinin görüldüğü durumlar ortaya çıkacaktır.

bölgeler Arası/Ötesi İlişkiler ve Avrupa Birliği

AB'nin bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkileri çok boyutlu ve oldukça karmaşıktır. AB'liği kurucu anayasal antlaşmalara dayalı;, oldukça fazla alanda ulus üstü AB kurumlarına yetki devri

ile üyeleri için bağlayıcı kararlar alıp bu kararların uyumunu kontrol edebilme kapasitesine; ortak pazar, ortak para birimi gibi federal devletlere özgü unsurlara; milyarlarca Euro bütçeye ve on binlerce bürokrata sahip oldukça ileri seviye bir bütünleşme/entegrasyon sürecini temsil etmektedir. Dünya politikasında bu seviyede bir bölgeselleşme yapısı olmaması nedeniyle de, genel olarak kendine özgü (sui generis) bir aktör olarak karakterize edilmektedir. AB'nin ulaştığı bölgeselleşme düzeyi dikkate alındığında herhangi bir bölgesel örgütün AB ile simetrik bir bölgelerarası ilişki kurması yapısal olarak mümkün değildir. Afrika Birliği de buna bir istisna olarak gösterilemez. Fakat bölgeler arası/ötesi ilişkilerin doğası gereği ilişkilerin yürütücü unsuru sadece üye devletler değil aynı zamanda ve hatta daha fazla oranda bölgesel örgütlerdir ve bölgeler arası/ötesi ilişkiler genel olarak ekonomi, ticaret gibi savunma ve dış politika gibi politikalara nazaran daha düşük düzeyli konuları kapsamaktadır (Gardini and Malamud, 2018: 17). Bu da bölgesel örgütlere daha fazla hareket alanı sağlar ve bazen kimi üyelerin arzu etmeyecekleri iş birliklerinin gerçekleşebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu özellikle AB söz konusu olduğunda daha fazla geçerlidir. AB'nin hem kendi meşruiyet zeminini hem de uluslararası ilişkilerdeki aktörlük iddiasını geliştirmek için bölgeden bölgeye (bölgeler arası) ilişkilere özel bir önem verdiği bu türden ilişkileri teşvik ettiği de kayda geçirilmelidir (Börzel and Risse, 2009). Kimi durumda, AB'nin karşısında ülke grupları belirli bir bölgesel örgütü temsil etmeden de yer alabilmektedir. Örneğin 1975 yılında Avrupa Topluluğu ve 71 Afrika, Karayip ve Pasifik (AKP) ülkesiyle Togo'da imzalan ve sonrasında 2000 yılında Benin'de AB ve 78 AKP ülkesiyle imzalanarak yenilenen Cotonou Antlaşması adını alan antlaşma, bir bölgesel örgüt olarak karşısında farklı kıtalar ve bölgesel örgütler üyesi olan ülkeler grubuyla yapılmıştır. Bu bir Kuzey-Güney diyalogunu temsil etmesi bağlamında önemli bir antlaşma olsa da, AB'nin bölgeler arası/ötesi ilişkilerindeki asimetriyi göstermesi bakımından önemlidir (Söderbaum and Van Langenhove, 2005). AB'nin yer aldığı bölgeler arası/ötesi ilişkilerin doğasındaki asimetriden kaynaklı olarak bu ilişkiler eşitsiz bir yapıda ve AB'nin politik ve kurumsal ilişkilerde liderlik yaptığı, pozitif/negatif zorlayıcı teşvikleri sıklıkla kullandığı, diğer bölgelerden AB'nin normlarına yakınlaşmaların beklendiği/gözlendiği (AB'den diğer bölgelere fiktisel, politik ve kurumsal difüzyonun yaşandığı) ve bunun bir politik koşul olarak (conditionality) ortaya çıktığı ilişkilerdir (Schimmelfennig and Scholtz, 2010; Zanger, 2000). Sosyo-ekonomik konuların dış yardım/ticaret çerçevesinde bu bağlamda AB'nin bölgeler arası/ötesi ilişkilerinde sıklıkla zorlayıcı birer unsur olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Kuzey Amerika bölgesi dışında AB'nin hemen hemen bütün bölgeler arası/ötesi ilişkileri bu türden asimetrik bir yapı üzerine kuruludur (Gardini and Malamud, 2018: 21).

Avrupa Birliği ve Afrika Birliği Bölgeler Arası/Ötesi İlişkileri

Putnam'ın iki-düzeyle-oyun kuramını(Putnam, 1988) takiben, AB-Afrika bölgeler arası/ötesi ilişkilerinin hem AB'nin 2008 finansal krizi sonrası yaşadığı ekonomik, politik ve moral krizlerin AB üyesi ülkelerin iç politikalarına yansımaları, hem de Afrika'nın uzun süredir içinden geçtiği çalkantılı iç politik ve sınır aşan güvenlik sorunlarının Afrikalı ülkeler için bölge

içi (intra-regional) iş birliğini engelleyici bir rol oynaması³ sonucu zaman zaman zayıfladığı söylenebilir. Fakat AB-Afrika birliği ilişkileri hem çok boyutlu hem de oldukça kurumsaldır. Ayrıca bu ilişkiler sadece bölgesel/alt-bölgesel örgütler arasında yürütülen ilişkilerden ibaret değildir. Sivil toplum, iş dünyası, diaspora gibi farklı aktörlerin farklı boyutlarda katıldığı ve AB-Afrika Birliği bölgeler arası/ötesi ilişkileri destekleyici/tamamlayıcı bir ilişkiler ağı bulunmaktadır (Pirozzi and Litsegård, 2018: 76).

AB Afrika ilişkilerini yukarıda sayılan dört farklı difüzyon mekanizmasını kullanarak ilerletmektedir. Bu difüzyon mekanizmaları arasında özellikle ticari ilişkiler, dış yardımları da içeren pozitif negatif teşvikler önem taşımakla beraber norm sosyalizasyonu ve kurumsal model olma ayrıca önemlidir. Kurumsal düzeyde AB'nin kendine özgü bir bölgesel örgüt olarak bölgeden-bölgeye ilişkileri üye ülkelerin iki taraflı dış ilişkilerinde tercih ettiği ve bu türden ilişkileri artırmaya geliştirmeye çalıştığı vurgulanmalıdır (Smith, 2009). AB, diğer bölgesel entegrasyon hareketleri için olduğu gibi Afrika Birliği için de önemli bir bölgeselleşme modeli oluşturmaktadır (Fioramonti and Mattheis, 2016). Fakat unutulmamalıdır ki, Avrupada var olan güçlü devlet yapıları ve güçlü ve efektif bölgesel kurumlar, ticari karşılıklı bağımlılıklar Afrikada yoktur ve bu da Afrikada bölgeselleşme ve bölgeselcilik dinamiklerini etkilemekte ve Avrupadaki örnekten önemli ölçüde ayırıştırılmaktadır (Telo, 2007). Bu farklılık bölgeselleşme çalışmaları açısından teorik olduğu kadar pratik bir sorunsaldır da. Yine de söz konusu Afrika Birliği (ve Afrikadaki diğer alt-bölgesel iş birliği örgütleri⁴) olduğunda AB'nin pasif bir model olmaktan daha çok bir "mentor" ve/veya aktif bir katalizör olduğu gerçeğinin altı çizilmelidir (Haastrup, 2013). Bu bağlamda Afrika Birliği ve AB kurumları arasında hem organizasyonel hem de fonksiyonel anlamda oldukça ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin Afrika Komisyonu, Afrika Birliği Parlamentosu, Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi, Ortak Afrika Güvenlik ve Savunma Politikası, Afrika Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Konseyi gibi oluşum ve yapılar hep AB'nin içerisinde var olan benzer yapıları örnek alarak oluşturulmuştur. Buna ek olarak Afrika Birliği AB'nin uyguladığı konu özel (issue specific) politikaları örnek almakta, benzer politik kararları kopyalamakta, AB ölçeğinde en iyi pratik ve benzer sistematipler içerisinde bu politikaları kıtasal ölçekte uygulamaya çalışmaktadır. Fakat, Afrika Birliği ve Avrupa Birliği arasında ciddi bir kurumsal benzerlik olmakla birlikte Afrika Birliği bu bölgesel yapıların etkinliği ve uyumluluğu açısından AB'nin oldukça gerisinde kalmıştır.

Bunun yanı sıra AB ve Afrika Birliği arasında kurumsallaşmış fikirselle düzeyde difüzyon yaratma çabalarının da olduğu görülmektedir. Örneğin 2007 Lizbon Zirvesinde başlanan Birleşik Afrika-AB Stratejisi (Joint Africa-EU Strategy-JAES) bu yönde bir adım olarak görülebilir

3 Afrikadaki bölgeselleşmenin en önemli engelleyici dinamiği devletlerin güçsüzlükleri dolayısıyla çok sayıda transnasyonal aktörün, baskı ve çıkar grubunun, paralı askerlerin, terörist grupların, farklı ajandalara sahip sivil toplumun, çok uluslu şirketlerin Afrika ekonomi politikasında oynadıkları roldür. Bknz: (Clapham, 1996: 53).

4 Afrika Birliğinin etkinliğinin az olmasında bölgede birbiriyle rekabet eden birden fazla alt-bölgesel işbirliği mekanizmasının varlığından hareket eden hipotez geçerliliğini koruyan ve analitik açıdan çalışılması gereken bir soru olarak görünmektedir. Bölgede AMU, COMESA, ECOWAS, SADC gibi alt-bölgesel örgütler arasında Afrika Birliği'nce de desteklenmekle birlikte bu örgütlerin Afrika Birliğinin etkinliğini azaltıcı bir rol oynadıkları savunulabilir.

(*International Cooperation and Development*, 2013). JAES AB-Afrika arasındaki bölgeler arası/ötesi ilişkilerin şekli ve boyutunu tanımlayan en kapsamlı doküman olduğu kadar Afrika'yı sadece bir kalkınma sorunu değil aynı zamanda bir politik unsur olarak da Avrupa'nın gündemine taşıması bakımından oldukça önemlidir (Mangala, 2013: 3). Burada hiç kuşkusuz Çin, Hindistan, ve Endonezya gibi yükselen güçlerin Afrika'ya artan ilgileri (Karadeniz ve Gök, 2019) ve AB'nin bu dönüşüme stratejik bir cevap üretmek üzere kıta ile olan geleneksel ilişkilerini güncelleme ve geliştirmek zorunda hissetmesi de önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yükselen güçlerin ekonomik ve politik olarak payları her geçen gün artmakla birlikte, AB hala daha Afrika'nın en önemli ticaret ortaklarından bir tanesidir. 2016 rakamları ile AB (28 üye toplamı) ihracatının %8'ini, ithalatının ise %7'sini Afrika kıtası ile gerçekleştirmektedir. Özellikle bazı Afrika ülkeleri son dönemde kaydettiği yüksek büyüme oranları ile AB için oldukça önemli bir pazar konumundadır. Fakat birçok Afrika ülkesi için AB'ye yapılan ticaret toplam ticaretlerinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda da Afrika'nın AB'ye karşılaştırmalı olarak daha bağımlı olduğu gözlenmektedir. Özellikle doğal kaynaklar ve petrol türevi ürünlerde Afrika (Rusya'dan sonra) AB için en önemli ikinci tedarikçi durumundadır. AB ve Afrika arası ticaret hacmi 150 milyar dolar civarındadır. Bir başka önemli veri ise Afrika'nın dünyanın en hızlı büyüyen ve şehirleşen orta sınıfına sahip kıtası olması gerçeğidir. Afrika'nın nüfusu son on yılda üçe katlanırken AB'nin nüfusu durağan bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda Afrika gelecekte hem pazar, hem de insan kaynağı açısından AB için oldukça stratejik bir önemde olmaya devam edecektir. AB ayrıca Afrika'ya ulaşan kalkınma ve insani yardımlar açısından da önemli bir merkez olma özelliğini korumaktadır. AB uzun yıllardır Afrika ve özellikle Sahra Altı Afrika için en önemli kalkınma ve insani yardım sağlayıcıdır. Yine AB, Afrika için Afrikalı diasporadan gelen para girişi ve doğrudan yatırım bağlamında önemli bir sermaye kaynağıdır. AB'nin Afrika'nın farklı bölgeleri ile gümrük vergi ve mevzuatını azaltmak üzere imzaladığı çok sayıda ekonomik iş birliği antlaşmaları bulunmaktadır. Bu antlaşmaların Afrika'da refah ve ekonomik katkıları sınırlı olmakla birlikte (de Melo and Regolo, 2014) Afrika'nın Avrupa pazarına ulaşmasında önemleri vurgulanmalıdır. AB Afrika ticaretinde en önemli konu başlıklarından bir tanesi AB'nin tarım sübvansiyonları ve bunların Afrikalı üreticiler için yarattığı negatif dışsallıklardır.

AB'nin Afrika Birliğine hem normlar, politikalar hem de kurumsal alanda difüzyonunda özellikle ticari ilişkileri ve dış yardımları önemli bir zorlayıcı güç unsuru olarak kullandığı gözlenmektedir (Haastrup, 2013). Hiç kuşkusuz AB'nin Afrika'daki zorlayıcı gücü askeri gücünden çok ekonomik ve politik unsurlara dayanmaktadır (Hettne and Söderbaum, 2005). Tercihli ticaret antlaşmaları ile Avrupa pazarına erişim imkanı, kapasite inşa edici programlar, politik koşullara dayalı ve sosyo-ekonomik kalkınma yardımları (Zanger, 2000), insani yardımlar ve kurumsal mentörlük gibi uygulamalar aracılığıyla AB Afrika Birliği üzerinde ciddi bir zorlayıcı (pozitif/negatif teşvikler) yaratma gücüne sahiptir ve bunları önemli ölçüde kullanmaktadır. Bunun yanı sıra AB, Afrika birliğinin savunma ve güvenlik alanında uyguladığı birtakım faaliyetlere askeri ve ekonomik anlamda destek olmaktadır. Afrika Birliği'nin uyguladığı ekonomik yaptırımlar, askeri operasyonlar, barış gücü operasyonları AB tarafından önemli ölçüde desteklenmekte ve yönlendirilmektedir. AB ayrıca Afrika'da ekonomik gücüne ek olarak bazı ülkelerde askeri

ve sivil barış gücü operasyonları gerçekleştirmekte ya da BM Barış Gücü operasyonlarına katkı sağlamaktadır. Orta Afrika, Libya, Mali, Somali, Afrika Burnu gibi coğrafyalarda AB'nin askeri ve sivil operasyonel unsurları bulunmaktadır. Yine Avrupa dış ilişkileri ve göç sorunları bağlamında Afrika, AB için oldukça önemli bir coğrafyadır ve son dönemde AB'nin enerjisini giderek artan oranda yasa dışı göçle mücadelede iş birliklerine harcadığı gözlenmektedir. Yine benzer bir şekilde Afrika Birliği'nin bölgesel ölçekte uyguladığı ekonomik ve finansal kararlar da AB'nin katkısını hesaba katmadan değerlendirilemez. AB ve Afrika arasında hem üretim araç ve kaynaklarının kullanımı hem de dış yardımların dağıtımı ve rolü bağlamında ciddi bir ilişki ağı vardır. Hatta kimi yazarlara göre Afrika'nın parasal ve finansal kararları Afrika başkentlerinden ziyade Bürüksel, Paris ve Berlin'de alınmaktadır (Nunn and Price, 2004). Bu bağlamda da AB-Afrika ilişkileri kolonyal dönemin ağırlığını günümüz tartışmalarına taşımaktadır. Fakat yine de AB-Afrika ilişkileri AB'nin bölgeler arası/ötesi ilişkileri bağlamında başarılı ve önemli ilişkilerinden biri olmaya devam etmektedir (Staeger, 2015).

Sonuç

Bölgeler-arasicilik ve bölgeler ötesicilik bölgeselleşme literatürü açısından oldukça yeni kavramlardır ve alanda bu kavramlara ilişkin bir disiplinel oydaşma yoktur. Yine de kabaca bir bölgesel örgütün bir başka bölgesel (alt-bölgesel örgüt) ya da üçüncü bir ülke ile gerçekleştirdiği kurumsal ilişkilere bölgeler arası/ötesi ilişkiler adı verilebilir. Bu türden ilişkiler dünya politikasında bölgeselcilik hareketlerinin artması ile yaygınlaşmış ve uluslararası ilişkiler açısından önemi artmıştır. Bu alanda, tıpkı bölgeselcilik literatüründe olduğu gibi, AB ve AB'nin bölgeler arası/ötesi ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma da, AB ve Afrika Birliği arası ilişkiler çerçevesinde bölgeler arası/ötesi ilişki kavramlarını incelemektedir. Bölgeler arası/ötesi ilişkileri kategorize etmek kadar bunların hangi şekillerde tezahür ettiğinin belirlenmesi de önem taşımaktadır. Bu bağlamda bölgesel difüzyon mekanizmaları önemli bir analitik çerçeve olarak kullanılabilir.

AB'nin çoğu bölgesel örgütle ya da üçüncü ülkelerle kurduğu bölgeler arası/ötesi ilişkileri, AB'nin asimetrik olarak güçlü olduğu ve difüzyonun AB'den diğer bölgesel örgütlere doğru yöneldiği mekanizmalardır. Fakat Soğuk Savaş sonrası ortamda, Pekin'den Yeni Delhi'ye, Moskovadan Ankara'ya kadar bütün başkentlerde Afrika'ya ilişkin yeni ve çok yönlü bir ilişki kurma isteği kendisini gösterirken hiç kuşkusuz AB Afrika'ya karşı oluşan bu yeni dalgadan kaçamamış ve Afrika politikalarını daha kurumsal ve stratejik düzeye taşımak için bir dizi çalışma yapmıştır. 2007 Birleşik Afrika-AB Stratejisi, Cotonou Antlaşması, AB ve Afrika Birliği (ve diğer alt-bölgesel örgütler arası) gelişen ilişkiler ağı buna birer örnek olarak gösterilebilir.

2002 yılında Afrika Birliği'nin ortaya çıkışı, Afrika Barış ve Güvenlik Mekanizmasının ihdası, Afrika'nın Kalkınması için Yeni İş Birlikleri gibi kurumların Afrika Serbest Ticaret Antlaşması gibi ekonomik ortaklıkların ortaya çıkışı Afrika'yı dünya politikasında önemli ve stratejik bir aktör haline getirmektedir. Afrika bir taraftan devam eden insani krizler çatışmalarla yüzleşirken

bir taraftan da Afrika Birliği ve diğer bölgesel/hükümetler arası Afrika örgütleri çerçevesinde gelişen bir iş birliği ve bütünleşme çabası içerisinde. Bunun belki de en önemli ve son örneği Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesinin oluşturulma çabasıdır. Hiç kuşkusuz bu Afrika'daki bölgeselciliğin gelişimi ve geleceği açısından oldukça önemli ve son derece stratejik bir hamledir. AB'nin de Afrika'da bölgesel entegrasyon süreçlerini destekleyen bir kurum olduğu da unutulmamalıdır.

AB Afrika bölgeler arası/ötesi ilişkileri oldukça karmaşık, çok boyutlu ve derin ilişkilerdir. Gerek Afrika'nın öneminin ve ağırlığının artması, gerekse Afrika'daki bölgeselciliğin kıta ülkelerinin refah ve güvenliklerinin gelişmesine paralel derinleşmesi AB ve Afrika Birliği arasındaki bölgeler arası/ötesi ilişkileri artırmıştır. Bu bağlamda AB Afrika için kurumsal anlamda en önemli bir model olma, normatif ve pratik düzeyde önemli bir norm sosyalizasyonunun kaynağı olma, ekonomik ve politik alanda da önemli bir ortak olma işlevini korumaktadır.

Kaynakça

- Acharya A (2007) The emerging regional architecture of world politics. *World politics* 59(4): 629–652.
- Acharya A (2012) Comparative Regionalism: A Field Whose Time has Come? *The International Spectator* 47(1): 3–15. DOI: 10.1080/03932.729.2012.655004.
- Aggarwal VK and Fogarty EA (2003) Between Regionalism and Globalism: European Union Transregional and Inter-Regional Trade Strategies. *University of California*. Retrieved June 19: 2009.
- Baldwin RE (1997) The causes of regionalism. *The World Economy* 20(7): 865–888.
- Börzel TA (2015) Theorizing Regionalism: Cooperation, Integration, and Governance. In: 2015. Available at: <http://aei.pitt.edu/78876/> (accessed 5 October 2017).
- Börzel TA and Risse T (2009) *Diffusing (Inter) Regionalism: The EU as a Model of Regional Integration*. KFG working paper Series 7. Free University Berlin: Kolleg-Forschergruppe (KFG).
- Börzel TA and Risse T (2016) *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford University Press.
- Clapham C (1996) *Africa and the International System: The Politics of State Survival*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
- de Melo J and Regolo J (2014) The African Economic Partnership Agreements with the EU: Reflections inspired by the case of the East African Community. *Journal of African Trade* 1(1): 15–24. DOI: 10.1016/j.joat.2014.09.001.
- Fioramonti L and Mattheis F (2016) Is Africa really following Europe? An integrated framework for comparative regionalism. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 54(3): 674–690.
- Gardini GL and Malamud A (2018) Debunking Interregionalism: Concepts, Types and Critique–With a Pan-Atlantic Focus. In: *Interregionalism across the Atlantic Space*. Springer, pp. 15–31.
- Haastrup T (2013) EU as Mentor? Promoting Regionalism as External Relations Practice in EU–Africa Relations. *Journal of European Integration* 35(7): 785–800. DOI: 10.1080/07036.337.2012.744754.
- Hänggi H (2000) Interregionalism: empirical and theoretical perspectives. *St. Gallen, University of St. Gallen*.
- Hänggi H (2003) Regionalism through interregionalism: East Asia and ASEM. *Regionalism in East Asia: paradigm shifting*: 197–219.
- Hänggi H (2006) Interregionalism as a multifaceted phenomenon: In search of a typology. In: *Interregionalism and international relations*. Routledge, pp. 51–82.

- Hänggi H, Roloff R and Rüländ J (2006) Interregionalism: a new phenomenon in international relations. *Interregionalism and International Relations, London: Routledge*: 3–14.
- Hettne B (2007) Interregionalism and world order: the diverging EU and US models. *European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in a Post-hegemonic Era, Aldershot, Ashgate*: 101–119.
- Hettne B and Söderbaum F (2005) *Civilian Power or Soft Imperialism? EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism*. ID 2398945, SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network. Available at: <https://papers.ssrn.com/abstract=2398945> (accessed 25 May 2018).
- Hettne B and Söderbaum F (2008) The future of regionalism. *Regionalisation and global governance: The taming of globalisation*: 61–80.
- International Cooperation and Development* (2013) Joint Africa–EU Strategy – International Cooperation and Development – European Commission. Available at: https://ec.europa.eu/europeaid/regions/africa/continental-cooperation/joint-africa-eu-strategy_en (accessed 1 July 2018).
- Karadeniz, R.F., Gök, G.Ö. (2019) Bölgesel-Küresel Rol ilişkisi bağlamında Endonezya'nın 2000'li yıllarda ASEAN ve BM'deki Politikalarının Analizi, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Özel Sayı, sayfa:101-118.
- Mangala J (2013) *Africa and the European Union: A Strategic Partnership*. Palgrave Macmillan.
- Mansfield ED and Milner HV (1999) The new wave of regionalism. *International organization* 53(3): 589–627.
- Nunn A and Price S (2004) Managing Development: EU and African Relations through the Evolution of the Lomé and Cotonou Agreements. *Historical Materialism* 12(4): 203–230. DOI: 10.1163/156.920.6043505220.
- Payne A (2006) *Key debates in new political economy*. Routledge.
- Pirozzi N and Litsegård A (2018) The EU and Africa: Regionalism and Interregionalism Beyond Institutions. In: Mattheis F and Litsegård A (eds) *Interregionalism across the Atlantic Space*. Cham: Springer International Publishing, pp. 75–93. DOI: 10.1007/978-3-319-62908-7_5.
- Putnam RD (1988) Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization* 42(3): 427–460. DOI: 10.2307/2706785.
- Ribeiro-Hoffmann A (2016) Inter – and Transregionalism. *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. DOI: 10.1093/oxfordhb/978.019.9682300.013.27.
- Risse T (2016) The diffusion of regionalism. In: Börzel TA and Risse T (eds) *Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 87–108.
- Rüländ J (2014) Interregionalism and International Relations: Reanimating an Obsolescent Research Agenda? In: *Intersecting interregionalism*. Springer, pp. 15–35.
- Rüländ J, Hänggi H and Roloff R (2006) *Interregionalism and International Relations: A Stepping Stone to Global Governance?* Routledge.
- Santander S (2010) *EU-LA relations: from interregionalism to bilateralism?* Working Paper 29. Arjantin: CAEI – Centro Argentino de Estudios Internacionales.
- Schimmelfennig F and Scholtz H (2010) Legacies and leverage: EU political conditionality and democracy promotion in historical perspective. *Europe-Asia Studies* 62(3): 443–460.
- Smith KE (2009) *European Union Foreign Policy in a Changing World*. 2 edition. Cambridge, U.K: Polity.
- Söderbaum F (2015) Early, Old, New and Comparative Regionalism: The Scholarly Development of the Field. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2687942 (accessed 22 August 2017).

- Söderbaum F and Van Langenhove L (2005) Introduction: The EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism. *Journal of European Integration* 27(3):249–262. DOI: 10.1080/070.363.30500190073.
- Staeger U (2015) *The European Union's Regionalism Diplomacy in Africa: An English School Approach*. BRIGG Papers 2. uges Regional Integration & Global Governance.
- Telo M (2007) *European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in a Post-hegemonic Era*. 2Rev Ed edition. Aldershot, England ; Burlington, VT: Ashgate.
- Väyrynen R (2003) Regionalism: old and new. *International Studies Review* 5(1): 25–51.
- Zanger SC (2000) Good governance and European aid: the impact of political conditionality. *European Union Politics* 1(3): 293–317.

Avrasyacı Bölgeselleşme Girişimleri: KEİ, AEB, ŞİÖ

Euroasianist Regionalism Initiatives: BSEC, EEU, SCO

Alaeddin YALÇINKAYA*

Öz

Sanayi devrimi ile başlayan teknolojik rekabete dayalı üstünlük, her aşamada bölgeselleşme stratejilerini yedeğinde bulundurmıştır. Öncelikle sınır komşuları ve diğer bölge ülkeleri üzerinde etkinlik kurma, ekonomik pazar ve hammadde kaynağı yanında bu ülkeleri siyasi ve askeri olarak kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme politikalarına günümüzde kısaca bölgeselleşme denilmektedir. Bölgeselleşme ile her ne kadar “aynı coğrafyayı paylaşan komşuların karşılıklı işbirliği ve entegrasyon süreçlerinde hepsinin refahının artırılması” kastedilmekte ise de uygulamada bir patron ülkenin son sözü söylemesi hemen bütün örneklerde dikkati çekmektedir. Netice itibariyle refahı paylaşmadan çok patron ülke/ülkelerin uygun gördüğü miktarda çevre ülkelerine aktarma sözkonusu olabilmektedir. Avrasyacı stratejiler, daha çok ABD ve Batı Avrupa öncülüğündeki bölgeselleşme/küreselleşme aktörlerine karşı bir “bölgeselleşme” stratejisi olarak kabul edilmektedir. Teoride Atlantikçi yayılmaya karşı savunma hattını koruma hedef alınmakla birlikte, özellikle Gürcistan’a müdahale ve Ukraynadaki gelişmeler sonrasında AB de Avrasyacı stratejilerin hedef tahtasındaki yerini almıştır. Bu bağlamda AB'nin, dışarıda kalanlar aleyhine politikalarına ve ABD önderliğinde küreselleşme stratejilerine karşı, Türkiye, Rusya ve Çin önderliğindeki KEİ, AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ ve ŞİÖ örgütleri ele alınmakta, bunların “bölgeselleşme” araçları olarak ne derece başarılı oldukları tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrasyacılık, Bölgeselleşme, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)

Abstract

The superiority based on technological competitiveness, which started with the industrial revolution, replaces regionalization strategies at every stage. Political and military policies to direct border neighbors beside the economic market and raw material source, as well as to establish activities on these neighbors and other regional countries are called regionalization. Although regionalization means “to increase the prosperity of all in the mutual cooperation and integration processes of neighbors who share the same geographical area”, practically speaking, the last word of the boss country is remarkable in all examples. Consequently, without sharing the prosperity, many bosses may be involved in transferring to the surrounding countries as much as the country/countries approve. Eurasian strategies are often regarded as a “regionalization” strategy against actors of regionalization/globalization under the leadership of the US and Western Europe. In theory, with the aim of protecting the defense line against the Atlanticist expansion, the EU has taken its place in the target of Eurasian strategies, especially after

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-Posta: alaeddin.yalcinkaya@marmara.edu.tr

the Russian intervention in Georgia and the developments in Ukraine. In this context BSEC, EEU and SCO led by Turkey, Russia and China is discussed in this article. It is also studied that how successful are these international organizations and if they are really “regionalization” projects.

Keywords: Eurasianism, Regionalism, Black Sea Economic Cooperation (BSEC), Eurasia Economic Union (EEU), Shangai Cooperation Organization (SCO)

Giriş

Avrasyacılık, daha çok ABD (Atlantik), kısmen AB yayılmacılığına karşı Rusya merkezli bölgesel işbirliği, entegrasyon, dayanışma stratejisidir. Bu anlamda jeopolitik şartların gerekli kıldığı bir bölgeselcilik türü olarak görülmektedir. Sanayi devrimi ile başlayan teknolojik rekabete dayalı üstünlük, her aşamada bölgeselleşme stratejilerine ihtiyaç duymuştur. Bölge ülkeleri üzerinde etkinlik kurma, ekonomik pazar ve hammadde kaynağı yanında bu ülkeleri siyasi ve askeri olarak kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme, bu stratejiye toplumsal katmanları da olabildiğince katarak bütün tarafların/halkların çıkarlarını/refahını optimize etme, işbirliğinden doğan sinerjiyi tarafların yararına yönlendirme politikalarına günümüzde kısaca bölgeselleşme denilmektedir. Bölgeselleşme ile her ne kadar “aynı coğrafyayı paylaşan komşuların karşılıklı işbirliği ve entegrasyon süreçlerinde hepsinin refahının artırılması” kastedilmekte ise de uygulamada bir patron ülkenin son sözü söylemesi hemen bütün örneklerde dikkati çekmektedir. Son tahlilde refahı paylaşmadan çok, sözkonusu getirinin merkez ülkelerde temerküzü, patron ülke/ülkelerin uygun gördüğü miktarda çevre ülkelerine aktarma sözkonusu olabilmektedir.

Bölgeselcilik, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşan, ideal örneğini Batı Avrupa ülkeleri arasında oluşturulan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği sürecinden AB'ye uzanan ulusüstü örgütte göstermektedir. 2018 itibarıyla özellikle Brexit sürecinde yaşanan bir anlamda “gerileme”ye karşın AB, üye ülkelerin coğrafi büyüklük, nüfus, ekonomik güçlerini aşan bir küresel gücün parçası haline gelmeleri, diğer bölge ülkeleri açısından rol-model haline gelmiştir. Bundan dolayı birçok entegrasyon girişimleri veya hükümetlerarası işbirliği sözleşmelerinde AB sürecine atıfta bulunmaktadır. Neo-Fonksiyonalizmin uygulama alanındaki adı olan bölgeselcilik, bu anlamıyla küresel entegrasyonu hedeflememektedir (Izsak, 2017). Bununla beraber gerek AB örneğinde olduğu gibi gerekse bu bölümün konusu olan Avrasyacılık açısından, küresel aktör olma, daha ihtiyatlı ifade ile, “küresel emperyal güçlere karşı bölge ülkelerinin siyasi ve ekonomik haklarını koruma” hareketidir. Tıpkı hiçbir emperyalist politika uygulayıcısının bunu emperyalizm olarak nitelendirmediği gibi, diğer ülkelere/örgütlere karşı tehlike arzeden bir bölgeselleşme hareketinin önderleri de bunun diğerlerinin çıkarlarına aykırı amaç taşımadığını, sadece bölge ülkelerinin dayanışmasını amaçladığını deklare ederler. Uygulama ise Fonksiyonalizmin öncüsü David Mitrany'yi haklı çıkaran endişeler, aynı bölge ülkelerinin dünya barışını tehdit eden, başka ülkeleri sömürmeyi hedefleyen stratejilere yönelmeleri, böylece uluslararası toplumda ekonomik işbirliği ile barış ve refahın derinleşmesi yerine sadece bölge ülkelerinin çıkarlarını, dışarıda kalanlara önceleyen uygulamalar ön plana çıkmıştır.

ABD öncülüğündeki NAFTA ile Almanya ve Fransa öncülüğündeki AB, başarılı bölgeselleşme projelerinden görüldüğü halde, Trump'ın Beyaz Saray'a yerleşmesinden sonra ABD'nin NAFTA konusundaki olumsuz çıkışları ile İngiltere'nin AB'den ayrılma sürecine girmesi, bölgeselleşme konusundaki ezberleri bir anlamda bozmaya başlamıştır. Bununla beraber ABD'nin federasyon olarak bir bakıma bölgesel gücün ötesinde olduğu, İngiltere'nin ise İngiliz Milletler Topluluğu (COMMONWEALTH) üzerinden zaten bölgeselcilikten beklenenden fazlasına sahip olduğu bilinmektedir. Buna karşın hem ABD'deki ekonomik çevrelerin NAFTA karşıtlığının getirisinin götürüsünden az olacağı, hem de İngiltere'nin Brexit sürecine girmesine karşı olan İngilizlerin gittikçe zorlandığı, yeni bir referandum isteyen kitlelerin sayısının arttığı bir gerçektir (Magra, 2018). Bu anlamda her iki örnekte de bölgeselleşme, üye ülkelere ilave refah sağlarken dışarıda kalanların aleyhine bir süreç olduğu rakamlara yansımıştır. Bölgeselleşme karşıtlarının dile getirdiği asıl sorun ise toplam rakamlara yansıyan refahın bölge ülkeleri arasında ne derece adil dağıtıldığı veya bölgeselleşmenin patronları çok daha zenginleşirken çevre ülkelerin eskisinden de kötüleştiği tartışmalarıdır. ABD ve İngiltere örneğinde ise, bölgeselleşmenin çift taraflı fonksiyonu, yani çevre ülkelerin de bu süreçten yararlanmasına tahammülsüzlük sözkonusudur.

Avrasyacı stratejiler, daha çok ABD ve Batı Avrupa öncülüğündeki bölgeselleşme/küreselleşme aktörlerine karşı bir "bölgeselleşme" politikası olarak kabul edilmektedir. Teoride Atlantikçi (ABD önderliğindeki NATO) yayılmaya karşı savunma hattını koruma hedefi ön plana çıktığı halde, AB'nin eski Sovyet cumhuriyetlerine doğru genişleme kararlılığı üzerine AB de hedef tahtasındaki yerini almıştır. Bu bağlamda AB'nin dışarıda kalanlar aleyhine genişleme ve başta NATO üzerinden ABD önderliğinde küreselleşme stratejilerine karşı bölge ülkelerinin bir bakıma "karşı bölgeselleşme" stratejileri gündeme gelmiştir. Bu çerçevede bölümde, Türkiye, Rusya ve Çin önderliğindeki Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) örgütleri ele alınmakta olup, bunların "bölgeselleşme" araçları olarak ne derece başarılı oldukları tartışılmaktadır.

Bölgeselleşmenin ileri aşaması olarak küreselleşme, bir anlamda devletler arasındaki sınırların etkinliğini kaybetmesiyle, mal, hammadde, sermaye ve diğer üretim unsurları ile hizmetlerin devletler arasındaki dolaşımını çok daha akışkan hale getirmiştir. Bu gerçekten hareketle küreselleşme ile bunun önde gelen araçlarından biri durumundaki bölgeselleşme ilişkilerinin ana zeminini uluslararası örgütler oluşturmaktadır. Önceki asırların sömürgeci güçleri günümüzde bölgeselleşme örgütleri üzerinden kaynak ve refah transferini gerçekleştirme yoluna girmişlerdir. Sonuç itibarıyla genellikle eski sömürge durumundaki dışarıda kalan ülkeler de yine bu tip örgütler aracılığı ile ayakta kalmayı, kendini savunmayı denemektedirler. Ancak eski sömürgecilere karşı yarıya oldukça geriden başladıklarından küreselleşme girdabında genellikle varlık gösterememişler, hedeflenen başarıyı uzağında kalmışlardır. Bu anlamda Türkiye öncülüğündeki KEİ yanında örneğin EİT (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) gibi örgütlenmeler de sözkonusudur.

Belirtmek gerekir ki bölgeselleşmenin kurumsallaşması olarak bir uluslararası örgütün kuruluş sürecinde, öncü devletlerin bu yöndeki görüş ve politikalarının bileşkesi olarak kurucu antlaşma

imzalamaları gerekmektedir (Doğan, 2016, s.419). Bazen yıllarca süren konferans döneminden sonra uzlaşılabilir belge ile oluşturulan “uluslararası örgüt” üzerinden yeni ilişkiler kurulur, mevcut ilişkiler geliştirilir ve sözleşme gereği entegrasyon aşamalarına geçilir. Bu bağlamda örgütlenme, ilişkilerin ilerlemesi, kurumsallaşması ve süreklilik kazanmasında bir bakıma pilot kabini işlevini yerine getirmektedir. Uluslararası Hukuk’un temel kaynaklarından olan uluslararası sözleşmeler, iç hukuktaki yasalar gibi maddi veya biçimsel süreçlerden geçerek bağlayıcı belge haline gelir (Gündüz, 2013, s.14). Bununla beraber, gelişmekte veya batı dışı ülkelerde yasaların uygulanmasında yaşanan sorunlar, kurumlaşmadaki başarısızlıklar, kısaca Hukuk Devleti’nin ne derece varlığını sürdürebildiği konusu, devletler arasındaki bu tür örgütler için de geçerlidir. Bölgeselleşmenin omurgası olarak uluslararası örgüt, kurucu sözleşmede belirlenen kurallar uygulandığı, üyeler arasında güven ve işbirliği yerleştiği oranda başarılı olabilmektedir. Bu bağlamda Avrasyacı örgütlenmelerde imzalanan belgelerden çok bu belgelerde yer alan düzenlemelerin uygulanabilirliği ve uygulamaların denetlenebilirliği konusu önemlidir. Belirtmek gerekir ki bölgeselleşmeyi, aynı bölgede yer alan devletler arasında çeşitli alanlarda ittifaklar oluşturmanın ötesinde, birçok sektörler arasında entegrasyon anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda örgüt, bir aşamadan sonra üye ülkelerin ulus devlet kimliklerini aşan bir bölgesel kimliğe ulaşabilmektedir. Sorun ise az gelişmiş veya hukuksal alt yapı anlamında yeterince gelişmemiş ülke yönetimlerinin ulusal egemenliklerinden veya kimliklerinden fedakârlık edebilecekleri bir güven ortamı oluşturmada ortaya çıkmaktadır.

Siyasi Bir Strateji Olarak Avrasyacılık

Avrasyacılık, Rusya’nın bir bakıma “zor dönemlerinin kurtuluş stratejisi” olduğu halde 2010’larda Rusya’yı ve zor dönemleri aşan boyutları sözkonusudur. Rus Çarlığı’nın yıkılması ve Bolşevik yönetiminin kuruluş yıllarındaki yıkıcı politikalar ile Soğuk Savaş sonrasında Sovyetler Birliği’nin dağılması ertesinde Rusya Federasyonu’nun dahi bütünlüğünün tehlikeye girmesi aşamasında bu strateji ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Dugin’in Rus Jeopolitiği eseri bir dönemde yaşanan kutuplaşmalar ile Avrasyacı önerileri özetlemektedir (1999). Belirtmek gerekir ki bu kitabın birçok yerinde temas edildiği gibi 1990’larda dağılması tartışılan Rusya Federasyonu’nun (RF) bünyesindeki özerk bölge ve cumhuriyetlere karşı alınması gereken tedbirler sözkonusu strateji çerçevesinde değerlendirilmektedir. Dugin’e göre temel Rus stratejilerini dikkate almayan Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna gibi ülkelerin bütünlükleri tehdit edilmeli, Moskova’ya aykırı strateji uygulayan ülkelerde istikrar bozulmalıdır (Dugin, 1999, s.373-374).

Avrasyacılık kavramı, köken itibarıyla Rus stratejilerinin ürünü olduğu halde bugün başka ülkelerin de kendi politikaları çerçevesinde Avrasyacı stratejileri sözkonusudur. Doğal olarak Rusya dışındaki Avrasya stratejilerinin de ilgi alanı Asya ve Avrupa ülkeleri olup bu anlamda hedef bölge veya ülkeler üzerinde kesişme, siyasi anlamıyla rekabet sözkonusu olmaktadır. Örneğin Rusya’nın Avrasyacı stratejilerinin konusu olan eski Sovyet cumhuriyetleri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’daki yatırımları ve gittikçe artan siyasi ağırlığı dikkate alındığında, her ne kadar bu kavramı kullanmasa da bir “Çin Avrasyacılığı”nı gündeme

getirmektedir. Bununla beraber Çin'in, Rusya ve Türkiye'nin aksine sadece Asya'da yer aldığını belirtelim.

Rusya'nın, Avrupa ve Asya'yı, ABD-İngiltere etkisinden kurtarma şeklinde özetleyebileceğimiz Rus Avrasyacılığı yanında benzer kaygılar zaman zaman Avrupa veya AB için de sözkonusudur. İki dünya savaşında çatışma bölgesi olduğu gibi Soğuk Savaş dönemini de rekabet ve bölünme alanı olarak geçirmiş olan AB coğrafyası, özellikle siyasi ve savunma konularında ABD'den bağımsız politikalar konusunda birçok çıkışlar yapmıştır. Bunun temelinde de ekonomik bağımsızlık ve enerji konuları bulunmaktadır. Bunun yanında siyasette ve literatürde birçok türü ve uygulama alanı olan Türk Avrasyacılığı, Kazakistan Avrasyacılığı gibi türler bulunmaktadır (Imanov, 2002, s.343-347). 1999 yılında Solana'nın "Rusya ve AB arasındaki ortaklığı geliştirmek, 21. yüzyıl başında AB'nin karşı karşıya kaldığı en önemli, en acil ve en zor görevdir" (2007) sözünün ekonomik işbirliği ile birlikte stratejik anlamı sözkonusudur. Solana'nın konuşmasının başlığı "AB ve Rusya Arasında Stratejik Ortaklık" olduğu halde Avrupa Avrasyacılığı kavramı literatürde pek kullanılmamaktadır. Birçok Avrupa ülkesinin Rusya'daki dev yatırımları, mesela Almanya'nın yeni Rus Kızıldusu kabul edilen Gazprom'un en büyük ortağı olması dahi böyle bir kavramı yaygınlaştırmamıştır.

Çarlık döneminden günümüze Rusya'nın süper güç olma/bu pozisyonu koruma politikasının temelini oluşturan Avrasyacılık stratejisinin dönemlere göre anlamı ve içeriği farklı olmuştur. Bunlar arasında Çarlık rejiminin yıkılması, Rusya'da iç savaş, Bolşevik İhtilali ile bazı Rus aydınlarının ülkeden ayrılmaları, Sovyetleri Birliği'nin dağılması, Rusya Federasyonu'nun 1990'lardaki iç problemleri sayılabilir. Bunun yanında aynı zamanda Asya ve Avrupa ülkesi olan Türkiye Avrasyacılığı ile kendine özgü nedenlerle Kazakistan Avrasyacılığı sözkonusudur. Bu bağlamdaki stratejilerin tarihi, Asya ve Avrupa ülkelerine hükmeden antik çağ devletlerine kadar uzatılabilir. Örneğin İran, Roma, Büyük İskender ve nihayet Osmanlı'nın izlediği stratejilerin Avrasyacılık boyutu sözkonusudur.

Mackinder'in Kalpgâh olarak adlandırdığı bölge günümüzde önemli ölçüde Rusya Federasyonu içinde olduğu halde, zamanla kapsadığı alan değişmiştir. Dünyanın kalbi (Kalpgah, Heartland) çerçevesindeki politika ve rekabetler, genel olarak Avrasyacı stratejiler olarak adlandırılmıştır. Kalpgâhın yakın çevresi Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan ile ilgili hedefler de yine Avrasyacı stratejilerden sayılmaktadır.

Önde gelen Rus Avrasyacılar olarak sayılan Trubetskoy, Savitski, Alexeyev, Suvçinski ile yakın dönem şartlarında Avrasyacılığı harmanlayan Gumilev'in temelini atıp, dönem özelliklerine göre farklı açılımlar sağlandığı bu strateji, Dugin ile Soğuk Savaş sonrası döneme uyarlanmıştır. Putin ile birlikte bu strateji daha çok uygulama alanında yeniden ön plana çıkmış, AB genişlemesi ve NATO yayılmasına karşı Rusya merkezli Avrasya ile başlayan uluslararası örgütlemelere gidilmiştir. Putin'in dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Rusya Federasyonu'nu yeniden super güç haline getirme stratejisi, politik bir zorunluluk olarak Türkiye ile ilişkileri de birçok bakımdan olumlu yönde etkilemiştir (Özbay, 2012). Nihayet Türkiye'nin on yıllardır uğraştığı

terör saldırıları ile 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin bir şekilde NATO'daki müttefiklerce desteklenmesi, Rusya ile daha fazla işbirliğini zorunlu kılmış, bu bağlamda Avrasyacı stratejiler açısından yeni zeminler ortaya çıkmıştır.

Esasen Türkiye Avrasyacılığı'nı tanımlamada Rus Avrasyacılığı'nın kapsamı son derece önemlidir. Günümüz Rus Avrasyacılığı ile birlikte anılan Dugin, Avrasya'yı Moskova üzerinden üç eksenle kontrol etmeyi önermektedir. Bunlar Berlin, Tahran ve Tokyo eksenleridir. Bu istikamet çevresindeki devletler, dil, din, kültür ve ekonomide olabildiğince serbest, ancak askeri ve siyasi konular ile stratejik önemi haiz alanlar ve diğer önemli iktisadi konularda Moskova'ya aykırı politika uygulamaları esastır. Temel stratejik konularda Rusya'nın çıkarlarına aykırı hareket etmemeleri, kısaca anti-Atlantikçi stratejiler çerçevesinde kalmak şartıyla istediklerini yapabilmelidir (Yalçinkaya, 2010, s.660). Bu bağlamda Türkiye, NATO üyesi olarak Atlantikçi cephenin karakolu olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber 2019 ortası itibariyle olgunlaşan gelişmeler, kısaca Suriye iç savaşında Türkiye-Rusya-İran birlikteliği olarak Astana Süreci, 15 Temmuz darbe girişimi, Rusya'dan S-400 alınması gibi konular, Türkiye'nin "Atlantikçi cephenin karakolu" pozisyonuna önemli darbe vurmuştur.

Avrasyacılık ve Bölgeselleşme

Küreselleşme, Uluslararası Politik Ekonomi açısından 21. Yüzyıl ilk çeyreğini tanımlayan en önemli kavramlardandır. Bu süreçte ulusal sınırların etkinliği azalarak mal, hizmet ve diğer ticari ürünler sınır engeline takılmadan başka ülkelere ulaşabilmektedir. Bununla beraber sözkonusu süreç ancak üretebilen, finans sorununu çözmüş, tanıtım, reklam ve pazarlama altyapısını kurmuş olan daha çok geçen yüzyılların sömürgeci ülkeleri açısından avantajlı olmuştur. Geleneksel üretim tarzı ile sanayileşme arasında bocalayan, yatırımları gerçekleştirmek ve sürdürmek için gerekli mali kaynaklara sahip olmayan, dolayısıyla uluslararası piyasalarda rekabet edecek düzeye ulaşamayan ülkeler açısından mevcut yetersiz üretim mekanizmasının da yok olması sonucunu doğurmuştur. Böylece gelişmekte olan ülkeler açısından küreselleşme daha fazla işsizlik, daha fazla yoksulluk anlamına gelmiştir. Buna karşın gelişmekte olan ülkeler, küreselleşen uluslararası ekonominin gereklerine adapte olmaya çalışırken aynı zamanda küreselleşmenin ilk aşaması olan bölgesel örgütleri geliştirmeyi, komşu ve bölge ülkeleri arasında daha ileri ekonomik entegrasyonu sağlamayı hedeflemektedir.

Batılı, sanayileşmiş ülkeler, eski sömürgeci üstünlüklerini, küreselleşme ve bölgeselleşme aracılığıyla sürdürmeye çalışırken diğer ülkelerin de bu avantajları kullanmaları sonucu gelişmiş ülkeler açısından örneğin istihdam sorunu gündeme gelmiş, suçlu olarak küresel ilişkiler gösterilmiştir. ABD'de 2016 başkanlık seçimlerinde Trump önemli ölçüde bu gerçeği dillendirerek başarı sağlamıştır. Başkanlık koltuğunu oturduktan sonra ABD'nin küresel ve bölgesel ilişkilerini olabildiğince engelleme, durdurma, askıya alma, sınırlandırma teşebbüslerinin altında diğer ülkelerin de bu mekanizmayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanması bulunmaktadır.

AB veya NAFTA “başarısı”nı dikkate alan diğer güçler ise dış ticareti geliştirme aracı olarak bölgesel örgütler kurma veya mevcut örgütlere katılma politikalarını sürdürmeyi tercih etmektedirler. Bu bağlamda, sözkonusu örgütlerle ilişkiler ilerletilirken kendi ekonomik sektörlerinin, küreselleşmeden belirli bir avantaj sağlaması veya en az zararlı bu sürece adapte olması yönünde ihtiyatlı politikalar sözkonusudur. Türkiye, AB ile ilişkilerini egemen eşitlik, karşılıklı çıkar ve güven temelli olarak yürütürken bir kısmının kuruluşunda öncü olduğu EİT, KEİ, D-8 ve İİT ile bu gibi örgütler bünyesindeki kuruluşlar üzerinden daha ileri entegrasyonun, tarafların çıkarına olacak şekilde gelişmesine özen göstermektedir. Belirtmek gerekir ki Rusya’nın Avrasyacı bölgeselleşme kapsamındaki politikalarının, “Soyvet yayılcılığı” endişesini zaman zaman gündeme getirdiği, bu gerçekten hareketle bölgeselleşmenin, bölgesel gücün diğerlerini tahakküm altına alma stratejisi olarak uygulanması durumunda başarısızlık kaçınılmazdır. Aşağıda ele alındığı üzere böyle bir strateji sözkonusu örgütlerin gelişime aşamasında en önemli engel olarak varlığını korumaktadır.

KEİ ve Avrasyacılık

1987’de AB’ye tam üyelik başvurusunda bulunan Türkiye 1996’da AB ile Gümrük Birliği’ni oluşturmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Karadeniz Ekonomik İşbirliği’nin (KEİ) kurulması ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT: ECO), İSEDAK ve D-8 ile ilgili kazanımlarının, Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli bir boyutu sözkonusudur. 2005 yılında AB ile tam üyelik müzakereleri başlanmasına karşın 2019 ortası itibariyle ilişkilerin geleceği ciddi anlamda sorgulanmaktadır.

KEİ sözleşmelerinde belirtildiği üzere, KEİ, AB’nin bir alternatifi olmayıp, Avrupa’nın ekonomik entegrasyonunun parçası olarak kurgulanmıştır. Üçüncü taraflarla ilgili örgütlenmeler konusunda EİT, İSEDAK ve D-8 oldukça esnektir. Bu durum dikkate alınınca, İSEDAK, KEİ, EİT, D-8 benzeri örgütlerle Türkiye’nin AB kapılarını başka kanallardan zorladığı görülmektedir. Buna karşın, küreselleşen ilişkiler açısından bakıldığında, imzalanan belgeler ve gerçekleşen faaliyetler ışığında bu örgütler, taraf olmayan ülkeler aleyhine bir amaç taşımayan ve bu yönde bir delili olmayan bölgesel örgütlemelerdendir (Yalçınkaya, 2008).

EİT’nin kuruluş aşamasındaki kurucu ülkelerden biri İran’dır. Türkiye’nin en eski komşularından olan İran’ın, Humeyni öncesinde ABD ile iyi ilişkileri dikkate alındığında dış politikada Türkiye ile ortak yönleri daha fazla idi. Ancak İran bu dönemde de enerji zengini olduğu halde Türkiye ile yakın ticari ilişkiler kurmaktan kaçınmış, doğalgazını Türkiye’ye satmaya yanaşmamış ve Türk ihracat ürünlerine ilgi göstermemiştir. Genel olarak Humeyni devrimi sonrasında olduğu gibi 2019 itibariyle de İran, gerek nükleer teknoloji ve Ortadoğu stratejileri gerekse iç ve dış politik tutumları sebebiyle Türkiye’nin müttefiki ABD’nin en önemli hasmı durumuna gelmiştir. Bununla beraber her iki ülkenin gerçekleri ve jeopolitik konumu, bu iki komşu arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin iki devlet için de son derece yararlı ve zorunlu olduğunu göstermektedir. EİT’in diğer kurucu üyesi Pakistan genellikle dış politikada ABD ile işbirliğini tercih ettiği halde coğrafi

uzaklık ve siyasi tercihler sebebiyle, Türkiye ile ekonomik ilişkileri yeterli düzeyde gelişmemiştir. Bağımsızlık sonrasında Türk cumhuriyetlerinin EİT'na tam üyeliği konusunda Türkiye'nin belirleyici rolü sözkonusu olmuştur. Bununla beraber İran'ın Türk dünyasının ortasında, Türk olmayan bir devlet olarak yer alması diğer nedenlerle birlikte, EİT'nın etkin bir uluslararası örgüt haline gelmesini engellemiştir. Benzer gerekçeler, KEİ için Yunanistan ve Ermenistan açısından sözkonusudur.

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye Avrasyacılığı ile Rus Avrasyacılığı arasında doğal olarak konu, kapsam ve hedef kesişmeleri sözkonusudur. Buna karşın Rus Avrasyacılığı, öncelikle Moskova merkezli olarak Avrasya'yı üç ekseninde kontrol etmektedir. Türk Avrasyacılığı'nın da özellikle Doğu ve Güney ekseninde ilgi alanları bulunmaktadır. Günümüz Rusya coğrafyası üzerinde daha önce hâkimiyet kurmuş olan Türk hanlıkları dikkate alındığında Türk Avrasyacılığı açısından birkaç milenyumluk tarihi altyapı sözkonusudur. Bununla beraber Türk devletlerinin işgali veya yıkılması sonucu çare olarak gündeme gelen stratejileri "Avrasyacı" olarak nitelendirmenin bölgesel işbirliği boyutu önemlidir. Örneğin başta Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşananlar olmak üzere I. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu gerçekler Türk Avrasyacılığı kavramının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Bununla beraber başta Rusya olmak üzere sadece Avrasya devletleri ile daha yakın ve yoğun ilişkiler kurmayı, Türkiye'nin Avrasyacı stratejisi olarak tanımlamak yetersiz kalır. Çünkü Rusya ile birçok batılı gücün Türkiye'den daha kapsamlı, ekonomik anlamıyla daha geniş ilişkileri sözkonusudur. Özellikle günümüz Türk Avrasyacılığı açısından "Türkiye'nin ABD politikalarını dikkate almayan, gerektiğinde açıkça karşı gelen, Asya ülkelerine yaklaşma, onlarla ekonomik olduğu gibi siyasi ve askeri alanda ilişkilerini geliştirme ve artırma stratejisi" anlamıdır. Arap Baharı Süreci, Suriye İç Savaşı ve nihayet 15 Temmuz 2016 Darbe girişimi sonrası Türkiye-Rusya yakınlaşması sürecinde S-400 ve nükleer santral başta olmak üzere birçok alandaki derin işbirliği bu stratejinin işaretleridir.

Belirtmek gerekir ki bunlar sadece dönemsel bir gelişmenin ürünü olmayıp sözkonusu coğrafyadaki güçlerin zorunlu işbirliği, bir bakıma Dugin'in sık sık dile getirdiği gibi jeopolitik gerçekliğin gereğidir. Bu bağlamda Sultan Galiyev ile Kazakistan'ın Avrasyacı stratejilerini de hatırlamak gerek. Bolşevik İhtilali öncülerinden Sultan Galiyev, 1917'de "Sömürgeler Enternasyonali" tezi ile daha sonrakilere ışık tutacak bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bir bakıma günümüz politikalarıyla da paralellik gösteren, "Turan Federal Sosyalist Devleti" adıyla somutlaşan bu stratejide, ezilen, sömürülen halkların birliği savunulmakta, daha sonraki yazılarında ise Bolşevik İhtilali'ni zorunlu bir taktik olarak desteklediğini belirtmektedir (Kaymak, 1993, s.237). Kazakistan Avrasyacılığı kapsamında ise bu ülke öncülüğünde kurulan Asya'da Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı'nın (CICA: the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia, AİGK) birçok bölgesel ve bölge dışı ülkeyi bünyesinde topladığını belirtelim.¹

1 Örgüte üye ülkeler Afganistan, Azerbaycan, Çin, Mısır, Hindistan, İran, İsrail, Ürdün, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Pakistan, Filistin, Güney Kore, Rusya, Tacikistan, Tayland, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan olup, ABD, Endonezya, Japonya, Katar, Malezya, Vietnam, Ukrayna ile BM, AİT ve Arap Birliği gözlemci üyeleridir.

Türkiye kaynaklı Avrasyacı stratejistlerin başında Atilla İlhan gelmektedir. İlhan, Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliğini, Avrasyacılığın altın çağı olarak kabul eder. Sultan Galiyev'in sosyalist ve mazlum milletleri savunmasını, Avrasyacı görüşlerinin temeline oturtur. Lenin-Atatürk işbirliğinin daima yaşatılmasını ve Türkiye ile Rusya'nın her konuda ortaklığını önerir. Bununla birlikte, özellikle Rusya yanlısı politikaları önceleyen fikirlerini Avrasyacı strateji kapsamında sunmayı tercih etmiştir (Imanov, 2002, s.343-347).

Türkiye'de, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bir kamu kuruluşu olarak TİKA'nın "Avrasya" adını kullanan yayınları dışında, birçok özel veya kamu kuruluşu ile eğitim ve araştırma birimleri, bu isimle kitap, dergi çıkarmış ve benzer faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında Ulusal Dergisi'nin savunduğu Ulusal Solcu Avrasyacılık, Doğu Perinçek Avrasyacılığı, Suat İlhan, Ümit Özdağ gibi milliyetçilik veya kültürel temelli örnekler sözkonusudur (Imanov, 2002, s.291-343).

Türkiye, Sovyetler sonrası bu ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırarak bir kaç asır boyunca Rus yönetiminde kalan soydaşlarının bağımsızlıklarını korumaları için siyasi olduğu kadar ekonomik ve kültürel destek vermeyi de amaçlamaktadır. Jeopolitik bakımdan son derece önemli konumda bulunan bu ülkeleri etkileme kapasitesi olan Türkiye'nin doğal olarak bundan ekonomik ve siyasal çıkar sağlaması sözkonusudur. Türk kökenli eski Sovyet cumhuriyetleri ile TÜRKSOY, EİT gibi örgütlenmelere gidilmiş veya mevcut örgütlere bunların katılması sağlanmıştır. Öte yandan başta TİKA ve üniversiteler olmak üzere eğitim ve kültür alanında işbirliği, yardımlaşma amaçlı birçok kamu kuruluşu veya sivil toplum kuruluşu statüsünde örgütlenmeler gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Avrasyacı örgütlenmeleri içinde en önemlisi KEİ olup, Soğuk Savaş dönemi sonrasının dikkat çeken kuruluşlarından. Bu örgütlenme ile başta RF olmak üzere Karadeniz kıyısı ve hinterlandında eski Sovyet veya Doğu Bloku cumhuriyetlerinin liberal düzene geçişini sağlama misyonu gündeme gelmiştir. Türkiye yanında RF, Ukrayna, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan ve Arnavutluk, kurucu üyelerdir. 2013'de Sırbistan da örgüte katılmıştır.

25 Haziran 1992, Boğaziçi Deklarasyonu ile başlayan süreçte örgütün kuruluş belgesi 5 Haziran 1998 Yalta Zirve Deklarasyonu ile tamamlanmış ve bu kapsamda imzalanan sözleşme 1999'da yürürlüğe girerek KEİ kurulmuştur. Deklarasyonu imzalayan devlet başkanları, bu anlaşma ile bölge ülkeleri arasında mal, hizmet, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımı için gerekli şartların oluşturulması yönünde işbirliği niyetinde olduklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda serbest pazar, katılımcı yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının ön planda tutulduğu bir işbirliği ve entegrasyon hedeflenmiştir.

2019 itibariyle örgüt, üye ülkeler arasında programlanmış toplantıların düzenlendiği, diplomatik görüşmelerin gerçekleştiği ortak bir zeminin ötesine pek fazla geçememiştir. Bu anlamda kendisinden beklenen ekonomik işbirliği çerçevesindeki entegrasyon programının ilk aşaması durumundaki Serbest Ticaret Bölgesi'ne dahi geçilememiştir. Belirtmek gerekir ki bu tür bir

Bkz. "About CİCA", http://www.s-cica.org/page.php?page_id=111&lang=1 09.05.2018.

örgütten beklenen başarı için öncelikle ulaştırma, iletişim altyapısı yanında ticaret hukuku, mallar ve hizmetlerde standartlaşma, finans ve yatırımlar açısından güvenli ortam ile genel olarak ticaret, hukuk ve altyapıda belirli bir düzeye gelinemediğinden entegrasyon aşaması sözkonusu olmamıştır. Şüphesiz bu konuda üye ülkelerin siyasi iradeleri, egemenlik hakları kapsamındaki bazı yetkilerin AB veya benzeri örgütlerde olduğu gibi üst kurumlara aktarılması konusunda da isteksizlik vardır. Öte yandan başta Azerbaycan-Ermenistan, Gürcistan-RF ve Ukrayna-RF olmak üzere üyeler arasında daha çok sınır ve toprak ile derin stratejik ayrılıklara dayanan uzlaşmazlık veya çatışmaların barışçıl çözümlerinin sağlanamamış olması da bu başarısızlığın gerekçelerini oluşturmaktadır (Yalçinkaya, 2017, s.1).

Rus Avrasyacılığının Ekonomik Ayağı: AEB

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrasyacı bir örgüt olmaktan çok Sovyetler Birliği'nin kansız bir şekilde dağılmasını sağlayan bir bakıma yeni döneme geçiş zeminidir. Bununla beraber 2000'li yılların ilk çeyreğinde Putin yönetimi, BDT'yi yakın çevre politikasının bir aracı olarak görmüştür. Bu bağlamda Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki ekonomik ve siyasi stratejilerini bir dereceye kadar BDT üzerinden gerçekleştirmiştir. Eski Sovyet coğrafyasında etkinlik kurmak isteyen güçlerin müdahaleleri ve çıkar mücadeleleri yüzünden her ne kadar BDT üyesi ülkeler arasında birçok toplantılar yapılmış, nice belgeler imzalanmış olsa da bunlar genellikle sonuçsuz kalmıştır. Bu bağlamda BDT içerisinde daha çok batı yanlısı GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) ile Moskova eksenindeki Avrasya Ekonomik Birliği halinde iki temel kutup ortaya çıkmıştır. Kolektif Güvenlik Alaşması Örgütü'nü (KGAÖ) de Moskova öncülüğünde Avrasyacı savunma örgütü olarak kabul etmek gerek.

AEB'yi ilk defa Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev daha 1994'de gündeme getirmiştir. Bununla beraber Putin'in başkanlığına kadar gözle görülür bir kurumsallaşmaya gidilmemiştir. Nazarbayev, AEB çerçevesindeki bölgesel entegrasyonu, ABD öncülüğündeki küreselleşmenin saldırgan ve yayılmacı etkilerine karşı bir korunma örgütü olarak görmektedir. Bu bağlamda sözkonusu entegrasyona direnen ülkelerin kendi geleceklerini riske attıklarını söylemiştir. Mart 1994'de Moskova Devlet Üniversitesi'ndeki konuşmasında bu yöndeki açıklamalarına diğer cumhuriyetlerden beklenen destek gelmemiştir. Bu üniversitenin rektörü Sadovniçiy ise şöyle demiştir: "Moskova Devlet Üniversitesi, 1994 yılında büyük bir devlet adamı ve bilim adamı olan Nursultan Nazarbayev'in Post-Sovyet halklarını birleştirici etkisi olan Avrasyacılık ideolojisinin doğum yeri olması, dolayısıyla gurur duymaktadır. Bu açıdan bir devlet adamı olarak Nazarbayev saygı duyulan bir lider durumuna gelmiştir. Bir reformist olarak Nazarbayev'in fikirleri sadece Rusya ve Kazakistan halklarının dostluğunu değil bütün bir Avrasya coğrafyasını kapsamaktadır" (Kaplan, 2014, s.28).

AB'nin, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Birliği aşamaları olduğu gibi AEB için de benzer entegrasyon süreci sözkonusudur. 2000'de Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında imzalanan Avrasya Ekonomik

Topluluğu (EurAseC) anlaşması, 2001’de yürürlüğe girmiştir. 2003’te Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan arasında CES (Common Economic Space: Ortak Ekonomik Alan) oluşturuldu. Bir dereceye kadar Avrasya Serbest Ticaret Bölgesi fonksiyonunu yerine getiren bu aşamadan sonra 2006 Soçi Zirvesi ile Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında Gümrük Birliği oluşturuldu (Karluk, 2014, s.513-516).² Genel hatlarıyla 2000-2014 arasında varlığı sözkonusu olan Avrasya Ekonomik Topluluğu, 1 Temmuz 2015 tarihi itibarıyla yerini Avrasya Ekonomik Birliği’ne bırakmış oldu. Kurucu sözleşmeye göre örgütün temel organları Avrupa Ekonomik Birliği Yüksek Konseyi, Hükümetlerarası Konsey, Avrasya Ekonomik Komisyonu ve Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi’dir (Ağır ve Ağır, 2017, s.114).

Ermenistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın AEB sürecindeki oluşumlarda katılma-ayrılma veya çeşitli düzeylerde işbirliği olmuştur. Rusya ile birlikte Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan ve Kırgızistan birliğin kurucu üyeleridir. Tacikistan, Moldova, Moğolistan, İran ve bazı bölge ülkelerinin örgütle çeşitli düzeylerde ilişkilerini düzenleyen anlaşmaları mevcuttur.

AEB, gerek kuruluş süreci ve gerekse organlar ve yetkileri konusunda AB’ye benzer bir organizasyon öngördüğü halde gerek altyapı yetersizliği gerekse yetkilerin devri konusunda siyasi iradedeki tereddütler, örgütün temel organları ve alt organları üzerindeki tahlilleri anlamsız kılmaktadır. Putin iktidarı ile birlikte yoğunlaşan Avrasyacı örgütlenmelerin amacı, bölgeselleşme üzerinden küresel güç düzeyini yükseltmek olup bunun somut bir hedefi olarak AB’nin eski Sovyet coğrafyasına yönelik genişlemesini durdurmaktır. Bu anlamda AEB, birçok yönüyle AB’ye rakip bir örgütlenme tasavvuru olduğu halde gerek belli konulardaki egemenlik kapsamındaki bazı yetkilerin ortak organlara devri gerekse altyapı sorunu yüzünden gerçek anlamda rekâbetten söz etmek mümkün değildir. Bununla beraber Rusya’nın müdahalelerin somut bir sonucu olarak örneğin Ukrayna ve Gürcistan’ın AB’ye üyeliklerinin, uzunca bir süre birlik gündemine gelmeyeceği açıktır.

2018 itibarıyla imzalanan sözleşmeler dikkate alındığında AEB çatısı altında üye ülkelerin, ekonomik entegrasyon aşamalarını kağıt üzerinde tamamladığı görülmektedir. Yakın Çevre politikası kapsamında bölge ülkelerinin temel sorunlarını çözmek ve ekonomik bütünlüğü sağlamak AEB’nin temel amaçlarındandır. Öncelikle ikili anlaşmalar, Gümrük birliği ve Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi aşamalardan geçen bu girişim ile üretim faktörlerinin üye devletler arasında serbestçe dolaşımı, enerji, sağlık ve taşımacılık gibi birçok alanda ortak politikaların ve piyasaların kurulması, nihayet Rusya önderliğinde küresel güç haline gelmek hedeflenmiştir. Ancak bu yöndeki hedefin gerçekleşmesi ve entegrasyonun ilerlemesinde sorunlar yaşanmaktadır. Rusya’nın diğer üyelere göre hemen her alanda üstünlüğü, örgüt içerisinde dengesizliklere ve güvensizliğe yol açmıştır.

Öte yandan petrol ve diğer doğal kaynaklarıyla Kazakistan da örgüt içerisinde Rusya’dan sonra diğer devletlere göre güçlü pozisyona sahiptir. AEB içindeki baskın gücünü kullanan Rusya,

2 Serbest Ticaret Bölgesi’nde üye ülkeler arasında gümrük tarifesi uygulanmaz, ancak üçüncü taraflara karşı her ülke kendi tarifesini uygular. Gümrük Birliği’nde ise üye ülkelerin üçüncü taraflara karşı ortak gümrük tarifesi sözkonusudur.

çıkarına ters düşen konularda, kararları örgüt kurumları bünyesinde değil de kendi çıkarlarının gerektirdiği şekilde alıp uygulamasına, böylece örgüt sözleşmelerindeki hükümleri yok saymasına, dolayısıyla örgütün kurumsallaşamamasına yol açmıştır. Kazakistan da Çin ile ikili anlaşmalarda olduğu gibi zaman zaman benzer şekilde hareket etmektedir. AEB ile uygulamaya konulan Gümrük Birliği gibi entegrasyon uygulamaları Rusya dışındaki üyeler açısından olumsuzluklara yol açmıştır. Belarus, Ermenistan, Kazakistan ve Kırgızistan gümrük tarifelerinde yapılan değişiklikler sonucunda önceden daha ucuza ithal ettikleri ürünleri yüksek fiyatlarla almak zorunda kalmış sonuç olarak bu ürünler tüketicilere yüksek fiyatlardan ulaşmıştır. Ayrıca Belarus ve Kazakistan, taşımacılık alanında AEB öncesinde elde ettikleri gelirlerde kayıplar yaşamıştır.

AEB için olduğu gibi kısmen KEİ ve ŞİÖ için geçerli olan önemli bir gerçek daha çok güçlülere gözetin yapılaşmalar, bir süre sonra toplumsal istikrarsızlığa yol açtığından, bu yöndeki örgütlemeyi de başarısız kılar. Halbuki örneğin AB üyelik sürecinde bazı aday ülkeler geçiş döneminde çeşitli programlarla desteklenerek üyeliğin gerçekleşmesinden sonra gerekli sektörlerin en az zayıyla entegrasyon sürecine katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır (Reçber, 2012, s.51-58).

Uluslararası sözleşmelerin etkisi ve gücü bir bakıma iç hukuk düzenlemelerinin toplumsal temeli ve ihtiyaçları karşılama kapasitesine benzemektedir. İç hukuk mevzuatı, ilgili ülke gerçeklerini dikkate aldığı, ihtiyaçlar ve talepleri doğru belirleyip yerinde kurallar oluşturulduğu oranda başarılı olabildiği gibi uluslararası hukuk sözleşmeleri de taraf ülkelerin sosyal ve siyasal yapıları ile ekonomik gerçeklerini dikkate aldığı oranda başarılı olabilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası daha çok Batı Avrupa ve Amerika'da artan ve derinleşen entegrasyon örgütleri oluşturma girişimleri, 1960'larla birlikte gelişmekte olan ülkeler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tür girişimler, uluslararası sistem gerçeğini göz ardı ettiğinden genellikle başarısız olmuşlardır. Sömürgecilikten henüz kurtulmuş, ekonomi, eğitim, altyapı sorunlarıyla boğuşmakta olan ülkelerin bir araya gelerek ilk bakışta "mükemmel" bir kurucu sözleşme ile oluşturdukları teşkilatlar, genellikle fonksiyonel olamamışlardır. Masa başında idealist hedeflerle yüklü bir kurucu sözleşmenin çok iyi bir şekilde kaleme alınması başarılı olması için kâfi gelmemektedir. Esasen finansal, askeri ve siyasi gücü ile genellikle eski sömürgeci, gelişmiş ülkeler, kendilerinin eski sömürgeleri durumunda bulunan ülkeler arasındaki çatışmaları körüklemiş, entegrasyonu hedefleyen işbirliğini önlemek için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir (Canbolat, 2004, s.39).

Öte yandan ulusüstü örgütlenmeleri başarmak için öncelikle ulusal anlamda diğerlerinin siyasal varlığını, bir anlamda çoğulculuğu kabullenme, gerektiğinde iktidarını devretmeye hazır olma kültürüne ihtiyaç vardır. Dolayısıyla demokrasi tecrübesi olmadığı halde az gelişmiş ülkelerin, kendi toplumsal gerçekleri ve siyasal kültürünü yok sayarak demokratik anayasa metni hazırlamaları sonucu başarılı bir demokratik yönetim kurulmadığının birçok örnekleri bulunmaktadır (Canan Sokullu, 2015, s.102). Bu anlamda gerekli toplumsal, hukuksal ve fiziki altyapı oluşturulmadan iyi bir uluslararası entegrasyon sözleşmesinin imzalanmasını başarmak, bu örgütün başarılı olmasına yetmemektedir.

Tartışmalı Avrasyacı Örgüt: ŞİÖ

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) her yönüyle “bölgesel”, bir dereceye kadar “bölgeselleşme”yi hedefleyen örgüt olduğu halde Avrasyacı vasfı tartışılabilir. Bunun temelinde ise Rusya-Çin çelişkileri bulunmaktadır. Avrasyacılık öncelikle Rus stratejisi olduğu halde Çin’in Atlantikçi yapı içindeki ilişkileri böyle bir tartışmaya yol açmaktadır. Bununla beraber Ukrayna krizi sonrası gelişmeler, Suriye iç savaşındaki tarafların durumu, nihayet Trump’ın liberal/küresel karşıtı çıkışları sonucu 2019 şartlarında, ŞİÖ’nün de bir çok bakımdan Avrasyacı örgüte evrildiği söylenebilir. Dugin’e göre Çin ile yapılan işbirliği Avrasyacı stratejik kurumsallaşmadan çok şartların zorladığı taktik politikalarlardır. Çünkü “tarih göstermektedir ki, jeopolitik olarak, Japonya değil de Çin, Avrasya’da Anglo-Sakson [Atlantikçi] güçlere önemli bir üs olmuştur.” Soğuk Savaş’ın sona ermesi sürecinde ise “Rusya’nın değil, çağdaş Çin’in ‘Atlantikçileşmesi çok başarılı geçti” (Dugin, 1999, s.66-67).

1996’da sınır anlaşmazlıklarının çözmek üzere bir araya gelen Şanghay Beşlisi (RF, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) 2001 yılında uluslararası örgüt haline gelmiş ve Özbekistan da buna katılmıştır. Dünyanın en kalabalık ülkesi olarak Asya’nın önemli bir kısmına hükmeden Çin’in sahip olduğu ülke toprağı ile nüfusu arasında dengesizlik vardır. Bu yüzden birçok komşu ve bölge ülkesine, her geçen gün artan yatırımları yanında Çinli nüfus göçü görülmektedir. Bu bağlamda başta Rusya olmak üzere ŞİÖ üyeleri arasında Çin yayılmasına karşın derin bir kuşku ve endişe ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Ukrayna sorunu, Kırım’ın Rusya’ya katılması, Orta Doğu’daki gelişmeler, 2019 itibariyle Rusya ile Çin’i stratejik olarak yakınlaştırmış, bu bağlamda ŞİÖ’yü daha fonksiyonel hale getirmiştir.

ŞİÖ’nün kuruluş süreci, üye ülkeler arasında güvenlik sorunlarının çözümüne dayandığı halde NATO’ya rakip bir örgüt kimliği de sözkonusudur. ŞİÖ’nün birincil gündem konuları, sınır sorunlarının barışçıl yöntemlerle çözümü yanında, barışı koruma, uyuşturucu trafiği ve yasa dışı göçleri önlemektir. Bununla beraber örgütün sözkonusu alanlarındaki operasyonel kabiliyeti yeterli seviyede değildir. Örgüt üyeleri arasındaki altyapı, gelişmişlik, kaynak, sektör, sistem ve kapasite uyumsuzluğu ile çıkar çatışmaları, ŞİÖ’nün geleceği ve başarısı açısından belirleyicidir. Örneğin 145 milyon nüfusa sahip Rusya’nın yaklaşık on katı nüfusu olan Çin ile işbirliğindeki sorunlar ve endişeler son derece önemlidir. Öte yandan Rusya’nın Yakın Bölge kapsamındaki Orta Asya ülkelerine Çin’in her geçen gün daha fazla nüfuz etmesi de endişe ve güvensizlik kaynağıdır. Bunun yanında bölge ülkelerinin iki büyük güç arasındaki sıkışmışlığı ve diğer dört ülkenin nüfusunun yaklaşık sadece 70 milyon olması da bu endişeleri artırmaktadır. Haziran 2017’de Hindistan ve Pakistan’ın örgüte tam üyeliğine karşın iki büyük gücün Orta Asya’daki rekabeti her geçen gün belirginleşmektedir. Öte yandan 2019 itibariyle Afganistan, Beyaz Rusya, İran ve Moğolistan örgüt nezdinde gözlemci üye iken Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Türkiye ve Sri Lanka’nın diyalog ortaklığı bulunmaktadır (The Shangai Cooperation Organization, 2018). Günümüzde ŞİÖ’nin gerek tam üyeleri gerekse gözlemci veya diyalog ortaklığı statüsünde bulunanlarının başta gelen özelliğinin ABD karşıtlığı olduğu dikkate alındığında Avrasyacı vasfı

güçlüdür. Bununla beraber yukarıda belirtildiği gibi ŞİÖ'nün bölgeselleşmesinin önünde önemli engeller bulunmaktadır.

Sonuç

Küreselleşme çağının önemli araçları veya küreselleşme sürecine karşı gelişmekte olan ülkelerin sığınağı durumundaki bölgeselleşme, Avrasyacı stratejiler açısından gerekli bir stratejidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD hegemonyasını kırmak bu anlamda NATO'nun genişlemesini durdurmak öte yandan AB'nin üye olmayan ülkelere karşı olumsuz etkilerini sınırlamak, durdurmak, dengelemek üzere Avrasyacı bölgeselleşme girişimleri sözkonusu olmuştur. Bu makalede bunlardan KEİ, AEB ve ŞİÖ örnekleri ele alınmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra kuruluş süreci başlayan KEİ, Türkiye ve Rusya ile birlikte Karadeniz kıyıdaşı ve hinterlandı ülkeler arasında oluşturulmuştur. 1990'lar şartlarında AB'ye entegrasyonun bir bakıma ara istasyonu olmayı hedefleyen örgüt, gerek üyeler arasındaki uzlaşmazlıklar gerekse diğer küresel güçlerin çıkarları dikkate alındığında 2019 itibarıyla kuruluşundaki hedeflerden oldukça uzaktadır. Örgüt üyeleri arasındaki tarihi, kültürel ve sosyal farklılıklar, çelişkiler ve çatışmalar yanında ekonomik, hukuk ve güvenlik temelli altyapılarda birbirinden oldukça farklılık, hatta aykırılıklar, üye ülkeler arasında önemli sınır veya toprak temelli uyumsuzluklar, böyle bir örgütün sinerji kazanmasını, fonksiyonelleşmesini engellemektedir. Bununla beraber belirli alanlarda işbirliği zemini olduğu, bazı projeleri başarıyla gerçekleştirdiği bilinmektedir. Buna karşın bölgeselleşme anlamında başarısı tartışmalıdır.

Avrasya'nın merkezi durumundaki Orta Asya ve Kafkasyadaki cumhuriyetler, bağımsızlıklarını kazandıkları halde Komünist dönemden miras kalan yapıları, uluslararası arenada rekabet gücünü zayıflatmış, dış müdahalelere açık hale getirmiştir. Bu bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları ve jeopolitik konumu, ABD dahil birçok bölgesel ve küresel gücün rekâbet alanı haline gelmesine yol açmıştır. 19. Yüzyıldan kalma “Büyük Oyun” politikaları, “Yeni Büyük Oyun” haliyle uygulama aşamasına geçmiştir (Yalçinkaya, 2006, s.333-354).

Türkiye'nin özellikle Kafkasya ve Türkistan ilgisine karşın, 2000 yılı başında başkan olan Putin ile birlikte eski Sovyet cumhuriyetleri, Rusya'nın “Yakın Çevre Politikası” çerçevesinde yeniden nüfuz bölgesi haline gelmiştir. ABD, 11 Eylül 2001 rüzgârından hareketle Afganistan'a müdahale ederken, bölgedeki otorite boşluğunu BM ve NATO aracılığıyla fırsata çevirmiştir. Buna karşın SSCB'nin halefi durumundaki Rusya, bölgenin kontrolünün kendi hakkı olduğunu iddia ederek “Yakın Çevre Politikası”nı gündeme getirmiştir. Bu politikanın teorik altyapısı olarak Avrasyacılık stratejisi, günün şartlarına göre yeniden belirlenmiştir. Rusya, dağılma sarsıntılarını atlattıktan sonra sözkonusu politika kapsamında yeniden bölge üzerinde etkinlik kurmak istemiştir. Bu etkinlik, Çarlık veya SSCB dönemindeki hâkimiyet anlamında olmayıp, Avrasyacı stratejiler bağlamında ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda tam özgürlüğün tanınması ancak Atlantikçi stratejilere kapalı olma şeklinde özetlenebilir. Öte yandan ABD'nin Türkiye'yi hedef alan bölücü örgütlerle işbirliği, AB'nin gelecek konusundaki güven vermeyen tutumu, Ankara ve

Moskova'yı oldukça yakınlaştırmıştır. Bu anlamda Avrasyacı örgütlemelerin başarılı olabilmeleri yolunda önemli bir siyasal zemin belirmiştir. Bununla beraber örneğin Türkiye-Rusya arasında gelişen ilişkiler her ikisinin de kurucu olduğu KEİ zeminini pek güçlendirmemiş, daha çok hükümetlerarası olma vasfını korumuştur.

2019 itibarıyla imzalanan sözleşmeler anlamında AEB, ekonomik entegrasyon aşamalarını tamamlamıştır. Gerek eski SSCB coğrafyasında gerekse diğer bölge ülkeleri arasında iktisadi alandaki eksikliği gidermek ve ekonomik bütünlüğü sağlamak AEB'nin temel amaçlarından. Başta AB ve ABD olmak üzere, Batılı devletlerin eski Sovyet coğrafyasına yönelik ilgilerinin artması sürecinde Rusya, AEB'nin kurumsallaşmasına ve genişlemesine daha çok önem vermiş, Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi aşamalardan sonra Ekonomik Birlik konusunda sözleşme imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Buna karşın sözleşme hükümlerinin hayata geçirilmesi ve entegrasyonun aşama aşama gerçekleşmesinde sorunlar yaşanmaktadır. Bunun temelinde ise AEB'nin patronu durumundaki Rusya'nın örgütün kurumsallaşması, yani birçok konuda egemenlik kapsamındaki yetkilerin örgütsel organlara devri konusundaki isteksizliği bulunmaktadır. Sözleşmede yer alan kurallar Rusya'nın lehine olduğu zaman daha yoğun ve yaygın bir şekilde uygulanabildiği halde aleyhine olanların bir şekilde ertelenmesi veya farklı yorumlanması ile örgütün kurumsallaşmasında sorunlar yaşanmış, özellikle küçük ülkeler açısından yetkili organlara güven yerleşmemiştir.

Coğrafya, nüfus ve ekonomik kapasite gibi unsurlarıyla AEB'dan daha kapsamlı durumdaki ŞİÖ, kuruluş aşamasında güvenlik temelli (sınır güvenliği) örgüt olduğu halde geçen sürede ekonomik ve politik ilişkileri de gündemine almıştır. Haziran 2017'de Hindistan ve Pakistan'ın katılımıyla nüfus ve coğrafi genişlik bakımından dünyanın en büyük bölgeselleşme hareketi haline gelmiş ve bu süreçte Atlantikçilik karşıtlığı ön plana çıkmıştır (The Shanghai Cooperation Organization). Bununla birlikte 2019 itibarıyla ŞİÖ'nün bölgeselleşme vasfı veya böyle bir iddiası olmayıp hükümetlerarası örgüt niteliği ön plandadır. Öte yandan örneğin Türkiye açısından ŞİÖ'nün AB'ye karşı bir alternatif olarak gündeme gelmesi, mevcut üyeleri dikkate alındığında coğrafya, nüfus ve ekonomik kapasitesiyle dünyanın en büyük bölgesel örgütü olarak ŞİÖ'nün, AB veya NAFTA gibi kısmen başarılı örgütlerin karşısında entegrasyon açısından olmasa da uluslararası politik aktör olarak önemini artırmaktadır.

KEİ, AEB ve ŞİÖ'nün, temel alanlarda imzalanan ve yürürlüğe giren sözleşmelere karşın bölgeselleşmenin gereği olarak entegrasyon sürecinde ilk aşama durumundaki Serbest Ticaret Bölgesi'ni dahi gerçekleştirdiği söylenemez. Bu durum, üye ülkelerin altyapı sorunları ve uyumsuzlukları yanında, önemli derecede egemenlik kapsamındaki bazı yetkilerini bölgeselleşme sürecindeki örgüt organlarına devretmeyi kabullenemeyen siyasal iradenin sonucudur.

KAYNAKLAR

Ağır, O., Ö. Ağır. (2017). "Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ss. 103-128; <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/355950>, 10.05.2018

- Canan Sokullu, E. Ş. (2015). “Siyasal Kültür”, içinde S. Sayarı ve H.Dikici Bilgin (der.), *Karşılaştırmalı Siyaset*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 101-121.
- Canbolat, İ. S. (2004). *Gelişmekte Olan Ülkeler: Küresel Politik ve Ekonomik Çıkar İlişkilerindeki Konumları*, İstanbul: Aktüel.
- Doğan, İ. (2016). *Devletler Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları.
- Dugin, A. (1999). *Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım* (çev. Vügar İmanov), 4. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Gündüz, A. (2013). *Milletlerarası Hukuk*, 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- İmanov, V. (2002). *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Izsak, D. (2017). Varieties of Regionalisation: The Impact of Regionalism on Regionalisation of the Car Industry in the EU and NAFTA, Central European Doctoral Scholl of Political Science, Budapest, Hungary. <https://pds.ceu.edu/sites/pds.ceu.hu/files/attachment/event/972/shortintro-varietiesofregionalisation.pdf>, 05.08.2018
- Kaplan, S. (2014). “Nursultan Nazarbayev’in Avrasya Entegrasyonu Politikası”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3 (3): 20-32.
- Karlık, R. (2014). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, 7. Baskı, İstanbul: Beta.
- Kaymak, E. (1993). *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Magra, I. (2018). “Could Britain have a Second Referendum on Brexit?”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/01/11/world/europe/-britain-second-referendum-brexit.html>, 05.08.2018
- Özbay, F. (2012) “The Relations Between Turkey and Russia in the 2000s,” *Perceptions*, 16 (3).
- Reçber, K. (2012). *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, Bursa: Dora.
- Solana, J. (2007). “The EU-Russia Strategic Partnership”, Council of the European Union, October 13, 1999, Stockholm, in C. A. Robert (ed.), *Russia and the European Union: The Sources of Special Partnership*, <http://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub761.pdf> 20.05.2018.
- The Shangai Cooperation Organization. (2018). http://eng.sectsco.org/about_sco/ 20.05.2018
- Yalçinkaya, A. (2006). *Sömürgecilik – Panislamizm Işığında Türkistan, 1856’dan Günümüze*, Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yalçinkaya, A. (2008). “Bölgesel Örgütlerle İlişkiler: KEİ, ECO, D-8, İKÖ-İSEDAK”, içinde H. Çakmak (der.), *Türk Dış Politikası*, Ankara: Barış Platin.
- Yalçinkaya, A. (2010). “Türkiye’nin Avrasyacı Stratejileri”, içinde C. Yenigün ve E. Efeğil (der.) *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Ankara, Nobel, 657-672.
- Yalçinkaya, A. (2017). “Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5, (Özel Sayı, Nisan): 1-16.

Bölgesel-Küresel Rol ilişkisi bağlamında Endonezya'nın 2000'li yıllarda ASEAN ve BM'deki Politikalarının Analizi

The Analysis of the Policies of Indonesia at ASEAN and the UN in 2000s in the Context of Regional-Global Relationship

Radiye Funda KARADENİZ*
Gonca OĞUZ GÖK**

Öz

Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Güney Kore, Meksika, Türkiye gibi devletler 2000'li yılların ilk yarısından itibaren hızla artan ekonomik güçleri, bölgesel düzlemde ve küresel yönetim mekanizmalarında artan rolleri ile ön plana çıkacaktır. Güneydoğu Asya bölgesinde ASEAN'ın kurucu üyesi olan Endonezya, 2013 yılında kıtalar arası iş birliği platformu olarak ortaya çıkan MIKTA'ya katılmış, 2019-2020 BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmiştir. 2000'li yıllarda Endonezya'nın gerek bölgesel düzlemde ASEAN, gerekse küresel düzlemde BM'de kendisini "küresel çıkarları ve hedefleri olan bir bölgesel güç" olarak tanımladığı görülmektedir. Bu çalışmada Defley Nolte'un(2010) ortaya koyduğu bölgesel-küresel rol ilişkisi analiz çerçevesi kullanılarak Endonezya'nın BM platformunda yükselen güç rolü ile bölgesel politikaları arasında nasıl bir etkişelim olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Bu amaçla, Endonezya'nın 2000'li yıllarda ASEAN ve BM platformundaki resmi söylemleri, rol tanımlamaları ve politikaları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Endonezya, bölgesel güç, küresel rol, ASEAN, BM

Abstract

States like Brazil, South Africa, Indonesia, South Korea, Mexico and Turkey have become the center of attention in international politics with respect to their economic growth as well as growing regional and global roles, especially in the first decade of 2000s. Indonesia, as being the founding member of ASEAN, has not only joined the informal global middle power initiative MIKTA, but also achieved its non-permanent seat once again at the UN Security Council for 2019-2020 term. Indonesian policy makers have increasingly identified Indonesia as "a regional power with global interests/aims." Drawing on Defley Nolte's(2010) conceptualization of regional-global nexus, this study aims to analyze the interplay between Indonesia's regional power role at ASEAN and global role at the UN platform in 2000's.

Keywords: Indonesia, regional power global role, ASEAN, UN

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

Giriş

Bölgeler ve bölgesel güçlerin, küresel politikada birer aktör olarak önemlerinin artmasına paralel olarak uluslararası ilişkiler çalışmalarında analiz düzeyi olarak da önem kazandığı görülmektedir. (Buzan&Wæver, 2003; Flesmes, 2010; Nolte, 2010; Prys, 2012) Küresel yönetim mekanizmalarında anahtar konuma ve karar verme mekanizmalarına hâkim olmamalarına rağmen, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye gibi devletlerin 2000’li yılların ilk yarısında bölgesel düzeyde artmaya başlayan liderlik rolleri, küresel yönetişimde söz sahibi olma isteklilikleri, bu devletleri anlamada bölgesel güç, orta ölçekli güç, yükselen orta ölçekli güç gibi kavramların sıkça kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim, bölgesel güçler genellikle sadece maddi güçleri ile değil, bölgelerinde ve küresel düzlemde kendilerine biçtikleri “roller” ile de ön plana çıkan devletlerdir. Diğer bir deyişle, bölgesel liderliklerini küresel düzeyde etkili olabilmek için bir sıçrama tahtası olarak değerlendiren devletler olarak da tanımlanmaktadır. (Malamud, 2011) Bu anlamda, bölgesel güçler sadece kendi bölgelerinde etkin değil, aynı zamanda küresel güç hiyerarşisi içerisinde de önemli pozisyona sahip veya buna talip, istekli devletlerdir. (Nolte, 2010)

Güneydoğu Asya’da yer alan Endonezya 2000’li yıllarda öncelikle yükselen ekonomiler arasında gösterilen ve MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye) ya da N11 (next 11) olarak da tanımlanan “geleceğin yükselen 11 ekonomisi” (Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Viyetnam) çerçevesinde kendisinden söz ettirmiştir. (Santikajaya, 2016, s:565) Cakarta, 2000’li yıllarda artan bir şekilde “bölgesel güç”, “yükselen ekonomi”, “yükselen orta ölçekli güç” olarak tanımlananmaya başlamıştır. Endonezya’nın gerek coğrafi konumu ve sahip olduğu maddi güç unsurları, gerekse de yumuşak güç unsurlarını güçlendirmesiyle 2000’li yıllarda Güneydoğu Asya’nın yükselen güçlerinden biri haline geldiği görülmektedir. Cakarta, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği – ASEAN¹’ın kurucu üyelerinden biri olarak sadece bölgesinde etkin liderlik “rolü” ve “kimliği” üstlenmekle kalmamakta, 2019-2020 yılları arasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Geçici üyeliğine seçilmesinde de görüleceği gibi BM gibi uluslararası örgütlerde de aktif olarak rol almaktadır. (Campos, 2018) Endonezya’yı diğer yükselen güçlerden ayıran unsurlardan en önemlisi ise bölgesel liderlik rolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Amitaw Acharya’nın ifadesiyle Endonezya “küresel hedeflerine bölgesel yolla ulaşmayı hedefleyen” bir devlettir. (Acharya, 2015, s:2) Öte yandan, Brezilya, Güney Kore, Türkiye, Güney Afrika gibi 2000’li yılların başında yükselen bölgesel güçler olarak tanımlanan devletlerle kıyaslandığında, akademik anlamda halen Cakarta’nın bölgesel ve küresel rolünü anlamaya yönelik çalışmalar olgunlaşma aşamasındadır. (Acharya, 2015; Laksmana, 2011; Karim, 2018)

Bu çalışmada realizmin maddi, konstrüktivizmin de fikirsel güç unsurları kullanılarak Endonezya’nın bölgesel güç rolü, Defley Nolte’un (2010) ortaya koyduğu bölgesel-küresel rol ilişkisi bağlamında 2000’li yıllarda ASEAN ve BM platformundaki politikaları çerçevesinde analiz edilecektir. Bu anlamda Endonezya bu iki örgüt içerisinde kendisine hangi alanlarda ve

1 Bundan sonra Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği sadece ASEAN olarak ifade edilecektir.

nasıl bir liderlik rolü biçmektedir? Endonezya'nın bölgesel ve küresel rolleri arasında nasıl bir ilişki, gerilim ya da rol çatışması vardır? Bu sorulara cevap aramak amacıyla, çalışma kapsamında, Endonezya'nın 2000'li yıllarda ASEAN ve BM platformundaki resmi söylemleri, rol tanımlamaları ve politikaları analiz edilecektir.

Bölgesel Güç Rolü: Kavramsal Çerçeve

Bölgesel güç kavramının tanımı ve analiz çerçevesi üzerinde literatürde ortak bir uzlaşıdan bahsetmek oldukça güçtür. (Mehmetçik, 2019) Nitekim “bölge” ve “güç” gibi birçok farklı tanımı olan iki kavram bünyesinde barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, hiçbir uluslararası ilişkiler teorisinin tek başına kavramı açıklamada yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Barry Buzan'ın ifadesiyle, “bölge” kavramı sıklıkla kullanılmakta ancak nadiren tam anlamıyla tanımlanabilmektedir.” (Buzan, 1998, s:68) Benzer şekilde “güç” kavramını tanımlamada farklı uluslararası ilişkiler teorileri arasında çok farklı yaklaşımlar ve çok çeşitli güç tanımı söz konusudur. (Barnett & Duval, 2005)

Bölgesel güçler genellikle buldukları bölgede yüksek nüfusa ve GDP oranlarına sahip devletlerdir. (Al & Mehmetçik, 2017) Güçlü konvansiyonel askeri kapasiteye ve bazen de nükleer silahlara sahiptirler. Yükselen ekonomiler olarak dikkat çekmektedirler. (Gok & Gok, 2016) Materyal kapasiteleri açısından genellikle “orta ölçekte” olmalarına rağmen, sadece bölgelerinde değil, BM gibi küresel yönetim mekanizmalarında da etkin rol oynamayı hedeflerler. Bu anlamda da Flandes ve Nolte tarafından “yükselen orta ölçekli güçler” olarak da tanımlanmaktadır. (Flandes&Nolte, 2016) Bu ayrımın temelinde de literatürde “geleneksel orta ölçekli güçler” ve “yükselen orta ölçekli güçler” ayrımı yatmaktadır. (Jordaan, 2003) Şöyle ki, 1945'te Birleşmiş Milletler'in oluşumu sonrasında, Kanada ve Avustralya gibi devletler, sadece sahip oldukları materyal kapasite ile değil, BM platformunda üstlendikleri arabuluculuk, barışı koruma misyonlarına katılım gibi politikalarıyla “orta ölçekli güçler” olarak nitelendirilmiştir. Bu devletler orta ölçekli güç kimliğiyle ikinci dünya savaşı sonrası düzenin devamının ve istikrarının sağlanması yönünde politikalar izleyecektir. Dolayısıyla orta ölçekli güçlerin BM düzleminde çok- Taraflılık yanlısı politikaları ve uluslararası örgütlerde “düzen sağlayıcı” rolleri ön plana çıkacaktır. Geleneksel orta ölçekli güçler uluslararası örgütler çerçevesinde hareket etme ve güçlü devletlerle mücadelede örgütler çerçevesinde koalisyonlar kurmayı hedeflemiştirler. (Flandes&Nolte, 2016)

2000'li yıllarda ise G20 gibi örgütsel platformların ortaya çıkmasıyla birlikte G7 ve BRICS gibi gruplaşmaların içerisinde yer almayan Türkiye, Endonezya, Meksika, Güney Kore gibi devletler “yükselen orta ölçekli güçler” olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu devletler askeri harcamalar, gayri safi yurt içi hasıla (GDP) gibi birtakım maddi kriterler dolayısıyla büyük güçler ile küçük güçler arasında orta ölçekte konumlanmışlardır. Buna ek olarak, uluslararası politikada çok taraflılık yanlısı ittifaklar içerisinde olmaları, BM gibi platformlarda düzenin reformundan yana artan girişimleri gibi davranışsal faktörler ile ön plana çıkmışlardır. (Cooper & Dal, 2016)

Bu anlamda 2013 yılında ortaya çıkan MIKTA² gibi platformlar yükselen orta ölçekli güçlerin enformel iş birliği olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. (Gok & Karadeniz, 2018)

Bölgesel güçler konusunda çalışmalarıyla ön plana çıkan Defly Nolte'a göre bölgesel güçler ile orta ölçekli güçler arasındaki temel farklılıklardan birisi "liderlik"tir. Nolte'a göre kendi bölgesinde liderliği kabul gören, bölge dışından, küresel boyutta da destek alan orta ölçekli güçler bölgesel güçlerdir. (Nolte, 2007) Buradan hareketle, Eduard Jordan ve Maxi Schuman bölgesel güçleri "yükselen orta ölçekli güçler" olarak tanımlamaktadır. (Jordaan , 2003) Nitekim bölgesel güçler de orta ölçekli güçler gibi diplomatik forumlarda liderlik rolü hedeflerler. Bununla birlikte bölgesel güçler orta ölçekli güçlerden farklı olarak bölgesel güvenlik ve bölgesel düzenin devamlılığı için sorumluluk üstlenen güçlerdir. (Flemes & Nolte, 2016) Öte yandan, son yıllarda "yükselen orta ölçekli güç" kavramının birçok farklı özellikteki devleti içerisinde barındırması, hepsini tek bir kavramla açıklamaya çalışması, orta ölçekli güç kavramını daha da belirsiz hale getirmesi gibi analitik kısıtları dolayısıyla çok açıklayıcı olmadığı da ileri sürülmektedir. (Jordaan, 2017)

Bölgesel Güçleri analiz eden Maxi Schoman, bölgesel güçlerden bahsedebilmek için üç kriterin önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. (1) Bölgesel güç potansiyeli olan devletin iç siyasi dinamikleri devletin bölgesel güç rolü oynamasına müsaade edecek şekilde istikrarlı olmalıdır. (2) Bu devlet bölgesel güç olmak için gerekli olan maddi imkanlara sahip olmanın yanı sıra, bu konuda bir "isteklilik" ortaya koymalıdır. (3) Bölgesel gücün liderlik rolü bölge devletleri tarafından da kabul görmelidir. Bölge dışından büyük güçlerin de bu rolü desteklemeleri/kabul etmeleri önemli olsa da yeterli değildir. (Nolte, 2010)

Flemes ve Nolte'un ifade ettiği gibi, hiçbir uluslararası ilişkiler teorisi tek başına bölgesel güçlerin dış politika davranışlarını açıklamada yeterli olamamaktadır. Bölgesel ve uluslararası yapısal faktörler ya da güç dağılımı ve maddi kapasiteler gibi faktörleri ön plana alan realist ve neo-realist yaklaşımlar bölgesel güçlerin ortaya çıkışını ve dış politika davranışlarını anlamamıza yardımcı olsa da, tek başına yeterince açıklayıcı olmamaktadırlar. Bu anlamda, devletlerin bölgesel liderlik konusundaki fikirleri, üstlenmek istedikleri roller, bölgesel ve uluslararası düzen algıları ve çıkar tanımlamaları da önemli hale gelmektedir. (Flemes & Nolte, 2016) Defley Nolte'un da ifade ettiği gibi devletlerin sert-maddi güç unsurlarına sahip olmaları gerekli, ancak yeterli bir kriter değildir. Bölgesel güç rolü söz konusu olduğunda devletlerin kendilerinin bölgesel ve küresel düzeyde oynamak istedikleri rollere yönelik kimlik tanımlamaları da belirleyici olmaktadır. Bu anlamda bölgesel güç rolünün konstrüktivizmin de ileri sürdüğü üzere bir sosyal kategori olduğu söylenmektedir. (Nolte , 2010) Stephan Schrim bölgesel güçleri tanımlamada sert güç unsurları ile rol tanımları, bölgedeki diğer devletlerin algılarının ve sonuçlara etkileme kapasitesinin da önemli birer değişken olduğunu ileri sürmektedir. Bu anlamda da Schrim "kaynaklar üzerinde güç" ile "sonuçlar üzerindeki güç" şeklinde bir ayrımı ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, sadece maddi güç unsurlarına sahip olmak değil, bölgesel ve küresel düzlemde sonuçlara etki edebilme yetisi de ön plana çıkmaktadır. (Schirm , 2010)

2 Meksiya, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya'nın bir gayri resmi işbirliği platformu olarak 68. BM Genel Kurulu kapsamında, 25 Eylül 2013 tarihinde ilk dışişleri bakanları toplantısını yaparak hayata geçmiştir.

Özetlemek gerekirse, belirlenmiş bir bölge içerisinde bir aktörün “bölgesel güç” olduğunu saptayabilmek için realist ve liberal teorilerin vurguladığı gibi askeri, ekonomik ve yumuşak güç unsurlarına sahip olunmalıdır. Buna ek olarak, sosyal inşacı teorilerin vurguladığı, bahse konu aktörün bir “rol tanımı” olması ve bu rol tanımının diğer bölge ülkeleri nazarında bir karşılığının bulunması gerekmektedir. Ayrıca farklı güç unsurlarına dayalı güç projeksiyonun bölgesel ve küresel düzlemde sonuç vermesi de önemli bir faktördür. (Kutlay & Dinçer, 2012, 68)

Analiz Çerçevesi: Bölgesel Güçleri tanımlamada Bölgesel-Küresel Rol İlişkisi

Literatüre bakıldığında orta ölçekli güçlerin uluslararası örgütlerdeki politikaları, niş diplomasisi gibi kavramlara referansla sıkça tartışılmış ve orta ölçekli güçlerin çok taraflı politikaları konusunda geniş bir literatür göze çarpmaktadır. (Cooper, 1997; Jordaan, 2003; Robertson, 2017) Bununla birlikte, bölgesel güçlerin küresel düzlemde üstlendikleri roller, bölgesel rol ile küresel rolleri arasında nasıl bir ilişki olduğu konusunda yapılan çalışmalar halen olgunlaşma aşamasındadır.

Bölgesel güçler genellikle bölgesel liderliklerini küresel düzeyde etkili olabilmek için bir sıçrama tahtası olarak değerlendiren devletlerdir. (Malamud, 2011) Bu devletler sadece kendi bölgelerinde etkin devletler değil, aynı zamanda küresel güç hiyerarşisi içerisinde de önemli pozisyona sahip veya buna talip devletlerdir. Nolte'un ifadesiyle bölgesel güçler “*küresel ve bölgesel güç hiyerarşisi içerisinde düğümlenmiş*” devletlerdir. (Nolte, 2010) Birçok bölgede de güç ve etki kurmak isteyen bu devletler bu amaçlarına ulaşmak için bölgesel örgütlere başvurmaktadırlar. Buradan hareketle, bölgesel güçlerin güçlerini bölgesel ve uluslararası örgütlerdeki politikaları ve burada kararları etkileme kapasiteleri ile de ölçülebileceğinin söylemek mümkündür. (Flemes & Nolte, 2016) Bu anlamda bölgesel güçler orta ölçekli güçlerde olduğu gibi çok taraflılık yanlısı devletlerdir. Bölgesel ve uluslararası örgütler vasıtasıyla güçlerini arttırmayı hedefler. Bölgesel güçlerin çoğu bölgesel düzlemde entegrasyon ve kurumsallaşmayı hedefler ve bu da bölgesel düzenlerin oluşmasına hizmet edecektir. Bununla birlikte, Mryman Prys ve Stephan'ın da ifade ettiği gibi, bölgesel güçler sadece bölgesel düzlemde değil, aynı zamanda küresel örgütlerde de artan görünürlüğü olan devletlerdir. (Prys, 2012; Stephan, 2012)

BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği gibi statülerinin olmaması ve uluslararası sisteme doğrudan etki etme kapasitelerinin sınırlı olması nedeniyle çok kutupluluk bu ülkelerin en önemli dış politika önceliklerinden birisi haline gelmektedir. Bu nedenle küresel hegemon devlet ya da devletlerin gücünü dengelemeye yönelik çok taraflı iş birlikleri içerisine girmenin yanı sıra, çok kutupluluğa geçmeyi sağlamak amacıyla BM gibi küresel örgütlerde etkilerini arttırmaya çabalarlar. Küresel düzlemde etkili olmak için bölgesel liderlik kapasitesi olan devletlerin, bölgesel rollerini küresel düzlemde ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için konsolide etmeleri gerektiği öne sürülmektedir. (Ebert&Flemes, 2018, s:9) Daniel Flemes, Brezilya örneği üzerinden bölgesel güç rolünde küresel ve bölgesel düzlemlerin birbirine karşılıklı bağımlılığını analiz etmiştir. (Flemes , 2016) Yine Nel ve Stephen IBSA devletleri (Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika)

üzerine yaptıkları çalışmada bu devletleri bölgesel güçler olarak tanımlamışlar ve uluslararası örgütlerde nasıl politikalar izledikleri ve düzene bakışları gibi konuları analiz etmişlerdir. Mario E. Carranza, Brezilya ve Hindistan üzerine yaptığı çalışmasında “bölgesel-küresel bağ” yaklaşımı çerçevesinde bu iki devletin küresel güç olabilmeleri için bölgesel faktörlerin etkisini ve bölgesel gücün küresel rolle ilişkisini teorik boyutuyla incelemektedir. (Carranza, 2017) Bölgesel güçlerin uluslararası örgütler içerisinde nasıl politikalar-stratejiler izlediği sorusuna cevap arayan Stephan, IBSA ülkelerini (Hindistan, Brezilya, Güney Afrika) analiz ettiği çalışmasında, bölgesel güçlerin uluslararası örgütlerdeki politikalarını üç temel strateji çerçevesinde açıklamaktadır. Buna göre bölgesel güçler uluslararası örgütlerde uluslararası düzene ve hegemon devletlere karşı (1) dengeleyici, (2) bozucu (3) eklemlenmeci olmak üzere üç strateji çerçevesinde hareket etmektedirler. (Stephan, 2012)

Dolayısıyla, küresel analiz düzeyine göre, bir bölgesel gücün liderliğinin gerçekleşmesi için bunun küresel düzlemde de kabul görmesi önemli hale gelmektedir. Bu anlamda, bölgesel güçlerin küresel siyasi ve ekonomik düzende ne kadar etki sahibi oldukları daha da önemli hale gelmektedir. BM gibi küresel yönetim mekanizmalarında ne derece etkili oldukları, “sonuçlar üzerindeki etki” (power over outcomes) olarak değerlendirilmektedir. (Ebert & Flemes, 2018, s:9) Flemes'e göre eğer bölgesel güçler kendi bölgelerinde liderlik rollerini elde ederler ise, küresel düzlemde bir bölgesel güçler karteli-koalisyonu oluşturarak uluslararası politikada da kural koyan, düzen kurucu aktör rollerini üstlenebileceklerdir. (Flemes, 2016) Nolte bölgesel güçleri tanımlayan özellikler arasında, bölgelerin çıkarlarını küresel düzlemde de savunan devletler olmalarının altını çizmektedir. (Nolte, 2010, s: 893) Bununla birlikte, Nolte'un da ifade ettiği gibi bölgesel güçler aynı tiyatrodaki farklı sahnelerde farklı roller oynamaya çalışan aktörler gibidirler. Birinci sahnede, yani kendi bölgelerinde, bölgesel güç hiyerarşisinde bölgesel düzeyde liderlik ve istikrar yanlısı bir politikayı savunurken; ikinci sahnede, yani küresel düzlemde, düzene meydan okuyor olabilirler. Bu farklı roller birbirleriyle çelişerek, zaman zaman inanılabilirlik, güvenilirlik ve kredibilite sorunlarına neden olabilecektir. (Nolte, 2010, s: 901) Kısacası, bölgesel güçlerin bölgedeki politikaları ile küresel rolleri arasında ikircikli bir durum olması halinde bir “rol çatışmasının” kaçınılmaz olabileceği söylenebilir.

Bölgesel liderlik rolüne yönelik teorik yaklaşımlar içerisinde realist ve konstruktivist yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Buna göre sadece realizmin iddia ettiği gibi devletlerin bölgelerindeki güç kapasiteleri ve bunların diğer devletler tarafından ne derecede kabul edildiği değil, aynı zamanda kendilerine bölgesel ve küresel düzlemde biçtikleri roller ve kendi kimliklerini ve çıkarlarını nasıl tanımladıkları da belirleyici olmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde realizmin materyal, konstruktivizmin de fikrinsel güç unsurları kullanılarak Endonezya'nın bölgesel güç rolü, çalışmada ortaya konulan bölgesel-küresel rol ilişkisi bağlamında 2000'li yıllarda ASEAN ve BM platformundaki politikaları çerçevesinde analiz edilecektir. Bu anlamda Endonezya bu iki örgüt içerisinde kendisine hangi alanlarda ve nasıl bir liderlik rolü biçmektedir? BM düzleminde 2000'li yıllarda etkin bir bölgesel güç rolü oynadığından bahsetmek mümkün müdür? Endonezya'nın bölgesel ve küresel rolleri arasında nasıl bir ilişki-gerilim vardır?

2000'li Yıllarda Endonezya'nın Bölgesel ve Küresel Rollerini

Endonezya'nın gerek coğrafi konumu ve sahip olduğu maddi güç unsurları,³ gerekse de yumuşak güç unsurlarını güçlendirmesiyle 2000'li yıllarda Güneydoğu Asya'nın yükselen güçlerinden biri haline geldiği görülmektedir. Acharya ise sadece maddi güç kapasitesi, başka bir deyişle dünyanın dördüncü büyük nüfusa sahip ülkesi olması, ekonomik göstergeler açısından performansının yükselmesi, örneğin özellikle 1997 Asya Finans Krizi'nden sonra 2010-2016 yılları arasında GSMH'nin %37 artması – ki bu onu G20 üyesi yapmıştır – değil aynı zamanda dünyanın ABD ve Hindistan ardından üçüncü büyük demokrasisi olması, kalkınma ve istikrar alanlarında kendisini normatif bir aktör olarak tanımlamasının da Endonezya'nın yükselen bir güç olarak ortaya çıkmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. (Diez & O'Donnel, 2017, s:15)

Robison da Sukma ve Acharya'nın 'köprü' ve 'model olma' rollerinin uluslararası sistemde kabul görmesi ile Cakarta'nın yumuşak gücünün artmasından, aynı zamanda 2000'li yıllarda iktidarda olan Yudhoyono ve Widodo dönemlerinde ise liderlerin retoriklerinin de ekonomik göstergeler yanında yükselen güç kimliğini güçlendirdiğinden bahsettiğini belirtmektedir. (Robinsan, 2016) Cakarta, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği – ASEAN'ın kurucu üyelerinden biri olarak sadece bölgesinde etkin liderlik rolü üstlenmekle kalmamakta, 2019-2020 yılları arasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Geçici üyeliğine seçilmesinde de görüleceği gibi BM gibi uluslararası örgütlerde de aktif olarak rol almaktadır. (Campos, 2018) Fakat, bazı yazarlar örneğin Fearly ve White ise Endonezya'nın yükselen güç olması için yeterli ekonomik, askeri ve diplomatik kapasitesinin olmadığına vurgu yapmaktadır. (Fealy & White, 2016) Bu konu halihazırda literatürde tartışılmaya devam etmektedir. Burada 2000'li yıllarda Cakarta'nın bölgesel ve küresel düzlemde hangi rolleri ön plana çıkardığı ve bunlar arasında nasıl bir ilişki olduğuna bakacağız.

Endonezya'nın dış politikasına yön veren etkenler coğrafi konumu, nüfusu gibi maddi faktörlerden çok 1940'lardan itibaren kurumsallaşan normatif değerleri, bağımsız ve aktif-*Bebas Aktif* doktrini ve sömürgeciliğe karşı mücadelesi olmuştur. 1998 yılında sona eren Suharto'nun otoriter rejimi sonrası *Reformasi* döneminde, 1999-2004 yılları arasında etnik ve dinsel çatışmalar ve sürekli değişen iktidarlar sonrası 2004 yılından itibaren ilk kez halk oyu ile iktidara gelen Susilo Bambang Yudhoyono döneminden (2004-2014) itibaren orta ölçekli bir güç olarak Endonezya, uluslararası arenada daha etkili bir aktör olmaya başlamıştır. 2014 yılından beri Başkan Jokowi Widodo döneminde ise küresel düzlemde Jakarta'nın uluslararası alanda büyük güçlerle ikili ilişkilerini geliştirdiği ve bölgesel ve küresel sorunlar karşısında daha fazla aktif rol üstlendiği görülmektedir.

Endonezya, 1945 yılında bağımsızlığını kazanmasından itibaren, 'bağımsız ve aktif' bir dış politika izlemiştir. (Sukma, 1997, s.231-241) 'Bağımsız' oluşu, dış politikanın herhangi bir güç odağından bağımsız olarak tasarlanmasını belirtirken 'aktif' kısmı ise uluslararası ilişkilerde aktif olarak yer alarak bölgesel ve küresel düzende yer almayı vurgulamaktadır. Bu doktrin BM ve ASEAN gibi uluslararası kurumlarda yer alarak ülkenin yumuşak gücü ile içinde bulunduğu bölgesel ve küresel ortamı dönüştürebilmeyi ve içişlerine karışmama ve çok taraflılık gibi prensiplere bağlı

3 Ek 1'deki tabloda Endonezya'nın gücünün materyal unsurları belirtilmektedir.

olmayı ifade etmektedir. Endonezya'nın demokratikleşme sürecinin de yumuşak gücünü artırdığı belirtilmektedir. (Laksmana, 2011) *Bebas – Aktif* politikası 2000'li yıllarda Yudhoyono ve Widodo hükümetleri tarafından Cakarta'nın uluslararası sistemde yükselen güçler arasında yer almasına olanak kılacak şekilde yeniden yorumlanmıştır. Örneğin Başkan Yudhoyono'nun '*zero enemies, a million friends*-sıfır düşman milyonlarca dost' (Piccone&Yusman, 2014), politikası ve adını eski Dışişleri Bakanı Natalegewa'dan alan Natalegewa doktrini (Natalegawa, 2014) temelini bağımsız ve aktif politikasının oluşturduğu ancak Endonezya'nın değişen dünya koşullarına adapte olarak ürettiği yaklaşımlardır.

Başkan Yudhoyono'nun politikası Cakarta'nın Güneydoğu Asya'da ASEAN çerçevesinde üstlendiği bölgesel roller ile etki alanını sürdürmeye devam etmesiyle beraber küresel düzlemde diğer devletlerle de ikili iş birliğini artırmasına atıf yapan çok yönlü politikayı ifade etmektedir. Soğuk Savaş dönemindeki gibi blok politikalarının bölgedeki ülkelerin ilişkilerini zedelediği bir zemin yerine dinamik denge denilen, bölgede baskın bir hegemon gücün olmadığı bu dönemde karşılıklı saygı ve ortak güvenlik ve refaha dayalı bir bölgesel güvenlik anlayışına ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. (Natalegawa, 2014) 2008 dünya ekonomik krizi sonrası ortaya çıkan dünya düzeninin yeni güçlerin siyaset sahnesine çıkmalarına elverişli ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere daha az bağımlı olduğu bir ortam yarattığını düşünen Endonezya 2000'li yıllarda aşağıda ayrıntıları ile belirtileceği üzere ASEAN çerçevesinde bölgesel bir güç olarak özellikle güvenlik alanında liderlik rolü üstlenmeye devam etmiş, ancak küresel düzlemde de BM çerçevesinde yönetime katkı sağlayan bir aktör olmuştur.

4.1 2000'li Yıllarda ASEAN Çerçevesinde Bölgesel Rolü

Bebas Aktif politikası doğrultusunda Soğuk Savaş döneminde Bağlantısızlar Hareketi'nin başını çeken Endonezya, ASEAN'ın da kuruluş sürecine öncülük etmiştir. Yüzölçümünün genişliği, nüfusunun büyüklüğü ve Hint ve Pasifik Okyanusları arasında jeostratejik açıdan Asya ve Avustralya'yı birbirine bağlayan köprü görevi görmesi gibi gücün materyal unsurları 1960'larda izlediği *Konfrontasi* politikası ile birleşince komşularında kuşku ve güvensizlik yaratmış ancak 1966'da Birleşmiş Milletler ve 1967'de de Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği –ASEAN'ın kurucu üyesi olması ve *Konfrontasi* döneminin sona ermesi ile Endonezya güvenlik ihtiyaçlarının içinde bulunduğu bölgesel ve uluslararası kurumlar aracılığı ile sağlanacağına inanmıştır. Öyle ki ASEAN Endonezya'nın dış politikasının köşetaşı olmuştur. ASEAN'ın da benimsediği hatta ASEAN Yolu'nu oluşturan ilkeler içişlerine karışmama, çoktarafılık ve bölgesel istikrar gibi normlar Endonezya'nın 'bölgesel huzur' ve 'oydaşma inşası' gibi Güneydoğu Asya'da güvenlik söylemine etki eden nosyonlar olmuştur.

1967 yılında kurulan Asya-Pasifik Bölgesi'nde en eski bölgesel bir örgütlerden biri olan ASEAN, Asya-Pasifik bölgesindeki en uzun ömürlü uluslararası örgütlerden birisidir. Soğuk Savaş döneminde bölgede algılanan en önemli tehdit, komünizm etkisi altında, sömürge deneyimleri

taze olan Malezya, Singapur, Endonezya, Filipinler ve Tayland⁴ bağımsızlıklarını korumak ve bölgede barış ve istikrarı sağlamak hedefiyle Bangkok Deklarasyonu'nu yayınlarak ASEAN'ı kurmuştur.⁵ 1980 ve 1990'lı yıllarda, Brunei Sultanlığı, Laos, Vietnam, Myanmar ve Kamboçya ile birlikte üye sayısı 10'a ulaşmıştır.⁶

Kurucu ülkeler, 1976 yılında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile "ASEAN Yolu" olarak bilinen işbirliği ilkelerini resmileştirmişlerdir.⁷ Söz konusu ilkeler 'Güneydoğu Asya İşbirliği ve Dostluk Anlaşması (TAC)'nda şu şekilde sıralanmıştır (Demirbaş & Aydın, 2014, s:75): Tüm ulusların ulusal kimliklerine, toprak bütünlüklerine, eşitliğine, egemenliğine saygı, içişlerine karışmama prensibi, farklılıkların ve sorunların barışçıl yollardan çözümü, güç tehdidi ve kullanımının yasaklanması, üye ülkeler arasında etkin işbirliği, her devletin ulusal varlığını dış müdahaleden, yıkıcılıktan ve zorlamadan özgür bir biçimde sürdürme hakkı." (Demirbaş & Aydın, 2014, s:75) ASEAN yolu, ASEAN'ın bölgesel bir örgüt olarak ortak kararlarını söz konusu ilkelere göre alma sürecidir. Danışma ve uzlaşma inşası ASEAN'ın karar alma sürecinin temel unsurlarıdır. Bu anlamda bu sürece "çatışma çözümü yerine çatışmadan kaçınma sanatı" da denilmektedir. (Narine, 1999) Acharya da ASEAN Yolu'nu "konsültasyon ve oydaşmaya dayalı karar verme süreci olarak" tanımlamaktadır. Bu bağlamda ASEAN, kurumsal açıdan diğer bölgesel bütünleşme örneklerinde gördüğümüzün aksine zayıf bir bürokrasiye sahip olmuştur. Sekreteryası bile 1976 yılında kurulmuştur. TAC'de ifade edilen devletlerin içişlerine müdahale etmekten kaçınılması ilkesi bağlayıcılığı olmayan kararlar alınmasına neden olmuş, diplomasi ve konsensüs gibi araçların öne çıkmasını gerektirmiştir. ASEAN'ın kuruluş ve gelişme yıllarında üye ülkelerin en temel ihtiyacı kendi iç güvenliklerini sağlayıp, bağımsızlıklarını pekiştirmek olduğu için ASEAN'ı bu amaçları gerçekleştirmek için araçsallaştırdığı görülmektedir.

Konfrontasi döneminden sonra Endonezya'nın komşularını tehdit etmeyen ve saldırgan olmayan kontrollü bir dış politika benimsemesi bölgenin güvenlik belkemiğini oluşturmuş, bu da diğer ASEAN üyelerinin örgüt içinde Cakarta'yı 'eşitler arasında birinci' konumuna getirerek liderlik rolünü benimsemesine yol açmıştır. (Emmers, 2014, s: 547.) ASEAN içinde Endonezya'nın temel hedefi bağımsız ve aktif dış politikası çerçevesinde bölgeyi bölge dışı büyük güçler arasındaki güç yarışından koruyarak otonomisini sağlamaktır. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası 2000'li yıllarda bölgede artan ABD-Çin rekabeti bölgesel otonominin korunmasını güçleştirmekte ve Endonezya da askeri açıdan ABD ile savunma alanında örneğin Amerikan askeri teçhizatı olarak ya da ortak askeri tatbikatlar yaparak işbirliğini artırmaya başlasa da başkan Yudhoyono döneminde 'dinamik denge' yaklaşımı çerçevesinde, 'ASEAN'ın merkezietini ve 'otonomisini' koruyacak şekilde diğer güçlerin Asya-Pasifik bölgesi ile ilişki kurabileceği belirtilmiştir. (Emmers, 2014, s: 548) Cakarta'nın 2000'li yıllarda ASEAN çerçevesinde bölgesinde oynadığı liderlik rolü siyasi

4 Bölgede sömürge haline gelmemiş tek ülke Tayland'dır.

5 The Asean Declaration, 8 Ağustos 1967, <http://www.asean.org/news/item/the-asean-declaration-bangkok-declaration> (Erişim: 12.08.2018)

6 "ASEAN Member States", <http://www.asean.org/asean/asean-member-states/> (Erişim: 12.08.2018)

7 "Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia, Indonesia", 24 Şubat 1976, <http://www.asean.org/news/item/treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-indonesia-24-february-1976-3> (Erişim: 12.08.2018)

ve güvenlik alanları ile sınırlı kalmakta, ekonomik alanı kapsamamaktadır. Ekonomi alanında liderlik rolünü ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi ve ASEAN Ekonomik Topluluğu kurulması önerilerinde de görüleceği üzere Singapur üstlenmiştir.

ASEAN'da güvenlik alanında liderlik rolü oynadığının bir göstergesi ASEAN Güvenlik Topluluğu'nun kurulması önerisidir. Bu öneri Singapur'un ekonomik topluluk önerisini tamamlayıcı bir güvenlik topluluğu inşa etmeyi hedeflemiştir. 2003 yılında ASEAN devlet ve hükümet başkanlarının Bali Concord II toplantısında 2020 yılına kadar ASEAN ekonomik, güvenlik ve sosyo-kültürel topluluklar kurulması hedeflenmiştir. 2007 yılında kabul edilen ASEAN Şartı ile ASEAN'ın hedef ve amaçlarına ulaşılabilmesi için yasal ve kurumsal bir çerçeve oluşturulmuş ve 2015 yılına kadar 3 aylık ASEAN Topluluğu'nu oluşturacak "ASEAN Güvenlik Topluluğu", "ASEAN Ekonomik Topluluğu" ve "ASEAN Sosyo-Kültürel Topluluğu" nun kurulması kararlaştırılmıştır. (Narine, 2002; Acharya, 2009)

Cakarta ayrıca ASEAN çerçevesinde Güneydoğu Asya'da çatışma çözümünde de bölgesel liderlik rolünü korumaktadır. Özellikle Kamboçya ve Güney Çin Denizi sorunlarının çözümü konusunda aktif rol alarak liderlik rolünü pekiştirmiştir. Endonezya'nın bölgesel liderlik rolü tarihinde ilk defa ASEAN'ın, 2012 yılında dışişleri bakanları toplantısı sonrası Güney Çin Denizi'nde Filipinler ve Çin arasında yaşanan gerilimlere değinilmesini isteyen Manila'nın teklifine Çin ile ilişkilerinden zarar görmesinden endişe eden Kamboçya'nın karşı çıkması nedeniyle ortak bir sonuç bildirisi yayınlanamaması sürecinde bir kez daha görülmüştür. Burada dönemin Endonezya Dışişleri Bakanı Natalegawa'nın girişimi ile altı maddelik tüm üyelerce kabul edilen güç kullanımını reddeden, sorunun barışçıl yollardan BM Deniz Hukuku çerçevesinde çözümünü destekleyen bir metin hazırlanmış ve toplantıdan bir hafta sonra ASEAN dönem başkanı Kamboçya söz konusu metni ASEAN ortak açıklaması olarak yayınlamıştır. (Emmers, 2014, s: 552-553)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ASEAN'ın varlık nedeninin yeni düzende ne olacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. ASEAN gündemine bölgesel ticaretin serbestleşmesi, çevre, sınır aşan suçlar, yoksulluk gibi yeni konular dahil etmiş olsa da Nesadurai ve Acharya'ya etkili bir aktör olarak ortaya çıkamaması modası geçmiş kurumsal yapıları ve ASEAN yolu adı verilen prensiplere bağlılık nedeniyle işbirliği oluşturmada yaşanan zorluklardır. ASEAN Şartı'nın da geleneksel prensipleri yeni hedefler ve normlarla biraraya getirerek bölgesel entegrasyon için yeni bir dönemi başlattığı belirtilse de, bu hedeflerin pratiğe nasıl dönüştürüleceği konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. (Freistein, 2013)⁸ Endonezya'nın ASEAN'ın gelecekteki vizyonunu örgütün bölgesel otonomisini korumak ama aynı zamanda demokrasi ve insan hakları alanlarında üyelerine baskı oluşturabilecek kurumsal dönüşümleri de içeren bir yapıya sahip olmasıdır. Fakat bu vizyon diğer üyeler tarafından kabul görmemekte, bu da Cakarta'nın yükselen profiline uygun olarak ASEAN ve Güneydoğu Asya'daki komşuları ile ilişkisinden bağımsız olarak küresel arenada ikili ilişkilerini pekiştirmesi gerektiğini düşünenlerin argümanlarını güçlendirmektedir. (Emmers, 2014)

8 ASEAN Charter, http://www.asean.org/storage/images/ASEAN_RTK_2014/ASEAN_Charter.pdf

Rızal Sukma da bu duruma dikkat çekerek ASEAN'ın insan hakları ve demokrasi konularında bölgesel devletleri harekete geçirecek kurumsal değişikliklere, yaptırımlara ve ASEAN barış koruma gücü gibi diğer üyelerce reddedilen değişimlere ihtiyacı olduğunu altını çizmektedir. ASEAN'ın Güney Çin Denizi sorununda Çin ile arabuluculuk konusunda yetersiz kalışında (Meyrick, 2018) görüldüğü gibi kimi yazarlar bölgede Çin'in artan etkisinin, kimileri ise örgütün ilgi ve gündeminin farklı konulara dağılmış olmasının ASEAN'ın etkili bir aktör olmasının önündeki engeller olarak tanımlamaktadır.

ASEAN'ın Endonezya'nın dış politikasındaki merkezi rolü süreklilik gösteren bir özelliktir, ASEAN üyeleri Endonezya'nın coğrafi olarak komşu ve çıkar alanlarını kapsamakta, ayrıca 'ASEAN Artı' – *ASEAN Plus* forumları Doğu Asya Zirvesi ya da ASEAN Bölgesel Forum gibi Cakarta'ya bölgesel ve küresel rol üstlenmesi için platformlar yaratmaktadır. Örneğin Doğu Asya Zirvesi bölgede ABD'yi içine alan tek ve çoktarafılığı içeren bir forumdur. Ancak ASEAN'ın hala Endonezya'nın dış politikasının merkezinde olup olmadığı tartışılmaktadır. (McRae, 2014, s. 8-9) 'ASEAN'ın bir ilerlemeden çok bir süreç olduğuna' değinen Sukma¹, Endonezya'nın ASEAN üyeliğinin post-ASEAN ya da ASEAN sonrası bir dış politikaya ihtiyacı olduğunu (Sukma, 2009) öne sürmüştür. ASEAN'ın Cakarta'nın dış politikasının köşetaşı olduğu görüşlerine karşın 'politikaların taş a kazılı olmadığını', değişen çıkarlara ve konjoktüre göre evrilebileceğini vurgulamaktadır. (Sukma, 2017)

Bu yaklaşım, bazı görüşler tarafından Endonezya'nın ASEAN'dan vazgeçtiği şeklinde yorumlansa da ASEAN'ın uluslararası arenada Cakarta'nın prestijini yükseltmesi için, Çin ve ABD gibi güçler karşısında pazarlık gücünü artıracak bir kurum ya da küresel sorunlarla baş etmede etkili bir platform olmadığı ancak hala bölgesel ilişkilerin istikrarlı ve barışçıl bir zeminde yürümesi için önemli bir işlevi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu çerçevede 2000'li yıllarda Endonezya kendisini 'küresel çıkarları olan bölgesel bir aktör' olarak nitelendirmekte, (Natalegawa 2014, s.6) sadece ASEAN çerçevesinde değil aynı zamanda uluslararası düzlemde de sürdürülebilir kalkınma, silahsızlanma, iklim değişikliği, yoksulluk, gelişmekte olan ülkeler için finansal yardım ve barış koruma gibi küresel yönetim konularında aktif roller üstlenen bir aktör olmaya başladığını uluslararası topluma göstermektedir.⁹

4.2 2000'li Yıllarda BM Çerçevesinde Küresel Rolü

Endonezya'nın 2000'li yıllarda BM Genel Kurulu konuşmalarında sıklıkla altını çizdiği unsurlar 'çoktarafılık' ve ekonomik ve güvenlik düzeninde 'iyi yönetim' olmuş, kendisini 'küresel işbirlikleri, barış, güvenlik ve refaha katkı sağlayan' (Kalla, 2017), 'küresel çözüm'ün bir parçası olmak üzere 'sınırlar ötesinde barış koruma ve barış inşa' süreçlerine katılan ve çatışmalarda 'arabuluculuk' rolü üstlenen bir aktör olarak tanımladığı görülmektedir. (Kalla, 2017) 2014 yılında Yudhoyono yaptığı bir konuşmada 'akıllı yönetim' kavramına atıfta bulunarak '*büyük güçlerin sadece aralarında değil aynı zamanda yükselen güçler ve BM'deki tüm üyelerle aralarındaki güven*

9 Ayrıntılı bilgi için 2000-2017 yılları arasında Endonezya hükümetlerinin yetkililerinin BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmalara bakılabilir.

açığını stratejik güvene dönüştürmeleri gerektiğini vurgulamıştır. (Yudhoyono, 2014, p.44-45) Başkan yardımcısı Kalla da *'küresel meydan okumaların daha karmaşık hale geldiği bir dönemde tek taraflılığın sürdürülebilir bir çözüm olmadığı ve dünyanın güçlü küresel işbirliklerine ihtiyacı olduğunu'* vurgulayarak Endonezya'nın da bu türden işbirliklerine inandığını altını çizmiştir. (Kalla, 2017)

2012 yılında Başkan Yudhoyono da yaptığı bir konuşmada (Yudhoyono, 2012) çoktarafılığın önemine vurgu yaparak uluslararası güvenlik ortamını sıcak barış olarak nitelendirmiştir. Bu sıcak barış Soğuk Savaş'ın gerilimlerinin olmadığı ancak halen de topyekûn barışa ulaşılamamış bir düzeni ifade etmektedir. Bu koşullar altında kalıcı barış ve küresel iş birliğine dayalı bir uluslararası düzen oluşturulması gerektiğini savunarak oluşmasını istedikleri yeni dünya düzeninin norm ve prensipler üzerine inşa edilmesi gerektiğine vurgu yapmakta, böylece *'norm koyucu' (norm entrepreneur)* ve *'oydaşma inşacısı' (consensus builder)* rollerini ön plana çıkarmaktadır. Başkan Yudhoyono Endonezya'nın küresel rollerini *'barış yapan', 'güven inşa eden', 'sorun çözen' ve 'köprü inşa eden'* olarak ifade etmiştir. Köprü inşa etme rolü geliştirmekte olan ülkelerin seslerini duyurmak, Kuzey ile Güney, Batı ile Müslüman dünya arasında diyalogu geliştirmek anlamında kullanmaktadır. (Yudhoyono, 2012)

Yudhoyono döneminde Endonezya'nın gerek demokratikleşme süreci sonrası gerekse de ekonomik açıdan yükselen bir performans sergilemesi ile bölgesel ve küresel düzlemde pozisyonunu yeniden gözden geçirerek *'köprü inşa eden'* rolünü aktif olarak kullandığını görmekteyiz. Bu çerçevede G-20 platformu, MİKTA gibi oluşumlar da Endonezya'ya üstlenmek istediği bu rol açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Endonezya'nın girişimleri ile altyapı finansmanı konusu örneğin yeniden G-20'nin öncelikli gündemleri arasında yer almıştır. (Santikajaya, s: 573-575) Kalkınma için Küresel İşbirliği (Wirajuda, 2006) ve *'tarım ve kırsal altyapı reformu'* (Wirajuda, 2008) gibi küresel ekonomik yönetiminde sunduğu önerilerle gündem oluşturarak gelişmiş ülkelerle geliştirmekte olan ülkeler arasında *'köprü inşa'* etme rolünü somutlaştırmaktadır.

Yudhoyono döneminde (2004-2014) Endonezya BM'nin barış koruma operasyonları açısından da önemli bir aktör haline gelmiştir. 2000'de BM Barış Koruma Operasyonlarına destek veren personel sayısı 44 iken 2014'te 8 farklı misyonda 1.783 personeli görev almaya başlamıştır. (Hutabarat, 2014, s.186) Böylelikle kendi ordusunun modernizasyonunu da sağlamayı hedefleyen Cakarta, Başkan Widodo döneminde de BM Barış Koruma gücüne katkı sağlayan ilk on ülke arasına girmeyi hedefleyerek bölgesinde olduğu gibi küresel düzlemde de barışçıl bir güç olarak barış ve güvenliğe aktif olarak katkı sağlayan bir aktör olduğu imajını pekiştirmektedir. (Wiharta, 2016) Ayrıca 2008'de Burma'nın demokratikleşme sürecinde de demokrasi savunucusu – *democracy promoter* rolünü aktif bir şekilde üstlenmiş, BM ile Burma hükümeti arasında diyalog köprüsü olmuştur. (Karim, 2017, s.385-404)

Endonezya uluslararası ve bölgesel düzlemde komşuları arasında kurumsallaşmış bir bağlantı oluşturmak üzere hareket etmekte, bölgesel liderlik tarzı güç temeline dayalı baskıcı bir liderlik yerine *'uyumlu liderlik-accomodative leadership'* olarak nitelendirilmektedir. (Santikajaya, s:

569-586) Endonezya güvenlik ihtiyaçlarını ASEAN temelli bölgeselcilikten (Darmosumarto, 2013) beslenerek sağlamakta, ASEAN'ın çıkarlarını da BM platformuna kurumsallaşmış bağlantı çerçevesinde taşımaktadır.¹⁰ Kendisini küresel çıkarları olan bölgesel bir güç olarak tanımlayan Endonezya, küresel neoliberal düzenin değişmesinden ziyade aksaklıklarının onarılması taraftarı, başka bir deyişle 'yumuşak revizyonist' (Santikajaya, 2016, s. 563–586) olarak reform yanlısı bir yaklaşım benimsemektedir. 2000'li yıllarda Endonezya'nın BM'deki konuşmalarında BM'nin dünya düzeni için önemli örgütlerden biri olduğuna inancı dile getirilmiş ancak terörizm, yoksulluk ve kalkınma gibi ulusaşırı konularda daha aktif olarak hareket edebilmesi için BM kurumlarında özellikle de BM Güvenlik Konseyi'nin yapısında reform önerilerinde bulunduğu görülmektedir. (Wirajuda, 2006, s:17-18.) Kısacası gelişen ekonomisi, bölgenin stratejik ortamında değişen güç yapısı ve iç siyasi faktörler (Fealy and White, s: 92-100) 2000'lerde Cakarta'nın küresel ve bölgesel olarak daha aktif bir tutum benimsemesine neden olmuştur. Küresel düzlemde üstlendiği rollerin bölgesel rollerini ve liderlik konumunu güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, küresel ve bölgesel roller arasında bir çatışmadan ziyade uyumun olduğunu görebiliriz.

Sonuç ve Değerlendirme

2000'li yıllarda Endonezya'nın gerek bölgesel düzlemde ASEAN, gerekse küresel düzlemde BM'deki rol tanımlamalarına bakıldığında “küresel çıkarları ve hedefleri olan bir bölgesel güç” yaklaşımının ön plana çıktığı görülmektedir. 2000'li yıllarda Dışişleri Bakanlığının stratejik planlamalarında Endonezya'nın dış politikası, “bir bölgesel güç olarak küresel düzlemde Endonezya'nın uluslararası çıkarlarını da ilgilendiren meselelerde aktif rol oynamak” olarak tanımlanmıştır. (Natalegawa, 2014) Bu anlamda, Endonezya'nın 2000'li yıllarda bölgesinde sadece lider bir ülke olmayı hedeflemediği, bölgesel liderlik-temsil rolünü küresel düzlemde etkinliğini arttırmak amacıyla bir “sıçrama tahtası” olarak kullanmayı da amaçladığı görülmektedir. Bu çerçevede, Endonezya'nın G20 içerisinde ASEAN'ın lider ülkesi değil de, daha çok bölge ülkelerinin ve çıkarlarının temsilcisi rolünü üstlenmeye çalışması dikkat çekmektedir. Bu anlamda, 2009 yılında ASEAN G20 iletişim biriminin kurulmasına öncülük ettiğini hatırlamak gerekir. 2011 yılında Endonezya Bali Concord III ile, ASEAN'ın bir uluslararası aktör olarak başta BM olmak üzere, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret örgütü gibi küresel yönetim mekanizmalarında etkinliğini arttırmayı hedefleyecektir. Dahası, Endonezya'nın 2007-2008 dönemine ek olarak, 2019-2020 dönemi için BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine yeniden seçilmesi de, 2000'li yıllardaki girişimlerinin küresel düzeyde rolünü arttırdığını göstermesi bakımından önemli bir gelişme olacaktır.

Nitekim, Nolte'un da ifade ettiği gibi bölgesel güçler sadece kendi bölgelerinde etkin devletler değil, aynı zamanda küresel güç hiyerarşisi içerisinde de önemli pozisyona sahip veya buna talip devletlerdir. Nolte'un ifadesiyle bölgesel güçler “küresel ve bölgesel güç hiyerarşisi içerisinde düğümlenmiş” devletlerdir. (Nolte, 2010) Endonezya her ne kadar 2000'li yıllardan önce de

10 ASEAN tipi bölgeselleşmenin dünya barışı açısından gösterdiklerinin önemi için bakınız: Statment by Mr. Susilo Bambang Yudhoyono, President of the Republic of Indonesia, 6th Plenary Meeting, UN General Assembly, 25 September 2012, available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/67/PV.6

ASEAN çerçevesinde bölgesel lider rolü üstlenmeye her zaman istekli olmuş olsa da, özellikle 2000’li yıllarla birlikte bölgesel liderlik-temsil rolünü küresel yönetimde etkin bir aktör olmak için araçsallaştırma çabası içerisinde olduğu görülecektir. Bu anlamda, Endonezya küresel düzlemde bölgenin temsilcisi rolünü oynamayı hedeflemektedir. Jakarta’nın bölgesel ve küresel rolleri arasında bir denge kurma arayışında olduğu görülmektedir.

Son olarak, Nolte’un da ifade ettiği gibi, bölgesel güçlerin bölgedeki politikaları ile küresel rolleri arasında ikircikli bir durum olması halinde bir “rol çatışmasının” kaçınılmaz olabilmektedir. Öte yandan, Endonezya’nın bölgesel-küresel rol ilişkisi bağlamında bu iki düzlem arasındaki politikalarına bakıldığında ciddi bir çatışmanın olmadığını söylemek mümkündür. Şöyle ki, uluslararası düzene yaklaşım noktasında Endonezya’nın BM platformunda revizyonist değil, reformist bir turum içerisinde olmaya özen gösterdiği görülmektedir. Bu anlamda, küresel düzlemde üstlendiği rollerin bölgesel rollerini ve liderlik konumunu güçlendirdiği söylenebilir. Başka bir deyişle, küresel ve bölgesel roller arasında bir çatışmadan ziyade, denge esasına dayalı bir uyumun olduğunu söylemek mümkündür.

Tüm bunlara rağmen, Endonezya’nın küresel düzlemde halen orta ölçekli bir güç konumunda olduğu, BM Güvenlik Konseyi gibi güç politikalarının, veto mekanizmalarının hakim olduğu platformlarda sonuç elde etme konusunda önemli limitasyonlar ile karşı karşıya kalabileceği unutulmamalıdır. Nitekim Endonezya’nın 2019-2020 dönemi BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesinin ardından, Endonezya Dışişleri Bakanı Retno Marsudi, Endonezya’nın BM’deki önceliğinin Filistin meselesi olacağını belirtmiştir. Öte yandan, Endonezya’nın bu politikalarının “sonuç elde etme” konusunda ne derece etkili olduğu halen belirsizliğini korumaktadır. Jakarta’nın BM platformunda kararlar üzerinde ne derecede etkili bir aktör olabileceği sorusu, 2019-2020 BM Güvenlik Konseyi üyeliği döneminin analizi ile daha net bir şekilde görülebilecektir. Zira Güvenlik Konseyi geçici üyelik sürecinde BM platformunda gündem oluşturma, karar tasarıları sunma konusunda istekli olup olmadığı, BM’de hangi bölgesel ve küresel konularda liderlik rolü üstleneceği ve bunlara bölgeden ve dışarıdan aktörlerin ne derece destek vereceği, araştırmayı bekleyen sorular olarak ön plana çıkmaktadır.

Tablo 1: Endonezya’nın Maddi Güç Unsurları

	GSMH MİLYAR DOLAR 2016	KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSMH int.US\$ (2016)	DÜNYA TOPLAM ÜRETİMİNDEKİ PAYI % (2016)	ASKERİ HARCAMA US\$m. 2016	GSMH’dan Askeri Harcamalar için Ayrılan Pay (2016)	2015-2016 YILLARI NÜFUS TAHMİNİ
Endonezya	932	11.720	2.5	8.183	0.9%	258.704.986

Kaynak: Susana Garcia Diez and Daniel O’Donnel, *G-20 in Figures, Summit of the G-20 States in Hamburg 2017*, Federal Statistics Office of Germany, June 2017, p.19. For Military Expenditure data: Stockholm Peace Institute, Military Expenditure Database, Data for all countries from 1988-2016 in constant (2015) USD <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-constant-2015-USD> ve United Nations Statistics Division, **Population and Vital Statistics Report**, Population, latest available census and estimates (2015 – 2016) Last updated 2 November 2017 Available at <https://unstats.un.org/unsd/demographic/products/vitstats/serATab2.pdf>

Kaynakça

(Endnotes)

- Acharya Amitav (2009), *Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order*, NewYork:Routledge, 2nd edition.
- Acharya Amitav (2015), *Indonesia Matters: Asia's Emerging Democratic Power*, World Scientific
- Acharya Amitav, (2007), "ASEAN at 40:Mid-Life Rejuvenation?", *Foreign Affairs*,
- Acharya, Amitav (2016), 'Indonesia Matters: Asia's Emerging Democratic Power', Singapore: World Scientific Publishing içinde. Awiwida Santikajaya, 'Walking the Middle Path: The Characteristics of Indonesia's Rise', *International Journal*, 71(4).
- Al, Arzu & Hakan Mehmetçik (2017), "Economic Regionalization and Black Sea in a Comperative Perspective", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 5: 33-45.
- Barnett, M., & Duval, R. (2005). Power in international politics. *International Organization*, 59(1), 39–75.
- Buzan, Barry (1998) "The Asia-Pacific: What Sort of Region in What Sort of World?" içinde Christopher Brook ve Anthony McGrew (ed.), *Asia-Pacific in the New World Order*, Routledge, London,
- Buzan, Barry, and Ole Wæver (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge Studies in International Relations 91. Cambridge, UK, and New York: Cambridge University Press,
- Campos Rodrigo, (2018), 'UN Security Council elects five members for two-year term', Reuters, June 8, , <https://www.reuters.com/article/us-un-election/un-security-council-elects-five-members-for-2-year-term-idUSKCN1J4258> (Erişim: 16.03.2018)
- Carranza, Mario E. (2017), "Rising Regional Powers and International Relations Theories: Comparing Brazil and India's Foreign Security Policies and Their Search for Great-Power Status", *Foreign Policy Analysis*, 13, 2, 255–277.
- Cooper, Andrew (eds.) (1997), *Niche Diplomacy, Middle Powers after the Cold War*, Macmillian Press: London, UK.
- Cooper, Andrew and Dal, Emel Parlar (2016) "Positioning the third wave of middle power diplomacy: Institutional elevation, practice limitations", *International Journal*, 71, 4, 516-528.
- Daniel Flemes (2016), "Brazil: Strategic Options in the Changing World Order", (içinde), Daniel Flemes (ed.) *Ideas, Interests and Strategies of Regional Powers*, US: Routledge
- Darmosumarto, Santo (2013), *Indonesia and the Asia-Pasific:Opportunities and Challenges for Middle Power Diplomacy*, German Marshall Fund Policy Brief, July 2013, <http://www.gmfus.org/publications/indonesia-and-asia-pacific-opportunities-and-challenges-middle-power-diplomacy>
- Demirbaş, Çağrı Emin ve Gülşen Aydın (2014), "Bir Örgütlenme Çerçevesi olarak ASEAN Yolu'nun Başarısı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10, 37,
- Diez , Susana Garcia & Daniel O'Donnel (2017) , "G-20 in Figures, Summit of the G-20 States in Hamburg 2017", *Federal Statistics Office of Germany*,
- Ebert, Hannes & Daniel Flemes (2018), "Rethinking Regional Leadership in the Global Disorder", *Rising Powers Quarterly*, 3, 1, 7-23.
- Eduard Jordaan (2017) "The emerging middle power concept: Time to say goodbye?", *South African Journal of International Affairs*, 24:3, 395-412.
- Emmers, Ralf (2014), 'Indonesia's role in ASEAN: A case of incomplete and sectorial leadership', *The Pacific Review*, 27:4.
- Fealy Greg & Hugh White (2016), 'Indonesia's Great Power Aspirations: A Critical View', *Asia&the Pacific Policy Studies*, 3, 1, s.92-100.

- Freistein, Katja (2013), "A living Document: Promises of the ASEAN Charter", *The Pacific Review*, 26, 4: 407-429.
- Gök G.O., Karadeniz R.F. (2018) , "Analyzing "T" in MIKTA: Turkey's Changing Middle Power Role in the United Nations", içinde: Parlar Dal E. (eds) *Middle Powers in Global Governance*. Palgrave Macmillan, Cham
- Gok G.O., M.S. Gok (2016), "Emerging Economies: Comperative Analyses of MIST and IBSA Countries", *Eurasian Journal of Social Sciences*, 4(2): 1-13
- Hutabarat Leonard F. (2014) 'Indonesian Participation in the UN Peacekeeping as an Instrument of Foreign Policy: Challenges and Opportunities', *Global & Strategis*, 8, 2.
- Jordaan, Eduard. (2003), 'The concept of a middle power in international relations: distinguishing between emerging and traditional middle powers', *Politikon: South African Journal of Political Studies*, 30:1,165-181.
- Karim Moch Faisal (2017), 'Role Conflict and the limits of state identity:the case of Indonesia in democracy promotion', *The Pacific Review*, 30, 3, s.385-404.
- Karim, Moch Faisal (2018), "Middle power, status-seeking and role Conceptions: The cases of Indonesia and South Korea," *Australian Journal of International Affairs*, (DOI: 10.1080/10357.718.2018.1443428)
- Katzenstein, Peter J. (2005) *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Cornell Studies in Political Economy. Ithaca, NY: Cornell University Press,
- Kutlay, Mustafa & Osman Bahadır Dinçer (2012) "Türkiye'nin Ortadoğu'daki Bölgesel Güç Potansiyeline İlişkin Ampirik bir İnceleme", *Akademik Ortadoğu*, 6, 2.
- Laksmana Evan A. (2011), 'Indonesia's Rising Regional and Global Profile: Does Size Really Matter?', *Contemporary Southeeast Asia*, Vol. 33 No 2, 2011, s. 157-82.
- Malamud, Andrés (2011) 'A leader without followers? the growing divergence between the regional and global performance of Brazilian foreign policy', *Latin American Politics and Society*, 53:3, 1-24
- McRae, Dave, (2014) "More Talk than Walk: Indonesia as a Foreign Policy Actor", Analysis Paper, Lowy Institute, s. 8-9, https://www.files.ethz.ch/isn/177531/mcrae_more_talk_web_0.pdf (Erişim: 12.06.2018)
- Mehmetcik, Hakan, "Bölgeselcilik Çalışmalarında Bölgeler Üstü ve Bölgeler Arası İlişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği İlişkileri Örneği", *International Journal of Political Science & Urban Studies • Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi Cilt 7, Özel Sayı, Temmuz 2019*.
- Meyrick, Robyn Kelly-, (2018) 'Will the South China Sea dispute mark the downfall of ASEAN? ', *Global Risk Insights*, July 27, , <https://globalriskinsights.com/2017/07/south-china-sea-dispute-downfall-asean/>
- Narine, Shaun (1999)., "ASEAN into the 21st Century:Problems and Prospects", *The Pacific Review*, 12, 3.
- Narine, Shaun (2002) *Explaining ASEAN, Regionalism in Southeast Asia*, London:Lynee Riener Publishers,
- Natalegawa, Marty (2014) Annual Press Statement Minister for Foreign Affairs Republic of Indonesia, R.M. Marty M. Natalegawa, <https://www.kemlu.go.id/Documents/PPTM%202014/Annual%20Press%20Statement%20Minister%20for%20Foreign%20Affairs.pdf>. (aktaran) Moch Faisal Karim (2018): "Middle power, status-seeking and role conceptions: the cases of Indonesia and South Korea", *Australian Journal of International Affairs*, DOI: 10.1080/10357.718.2018.1443428
- Nesadurahi Helen, (2008) "The Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)", *New Political Economy*, 13:2,
- Nolte, Defley (2010) 'How to compare regional powers: analytical concepts and research topics', *Review of International Studies*, 36: 881-901.

- Parlar Dal Emel and Ali Murat Kurşun (2016), "Assessing Turkey's Middle Power Foreign Policy in MIKTA: Goals, Means and Impact", *International Journal*, 71(4), 608–62.
- Piccone Ted and Bimo Yusman (2014), 'Indonesian Foreign Policy: 'A Million Friends Zero Enemies', Brookings Institute,
- Prys, Miriam (2012) *Redefining regional power in international relations* (New York, NY: Routledge)
- Robertson, Jeffrey (2017), "Middle-power definitions: confusion reigns supreme", *Australian Journal of International Affairs*, 71:4, 355-370.
- Robison, Richard (2016), 'Why Indonesia will not be Asia's Next Giant?', Indonesia at Melbourne, July 14, <http://indonesiaatmelbourne.unimelb.edu.au/why-indonesia-will-not-be-asias-next-giant/> (Erişim: 12.06.2018)
- Santikajaya Awidya (2016), 'Walking the Middle Path: The Characteristics of Indonesia's Rise', *International Journal*, Vol. 71(4), s: 565.
- Schirm, Stefan A., (2010), 'Leaders in Need of Followers. Emerging Powers in Global Governance', *European Journal of International Relations*, 16:2, 208–12.
- Schuman, Maxi, "South Africa", içinde Defley Nolte, "How to compare regional powers: analytical concepts and research topics", *Review of International Studies*, 36: 881–901.
- Sever, Aysegul and Gonca Oguz Gok, (2016), "UN Factor in the "regional power role" and the Turkish Case in 2000s", *Cambridge Review of International Affairs*, 29,3.
- Söderbaum, Fredrik, and Timothy M. Shaw, eds. (2003) *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. International Political Economy. New York: Palgrave Macmillan.
- Stephan, Matheew D. (2012), "Rising Regional Powers and International Institutions: The Foreign Policy Orientations of India, Brazil and South Africa", *Global Society*, 26, 3, 289-309.
- Sukma, Rizal (2009) 'Indonesia needs a post-ASEAN foreign policy', *The Jakarta Post*, June 30, <http://www.thejakartapost.com/news/2009/06/30/indonesia-needs-a-postasean-foreign-policy.html>
- Sukma, Rizal (1997), 'Indonesia's Bebas-Aktif Foreign Policy and the Security Agreement with Australia', *Australian Journal of International Affairs*, 51(2), , 231-241.
- Wiharta, Sharon (2016) Peacekeeping Contributor Profile: Indonesia, Providing for Peacekeeping, <http://providingforpeacekeeping.org/2016/02/05/peacekeeping-contributor-profile-indonesia/> (Erişim: 12.06.2018)
- Yudhoyono (2012), S. B., 'Indonesia's Role as a Regional and Global Actor', Speech at the 2nd Annual Address at the Foreign and Commonwealth Office, London, 2 November 2012; accessed at <https://www.wiltonpark.org.uk/president-yudhoyonos-speech-at-our-annual-address/>, 2 November 2016.
- 'Indonesian leadership in ASEAN: running out of steam or taking a breather?', Indonesia at Melbourne, May 24, 2017, <http://indonesiaatmelbourne.unimelb.edu.au/indonesian-leadership-in-asean-running-out-of-steam-or-taking-a-breather/>
- Annual Press Statement, Minister For Foreign Affairs, Republic of Indonesia, R.M.Marty M. Natalegawa, Jakarta, 7 January 2014.
- <https://www.kemlu.go.id/Documents/PPTM%202014/Annual%20Press%20Statement%20Minister%20for%20Foreign%20Affairs.pdf> (Erişim: 12.06.2018)
- Annual Press Statement, Minister For Foreign Affairs, Republic of Indonesia, R.M.Marty M. Natalegawa, Jakarta, 7 January 2014. <https://www.kemlu.go.id/Documents/PPTM%202014/Annual%20Press%20Statement%20Minister%20for%20Foreign%20Affairs.pdf> (Erişim: 12.06.2018)

- Annual Press Statement, Minister For Foreign Affairs, Republic of Indonesia, R.M.Marty M. Natalegawa, Jakarta, 7 January 2014,s.6. <https://www.kemlu.go.id/Documents/PPTM%202014/Annual%20Press%20Statement%20Minister%20for%20Foreign%20Affairs.pdf> (Erişim: 12.06.2018)
- available at http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/63/PV.14 and also Statement by Mr. Susilo Bambang Yudhoyono, President of the Republic of Indonesia,
- Campos, Rodrigo 'UN Security Council elects five members for two-year term', *Reuters*, June 8,2018, (<https://www.reuters.com/article/us-un-election/un-security-council-elects-five-members-for-2-year-term-idUSKCN1J4258>) (Erişim: 12.06.2018)
- Statement by Mr. Hassan Wirajuda, Minister for Foreign Affairs, UN General Assembly, 18th Plenary Session, 25 September 2006, available at http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/61/PV.18 p.17-18.
- Statement by Mr. Hassan Wirajuda, Minister for Foreign Affairs, UN General Assembly, 18th Plenary Session, 25 September 2006, available at http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/61/PV.18 p.17-18.
- Statement by Mr. Muhammad Jusuf Kalla, Vice-President of the Republic of Indonesia, UN General Assembly, 13th Plenary Meeting, 21 September 2017, available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/72/PV.13
- Statement by Mr. Susilo Bambang Yudhoyono, President of the Republic of Indonesia, UN General Assembly, 6th Plenary Session, 24 September 2014, p.44-45. Available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/PV.6
- UN General Assembly, 3rd Plenary Meeting, High-level Plenary Meeting of the General Assembly: separate meeting on Financing for Development , 14 September 2005, available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/60/PV.3

Asya'da Çin ve Rus Bölgeselciliği: Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği

Chinese and Russian Regionalism in Asia: Modern Silk Road Project and Eurasian Economic Union

Gökhan KATITAŞ*

Öz

2008 yılındaki küresel ekonomik kriz sonrasında uluslararası arenada Rusya'nın ve Çin'in görünürlüğü artmıştır. Bu bağlamda Rusya, Batı'nın eski Sovyet alanına nüfuz etmesini ve bu bölgeler ile işbirlikleri gerçekleştirmesini önlemeye yönelik politikalar uygulamaya çalışırken, sahip olduğu üretim kapasitesi ve sermaye miktarı ile dünyanın en büyük ekonomilerinden birini oluşturan Çin de ekonomik alandaki bu başarısını siyasi alana da taşımaya ve kendi etki alanını genişletmeye çalışmaktadır. Asya'da konumlanmış olan ve birbirleri ile çeşitli alanlarda işbirlikleri kuran, Batı hegemonyasına karşı Doğu cephesinin öncüsü olan bu iki devlet kendi jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları doğrultusunda kıtada bölgeselleşme çabaları sarf etmektedirler. Rusya politik saikleri odak noktasına koyan, coğrafi sınırlamalarla hareket eden, dışa kapalı ve katı kurumsal mekanizmalara sahip olan ve ulus devlet merkezli olarak klasik bölgeselcilik anlayışı kapsamında hareket ederken; Çin ise ekonomik motivasyonları merkeze koyan, coğrafi sınır tanımayan, kapsayıcı ve esnek bir yapıda olan ve tüm aktörlere açık olarak yeni bölgeselleşme anlayışı çerçevesinde politikalarını uygulamaktadır. Bu mentalite doğrultusunda Rusya, 1990'ların ortasından itibaren oluşturulma sürecine giren ve 2015 yılında faaliyete geçen Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ile eski Sovyet alanında bulunan devletlerin üzerinde nüfuzunu sürdürmeye ve bu ülkelerin kendisine bağımlılık durumlarını devam ettirmeye çalışırken; Çin de eski İpekyolu coğrafyasını yeniden canlandırarak, Modern İpek Yolu (MİY) olarak da adlandırılan Tek Kuşak Tek Yol Projesi ile kendisini geniş bir alanda politik ve ekonomik olarak merkezi bir noktada konumlandırmaya çalışmaktadır. Bu çalışmada aynı coğrafyada bölgeselleşme pratiklerinde bulunan Çin'in ve Rusya'nın bölgeselleşme politikasının birbirlerinin tamamlayıcı mı yoksa birbirlerine rakip mi olduğu sorusu Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği oluşumları üzerinden, küresel arenadaki ihtiyaçları ve konumları da göz önünde bulundurularak, değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre, Çin'in sahip olduğu ekonomik avantajlar, diğer ülkeler ile olan görece pozitif ikili ilişkileri ve yeni bölgeselcilik anlayışı sayesinde MİY projesi, Rusya'nın ekonomik olarak vaatte bulunamaması, Batı ile olumsuz ilişkiler kurması ve bu nedenle dışa bağımlı hale gelmesi nedeniyle, bu ülkenin öncülüğündeki AEB oluşumunu kapsayan ve ona üstün gelen bir

* Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-Posta: gokhan.katitas@marmara.edu.tr

boyuta ulaşmıştır. Bununla birlikte Rusya ve Çin'in mevcut konjonktürde izlediği politikaların işbirlikçi olması nedeniyle, MİY ile AEB arasındaki ilişkinin tamamlayıcı yönü ağır basmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgeselcilik, Rusya, Çin, Asya, Avrasya Ekonomik Birliği, Modern İpek Yolu Projesi.

Abstract

Visibilities of Russia and China began to increase in international arena, after the 2008 Global Financial Crisis. Within this context, while Russia tries to imply policies to prevent Western influence toward ex-Soviet region and their cooperative initiatives with regional actors; China, who is one of the biggest economy in the world thanks to production capacity and its accumulation of capital, aims to raise its political effect and enhance sphere of influence as did in economic field. These two states, that are located in Asia, cooperate in various areas and lead Eastern frontier against to Western hegemony, make regionalization efforts in their own geopolitical and geo-economical interests in the continent. On the one side, Russia adopts classical regionalism understanding which is shaped by political motivations, has geographical boundaries, exclusive and strict institutional mechanism, and eligible for nation-states; on the other hand China indigenises new regionalism approach that is surrounded by economical goals, has distanceless and borderless characteristics, inclusive and flexible mechanism, and open to all actors in international arena. In this direction, while Russia tries to maintain its influence over and dependency relationship with ex-Soviet countries through Eurasian Economic Union (EAEU) which is output of twenty years process; China aims to revive old Silk Road geography and puts itself in the center politically and economically via One Belt One Road Initiatives (OBOR), also known as Modern Silk Road Project. In this paper, China's and Russia's regionalism understandings had been evaluated within the scope whether they are cooperative or complementary by taking into consideration their needs and positions in international arena. As a result of this assessment, Chinese OBOR contains and overcomes Russian EAEU, thanks to its economical advantages, better bilateral and multilateral relations with other actors in the international society and inclusive regionalism understanding. By dint of these countries' converging policies in international issues, bilateral relationship of OBOR and EAEU turns the scale toward complementary situation.

Key Terms: Regionalism, Russia, China, Asia, Eurasian Economic Union, Modern Silk Road Project.

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından oluşan ve dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı George H.W. Bush tarafından Yeni Dünya Düzeni olarak adlandırılan uluslararası siyaset arenası, ABD'nin dünyanın tek süper gücü olduğunu ve dünya üzerindeki her bölgede nüfuz sahibi olduğunu ifade etmekteydi. Ancak geçen zaman içerisinde Ruanda ve Srebrenitsa gibi katliamları önleyemeyen, 11 Eylül saldırılarını öngöremeyen, Irak işgalinde başarısız olan, 2008 küresel ekonomik krizin ortaya çıkmasını engelleyemeyen ve tüm bunlardan zarar gören ABD'nin sözde üstünlüğü ve her bölgede yeteri kadar haiz olduğu düşünülen nüfuzu sorgulanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin varisi olan Rusya Federasyonu'nun kendini toparlaması, gerçekleştirdiği çift haneli büyüme rakamları ile Çin'in uluslararası siyasette belirgin bir role sahip olması ve Brezilya, Hindistan ve Türkiye gibi birçok ülkenin ilerlemeler kaydetmesi; Soğuk Savaş sonrası meydana geldiği ifade edilen Yeni Dünya Düzeni'nin yeniden şekillendiği bir değişen dünya düzeninin varlığını ortaya koymaktadır. ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) başını çektiği Batı'nın karşısında Rusya ve Çin'in başını çektiği Doğu, kendi coğrafi alanlarında dış müdahalenin olmasını ve yabancı aktörlerin bölge meselelerine müdahale etmelerini istememektedir. Asya'da bulunan bu

iki devlet, Çinli lider Xi Jinping'in de dile getirdiği gibi Asya meselelerinin Asyalılar tarafından çözülmesi gerektiğine inanmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde 1960'ların başından itibaren gergin ilişkilere sahip olan Çin ve Rusya, 21. yüzyılda ise bunun tam tersine uluslararası arenada birçok konuda ortak hareket etmektedir. 1994'te ortaklık anlaşması imzalayan iki devlet, 2001'de Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını, 2012'de Stratejik İşbirliği Ortaklığı Anlaşmasını ve 2014'te Stratejik Ortaklık Anlaşmasını imzalamıştır. Uluslararası arenada attıkları adımlarda bu iki devlet birbirlerini desteklemektedir. Çin, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Ortadoğu'daki Suriye Krizi'nde Esad rejimini savunan politika izlemesini desteklemekte iken, Rusya da Çin'in Tayvan ve Güney Çin Denizi'ndeki politikalarına arka çıkmaktadır. Çok kutuplu dünya düzeninin savunucusu olan Çin ve Rusya, kendi ekonomik ve politik menfaatleri çerçevesinde Asya bölgesinde herhangi bir yabancı müdahalenin gerçekleşmesine karşı çıkmakta ve bu doğrultuda siyasalar izlemektedirler. Batı'nın bölgeye müdahalesi, sınır anlaşmazlıkları, terörizmle mücadele, yaptırımlara karşı alternatifler üretme ve kendi nüfuz alanlarını oluşturma doğrultusunda Asya'da kendi bölgeselcilik anlayışları çerçevesinde hareket eden bu iki devletten Çin tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırarak Modern İpek Yolu Projesi'ni uygulamaya koyarken, Rusya da yaklaşık 20 yıllık bir sürecin çıktısı olan Avrasya Ekonomik Birliği'ni hayata geçirmiştir.

Aynı coğrafyada farklı saikler ile farklı hedefler için oluşturulan Modern İpek Yolu Projesi ve Avrasya Ekonomik Birliği bölgeselleşme girişimleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çin, MİY ile gereksinim duyduğu enerji ihtiyacını karşılamak, üretim mallarının satışı için yeni pazarlara erişmek ve ekonomik alanda sahip olduğu nüfuzu politik alana da taşımak güdülerine sahip iken, Rusya ise AEB aracılığıyla yakın çevresi olarak değerlendirdiği eski Sovyet sahasını korumak, dış güçlerin bölgeye intikal etmesinin önüne geçmek ve kendi öncülüğünde yeni bir güç çemberi oluşturmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmamın amacı uluslararası arenada örtüşen menfaatleri doğrultusunda yakınsayan politikalar izleyen Çin ve Rusya'nın aynı coğrafyadaki bu bölgeselleşme girişimlerinin birbirlerini tamamlayan bir yapıda mı oldukları yoksa birbirlerine karşı rekabetçi bir karakteristiğe mi haiz oldukları sorusunu incelemektir. Bu çerçevede karşılaştırmalı olgu incelemesi, tarihsel yöntem ve bağıntısal inceleme yöntemlerinin uygulanacağı bu çalışmada, ilk olarak bölgeselcilik kavramı açıklanacak olup, konuya yönelik teorik yaklaşımlar ortaya koyulacaktır. Ardından Çin'in ve Rusya'nın bölgeselleşme anlayışları yer alıp, Modern İpek Yolu Projesi ile Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) oluşturulma süreçleri ve yapısal özellikleri sahip oldukları güdüler ile birlikte açıklanacaktır. Son olarak ise bu iki girişimin birbirleri ile olan ilişkisi Çin ve Rusya'nın dış politikaları çerçevesinde irdelenerek mevcut durum ile geleceğe yönelik çıkarımlar ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Bir Kavram Olarak Bölgeselcilik

Klasik anlamda “bölgeselcilik” belirli bir coğrafyada ekonomik, politik ve kültürel menfaatleri korumayı amaçlayan siyasi bir ideolojinin çıktısı olup, birbirine yakınsayan kimliklerin bir araya getirilmesi ile gerçekleştirilen, ortak duyguları ve hedefleri ifade eden yapılanma arzusuna verilen addır. Ulus devletlerin bölge motifi kapsamında ulus üstü bir yapı inşa ederek iç ve dış kaynakları en etkili bir biçimde kullanma gayesi ile oluşturulan bölgeselcilik yapılanmaları çok boyutlu politik inşaları ifade etmektedir. Zaman içerisinde değişen dünya düzeni ve artan karşılıklı bağımlılık neticesinde bölgeselcilik kavramının içeriğinde ve kapsamında bir takım başkalaşımalar meydana gelmiş ve “yeni bölgeselcilik” anlayışı ortaya çıkmıştır. Çok kutupluluğun modern şekli olarak nitelendirilen ve açık bölgeselcilik fikri çerçevesinde ekonomik karşılıklı bağımlılıkla uyumlu olan yeni bölgeselcilik anlayışı, çok boyutlu bir karaktere sahip olup devlet, devlet altı ve devlet dışı aktörlerin ekonomik, siyasi, çevresel, kültürel ve sosyal nitelikteki birçok alanda işbirliği yapma imkânına dikkat çekmektedir. Askeri ve siyasi bloklara esneklik kazandırma yetisine sahip olan bu anlayış, aktörleri hem rekabetçi hem de işbirlikçi pozisyona getiren özelliğe sahiptir (Björn Hettne vd, 1999). Karmaşık ilişkilere rağmen diplomasinin önünü açan bu düşünce tarzı, küreselleşme ve bölgeselleşme arasında optimum dengeyi sağlama arayışı içerisindedir. Batı kökenli düşüncelerin genele dayatılmasını eleştiren yeni bölgeselcilik; küreselciliğin coğrafi faktörlerin ve yerel unsurların önemini ve değerini azaltan karakterine karşı çıkararak bölgesel toplulukların, yerel kimliklerin ve kültürel değerlerin varlığını ve önemini vurgulamaktadır (Makarychev, 2013). Bu iki bölgeselcilik anlayışının yanı sıra düzlemsel açıdan bölge içi, bölgeler arası, bölgeler ötesi ve hibrid bölgeselcilik gibi farklı bölgeselcilik sınıflandırmaları da bulunmaktadır (Daha fazlası için bkz. Mehmetçik, 2019; 74-77).

Bölgeselcilik Üzerine Farklı Yaklaşımlar

Uluslararası ilişkiler disiplininde bölgeselcilik konusuna yönelik teorilerin birbirinden farklı iddiaları bulunmaktadır. Analiz seviyesine ve eylem mantığına göre değişkenlikler barındıran bu teoriler, bölgeselciliği norm temelli veya araçsal bir anlayış olarak ele almaktadır. Rasyonalist ve güç temelli yaklaşımlar bölgeselciliği devlet merkezli bir şekilde değerlendirmektedir. Rasyonalistler bölgeselciliği aktörlerin benzer dış problemlere yönelik aldıkları benzer kararlar neticesinde gerçekleşen girişim olarak nitelendirirken, güç temelli yaklaşımlar bölgeselciliği uluslararası ve bölgesel güç dağılımı ile açıklar. Realizm artan materyal kapasitenin kaçınılmaz bir sonucu olarak bölgesel hâkimiyet kurma çerçevesinde bölgeselciliği incelemektedir. Bölgesel hâkimiyetin büyük güç statüsü olduğunu kanıtlama noktasındaki değerine vurgu yapan realistler, bölgesel hegemonyayı küresel siyasette büyük güç olmanın bir gerekliliği olarak ele alırlar (Andrew Hurrell, 2016, s. 1-19; Mearsheimer, 2001). Bu açıdan bölgeselcilik bölgesel yönetim ya da bir işbirliği modeli yerine güç dağılımının salt bir aracı olarak görülmektedir. Hegemonik İstikrar Teorisi de konuyu benzer şekilde ele alarak bölgede veya bölge dışında bulunan güçlü devletlerin bölgesel mutemet rolünde hareket ederek ve var olan gerginlikleri gidererek kendi kontrollerinde bir entegrasyon sağlama arzusuna ve yeteneğine sahip olduklarını ileri sürmektedir (Gilpin,

1987, s. 87-90). Yine bu teori güçlü devletlerin ekonomik ve jeopolitik çıkarlar doğrultusunda bölgeselciliğin ortaya çıkışını kolaylaştıracağını belirterek, askeri müttefikliği güçlendirmek, komşu ülkelerde istikrarı sağlamak ya da yeni piyasalara, ucuz iş gücüne, enerji kaynaklarına erişebilmek için bölge inşasında bulunabileceklerini iddia etmektedir (Antkiewicz ve Whalley, 2005).

Liberal teoriler ise toplum merkezli bir açıdan bölgeselciliği ele alarak ekonomik ve toplumsal çıkarları girişimin başlangıç noktasına koymaktadır. Devletlerin bölgesel organizasyonlara uluslararası karar alma sürecinde erişebildiklerini ifade ederek yerel çıkarların önemine vurgu yapan liberaller, iç karar alma sürecine ve yerel aktörlerin eylem kapasitesine vurgu yapmaktadır (Milner, 1997). Neoliberal Kurumsalcılar devlet merkezli görüşü savunmaktadır. Uluslararası anarşinin varlığını kabul eden bu yaklaşımın savunucuları, aynı zamanda karşılıklı karmaşık bağımlılığa da dikkat çekmektedir (Keohane, 1984). Küreselleşmenin bölgeselciliğin oluşmasında motor kuvveti olduğu belirtilerek küresel piyasaların sınır geçişliliğini ve ekonomik bağlantıları arttırdığını ifade etmektedirler (Mistry, 2003). Bölgesel entegrasyonların piyasalara ve sermaye kaynaklarına erişim imkânını sağlamasının yanı sıra hem ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağladıklarını hem de toplumsal güvenliğe katkıda bulduklarını ileri sürmektedirler.

Neofonksiyonalistler yerel aktörlerin bölgesel çabaların ardındaki temel itici güç olduğunu dile getirerek, devletlerin bölgeselcilikle ilgilenmesinin temel sebebi olarak ekonomik çıkarları göstermektedir. Ekonomik meselelerin devletlerin bir araya geleceği en kolay husus olduğuna vurgu yaparak, bu alanda yapılacak işbirliklerinin zaman içerisinde aktörlerin birbirlerini tanımasıyla diğer alanlara da sıçrama etkisi göstereceği ve böylelikle çeşitli entegrasyonların meydana geleceği iddia edilmektedir (Mattli, 1999). Bölgeselcilikten eşit derecede faydalanamayacak olan çıkar gruplarına, profesyonel birliklere, üretici gruplara ve işçi birliklerine vurguda bulunan neofonksiyonalistler, bölgesel aktörlerin ticari serbestleşmelerin hızlandırılması doğrultusunda, etkin bölgesel yapılanmaların oluşması için, egemenliklerinden taviz vermeleri hususunda devletlere baskıda bulunacaklarını ileri sürmektedir (Stone Sweet ve Caporaso, 1998). Hükümetlerarasıcılık ise devletlerin ve hükümetlerin bölgesel entegrasyon sürecinde etkin role sahip olduklarını belirterek, kendi jeopolitik çıkarları ile kendilerini destekleyen grupların ekonomik menfaatleri koruyacak şekilde karar alma sürecinde yer aldıklarını ifade etmektedir (Hoffman, 1982). Liberal Hükümetlerarasıcılık ise yerel çıkar gruplarına dikkat çekerek, bu grupların kendi siyasi ve ekonomik menfaatleri için bölgesel entegrasyon hususunda devletlere baskıda bulunacaklarını söylemektedir. Bu yaklaşıma göre hükümetler bölgesel düzeyde yerel çıkarların bekçisi ve denetçisi olarak hareket etmektedir (Moravcsik, 1991).

İnşacı yaklaşım ise bölgeselciliği, normlar, fikirler, kimlikler ve ideolojiler üzerinden değerlendirerek bu olguların bölgesel projelerle olan bağımlı olduğunu incelemektedir. Bölgesel düzenleri fikirler ve kurallar paketi olarak nitelendiren inşacılar, ortak bağlara vurguda bulunmaktadır (Kupchan, 2014, s. 20). Başarılı bir bölgesel entegrasyonun toplumsal bir bilinç gereksinim duyduğu belirtilerek ortak değerlerin ve normların, bölgesel kimliğin oluşmasını hızlandıracak

olan karşılıklı güveni oluşturmada ve çatışmaların ortadan kaldırılmasında, kritik faktörler olduklarını iddia etmektedirler (Acharya, 2001).

Asya'da Bölgeselcilik

Çağlar boyunca hegemon devletler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılan ve bu doğrultuda birçok güç mücadelesine ev sahipliği yapan Asya coğrafyası, günümüzde ikili ilişkiler ve bölgesel girişimler aracılığıyla güçlü devletler tarafından nüfuz altına alınmaya çalışılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ideolojik yüzleşmelere, kolonyal mücadelelere ve etnik çatışmalara şahitlik eden bu topraklar, günümüzde ABD, Rusya, Çin, Japonya ve Hindistan gibi ülkeler arasında gerçekleşen pasif meydan okumalara sahne olmaktadır.

Asya kıtası hali hazırda birçok probleme sahiptir ve bu problemler bölgede nüfuz alanı oluşturmak isteyen aktörlerin göz önünde bulundurması gereken hususlardır. Bölgede bulunan çoğu devlet zayıf hükümetlere sahiptir ve birçok devlet yoksullukla ve radikalizm ile mücadele etmektedir. Kimi devletler karada ve denizde sınır sorunları yüzünden anlaşmazlık halinde iken, bazı bölgelerde ise etnik çatışmalar vardır. Tarihsel mücadelelerden, işgal durumlarından ve ideolojik zıtlıklardan dolayı bu coğrafyada hâkimiyet kurmak veya devletleri bir araya getirmek oldukça güç bir misyondur.¹ Bu çerçevede Asya'da oluşturulacak bölgesel yapılanmaların sahip olması gereken ilk mesele bütün aktörlerin faydalanacağı ve birbirlerine muhtaç olduğu ekonomik işbirliğidir. Yoksulluk sınırında olan birçok devlet kendi değerlerine ve yapılarına uygun kalkınmacı model içerisinde yer almak isteyecektir. Mevcut olması gereken ikinci husus ise güvenli ortamın tesis edilmesidir. Birçok pasif yüzleşmeye ve çatışmaya haiz olan bölgede sorunları giderecek mekanizmaların bulunması elzemdir. Bu kapsamda karşılıklı güvenin oluşturulması ve iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması gerekmektedir. Bölgesel yapılanmanın sahip olması gereken üçüncü nokta ise acil durum mekanizmasıdır. Bölgede meydana gelen birçok doğal afete ve acil duruma eksik yardım müdahale mekanizması ve malzemeler sebebiyle gerekli seviyede hızlı cevap verilememektedir. Dış müdahaleye karşı olan birçok Asyalı aktör, bölge meselelerinin bölgede bulunan aktörler tarafından çözüme kavuşturulması isteğine sahiptirler. Tarih boyunca rekabetçi karaktere haiz olan bölgesel aktörler ile oluşturulacak olan yapının, aktörlere ortaklık güdülerini ile beraber bu rekabetçi duyguları da sergilemelerine olanak tanıma seviyesi, yapının başarısında oldukça kritik bir role sahip olacaktır. Bu nitelikleri taşıyacak olan bölgeselcilik anlayışlarının başarılı ve uzun ömürlü olma ihtimalleri daha yüksek bir düzeyde olacaktır.

Son döneme kadar Asya'da öne çıkan bölgeselleşme pratiklerine örnek olarak Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) verilebilir. ASEAN, 1967 yılında Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın öncülüğünde Güneydoğu Asya'da barışı ve güvenliği sağlamak ve bunun uzantısı olarak bölgede ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişimi gerçekleştirmek için kurulmuştur (Moon, 2018). Örgüte ilerleyen süreçte sırasıyla Bruney (1984),

1 Çin'in Uygur özerk bölgesinde ve Rusya'nın Ural bölgesinde etnik çatışmalar söz konusudur. Çin-Hindistan mücadelesi, Pakistan-Hindistan çatışması, Kore yarımadasında yaşanan ideolojik restleşmeler ve Afganistan'daki terör olayları kitada öne çıkan sorunlar arasındadır.

Vietnam (1995), Laos (1997), Myanmar (1997) ve Kamboçya (1999) da dâhil olmuştur. Soğuk Savaş döneminde güvenlik motivasyonu örgütte ön plana çıkarken, savaş sonrası dönemde ekonomik olarak dünyanın önemli oyuncularından birisi haline gelmiştir. Örgüt bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 2016 yılında %4,8, 2017 yılında ise %5,1'lik büyüme oranlarını yakalayarak Asya'da Çin ve Hindistan'dan sonra en fazla büyüyen üçüncü aktör konumundadır (OECD Development Centre, 2018). Bu büyüme başarısını yakalayan ASEAN, 2017 yılının başında dünyanın en büyük 7. Ekonomisi olma başarısını göstermiştir (Wood, 2017). Şangay İşbirliği Örgütü ise 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir araya gelerek Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenliğin Derinleştirilmesi Anlaşması'nı imzalaması sonucu kurulmuştur. Bu anlaşma neticesinde Şangay Beşlisi olarak adlandırılan yapılanma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin ve Rusya'nın Batı'ya karşı yalnız kalmamak ve birlikte hareke edebilmek adına kurulmuş olup, 2001 yılında Özbekistan'ın da örgüte dâhil olmasıyla birlikte günümüzdeki ismini almıştır. ŞİÖ'nün amaçları terörizm ve radikalizm ile mücadele; güvenlik, ekonomi ve kültür alanlarında işbirliği yapmaktır (The Shanghai Cooperation Organisation, 2017). Güvenlik alanında Orta Asya güvenliğine odaklanan örgüt, ekonomik alanda enerji konusuna odaklanmaktadır. Kültürel anlamda ise üye ülkeler arasında yerel değerlerin örgüt içerisinde yayılması amaçlanmaktadır. Görüldüğü üzere, bölgede farklı saiklerle farklı aktörler tarafından birçok bölgeselleşme pratiği hayata geçirilmiş durumdadır. Bu aktörlerin temel motivasyonu ise bölgesel ölçekte var olan güçlerini küresel düzleme de yansıtmaktır (Daha fazlası için bkz. Karadeniz ve Oğuz Gök, 2019; 105).

Çin Bölgeselciliği

Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikasının temelinde kendi egemenliğini güvence altına almak, müttefiklik oluşturan yapılara dâhil olmamak ve diğer devletlerin iç işlerine müdahale etmemek prensipleri yer almaktadır. Değişen dünya siyaseti ve kendisinin kaydetmiş olduğu ilerlemeler bu dış politika prensiplerine yeni konseptler ilave etmesine neden olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından gerçekleşen bu ilavelerin başında Yeni Güvenlik Konsepti, Yeni Kalkınma Yaklaşımı, Yeni Medeniyet Anlayışı ve Yeni Dünyada Ahenk Konsepti gelmektedir. Komşuluk Diplomasisi olarak yazına dökülen bu politik tercihler; Çin'in, Batı'nın kapalı, bloklaşma ve müttefiklik esasına dayanan diplomasi yapılanmasının yerine, yenedünya düzeni kapsamında çok boyutluluk ve çok kutupluluk karakterlerine sahip olan, ülkelerin ve grupların uyum içerisinde bulunduğu bir yapı oluşturma arzusunu ifade etmektedir (Aksu, 2016). Çin'in dış politikasında belirlemiş olduğu bu prensipler, ülkenin bölgeselcilik konusuna yaklaşımını da etkilemiş ve bölgesel entegrasyon kapsamında atılacak adımları şekillendirmiştir.

Çin Rüyası kapsamında uyumlu toplum, uyumlu dünya temelinde ulusal kalkınmayı hedefleyen; barışçıl kalkınma çerçevesinde bölgesel güvenliği sağlayarak ekonomik ilerlemeleri gerçekleştirmeyi amaç edinen; ve açık kapı/serbest ticaret söylemiyle piyasa temelli reformları hayata geçirerek ürün, sermaye ve işgücünün engellere maruz kalmadan serbestçe dolaşımını

hayata geçirmek isteyen (Hongyuan, Yun ve Qifa, 2012: 128) Çin'in bölgeselcilik anlayışı iki aşamaya ayrılmaktadır (Kolpakova ve Kuchinskaya, 2015, s. 111-112).

Birinci aşama 1990 yılından 2012 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönemde Çin, pasif katılım hareket tarzını benimseyerek ekonomik ve ticari işbirlikleri ile serbest ticaret bölgelerine dahil olmaya başlamıştır. 1997 yılında Komünist Parti Kongresi'nde Başkan Jiang Zemin'in dile getirmiş olduğu söylemler, Çin'in bu dönemdeki bölgeselcilik anlayışını şekillendirmiştir. Çok taraflı diplomasinin benimseneceğinin ve bölgedeki aktörlerle olan ilişkilerde 1960'lardan beri sergilenen düşmanca politik tavrın terkedilerek aktif bir şekilde bölgesel yapılanmalara dâhil olunacağına açıklandığı konuşma bölge ve dünya siyasetinin değişim noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak ASEAN ile etkileşime geçen Çin, 2001 yılında Şangay İşbirliği Örgütü'nün kuruluşuna ön ayak olarak ilk kez kendi inisiyatifi ile bölgede bir yapılanmanın oluşumunu gerçekleştirmiştir. 2002'de Güney Kore ve Japonya ile serbest ticaret bölgesi oluşturan, 2005'te Doğu ve Güney Asya arasındaki Güney-Kuzey işbirliğini başlatan ve 2006 yılında Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'na katılan Çin, birçok ülke ile de ekonomik ortaklıklar oluşturmuştur.

Bu dönemde Çin, yenilikçi, pragmatist, açık tutumlu ve dayanışma yanlısı prensiplerini bölgeselcilik anlayışına entegre etmiştir (Xinhua, 2002). Ayrıca bölgeselciliği karşılıklı iyi niyet ve uyumlu bir arada var oluş çerçevesinde Asya'nın kalkınmasını sağlama; müzakere yoluyla karşılıklılık ve tüm tarafların kazancı doğrultusunda ortak bölgesel çıkarlar belirleme; reformcu yeni işbirlikleri üretme ve dışa açık bölgesel oluşumları hayata geçirme gibi gayelere sahip olmuştur. (Xiaotong ve Xiaoyue, 2014).

Çin bölgeselciliğinin ikinci aşaması ise 2012 yılında Çin Komünist Partisi'nin liderliğini devralan Xi Jinping'in ülkenin başına geçmesi ile başlamıştır. Derinlemesine işbirlikleri çerçevesinde ekonomik diplomasiyi ön plana çıkaran yeni lider, bölgeyi "ortak kadere sahip topluluk" ve "ortak çıkarlara sahip topluluk" söylemleri ile nitelendirmiştir (Zhang, 2018). Bölgesel işbirliğini bir topluluk inşası olarak değerlendirmeye başlayan ve tarihsel ve kültürel bağlar ile Asya'da derin entegrasyonu sağlamak isteyen Çin'in temel bölgeselcilik sloganı "Yi-Li", bir diğer deyişle ahlak ve çıkar kavramları etrafında şekillenmeye başlamıştır (Xiaotong ve Xiaoyue, 2014).

Çin bölgeselciliğinin karşısında ülkenin önündeki en büyük sorunlar Asya'nın ABD, Japonya, Rusya gibi birçok büyük devletin nüfuz kurmak istediği alan olması; Çin'in yükselişine Hindistan gibi bazı ülkelerin endişe ile bakması; ve Çin'in bölgede yer alan ülkeler ile sahip olduğu sınır anlaşmazlıklarıdır. Bu olumsuz havayı dağıtmak isteyen Çin, bölgedeki imajını düzeltmek için yumuşak güç araçlarından faydalanmakta ve bölgedeki aktörler ile kültürel aktiviteler ve eğitim programları düzenlemektedir. Bu doğrultuda Çin, Konfüçyus Enstitüleri kurmakta ve değişim programları uygulamaktadır. Konfüçyus Enstitülerinin kurulması 2004 yılından itibaren başlamış olup, ilk olarak Güney Kore'nin başkenti Seul'da açılmıştır. Ocak 2018 itibariyle beş yüzü aşkın bir sayıya ulaşan ve buldukları yerlerdeki üniversiteler ile ortaklaşa hareket eden bu enstitülere Çin yılda en az 100 bin dolar destekte bulunmaktadır. Değişim programları açısından Çin, 2017

yılında öğrenciler tarafından en çok tercih edilen üçüncü ülke konumuna ulaşmıştır. Yılda dört yüz binden fazla misafir öğrenciyi ağırlayan Çin'e en çok Güney Kore'den, ABD'den, Tayland'dan, Pakistan'dan ve Hindistan'dan öğrenciler gelmektedir (Albert, 2018). Aynı zamanda bölgedeki birçok ülke ile ikili ilişkiler kurarak stratejik ortaklıklar geliştiren Çin, bu ülkelere Chiang Mai Çoktarafli İnisiyatifi, Asya Altyapı ve Yatırım Bankası, İpek Yolu Altyapı Fonu gibi programlar ile sermaye aktarımında bulunarak hem kendisine yönelik şüpheleri ortadan kaldırmak hem de bölgedeki nüfuz rekabetinde avantajlı konuma erişmek istemektedir.

2012 yılından itibaren Çin bölgeselciliğinin temelinde yer alan karakteristik özellikleri ise şu şekildedir (Xiaotong ve Xiaouyue, 2014);

- Karşılıklı fayda çerçevesinde barışçıl işbirliğini sağlamak;
- Bölgesel entegrasyon sürecinde aktörlerin egemenliklerine saygı duymak;
- Bölgesel inisiyatiflerde proaktif katılımcı olmak yerine proaktif öncü olmak;
- Ekonomik entegrasyon ve bölgesel dağılım kapsamında taraf ülkelerde adım adım iç reformları gerçekleştirmek;
- Bölgenin tarihine ve yapısına uygun bir şekilde ahenk içerisinde bölgesel bir kimlik inşa etmek;
- Bölge içi ve bölgeler arası olmak üzere açık bölgeselcilik anlayışını benimsemek;
- Ticari alanda serbestleşmelerin önünü açmak;
- Ahlak-çıkar dengesinde ortak kadere ve menfaatlere sahip toplulukta gerçekçi bölgeselcilik politikaları izlemektir.

Bu veriler ışığında Çin bölgeselciliğinin yeni bölgeselcilik anlayışı kapsamına girecek şekilde, çok kutuplu dünya düzenini savunan, başka devletlerin iç işlerine müdahaleden kaçınan, siyasi ve askeri bloklaşmayı ve Batı tipi demokrasi dayatmasını reddeden bir yapıda olduğu ifade edilebilir. Bölgesel kısıtlamalara haiz olmak yerine, fonksiyonelliği ön plana çıkaran, dışa kapalı bir yapı yerine açık bir yapıyı öngören, kurumsallaşma ve normals sınırlamalar yerine esnek ve duruma göre değiştirilebilen bir bölgeselcilik anlayışına sahip olan Çin'in, bu çerçevede uygulamaya koyduğu son girişimi, dünya siyaseti için de kritik bir rol üstlenme potansiyeline sahip olan ve bizim de ilerleyen bölümlerde detaylıca değineceğimiz Kuşak ve Yol Projesi, bir diğer adıyla Modern İpek Yolu Projesi'dir.

Rus Bölgeselciliği

Asya'ya, başta Batılı devletler olmak üzere, yabancı aktörlerin herhangi bir müdahalede bulunmasına ve bölgeyi tahakküm altına almasına karşıt bir pozisyonda olan Rusya'nın

bölgeselciliğe yaklaşımı 2000 yılında sırasıyla Şubat ve Nisan aylarında yayımlanmış olan Ulusal Güvenlik Konsepti (UGK) ve Askeri Doktrin (AD) belgelerinden yararlanılarak ortaya koyulabilir. Rusya'nın Asya'ya yönelik izleyeceği politikaların temelini oluşturan bu belgeler, Rusya'nın bölgede üstünlüğü yeniden ortaya koymasına gerektiğini ifade etmektedir. ABD'nin ekonomik ve siyasi güç dağılımları ile donatılmış olan tek kutuplu dünya düzenine karşı, Rusya'nın da bir kutbunda yer aldığı çok kutuplu dünya düzeninin yeniden oluşturulmasının lüzumunun ifade edildiği bu belgeler; Asya'da Batı'nın oluşturmuş olduğu nüfuz alanlarının bölgede bulunan aktörlerle ikili ve/veya çoklu ilişkiler kurularak bertaraf edilmesi gerektiğini belirtmektedir (Bugubaev, 2013).

Rusya, bölgeselciliği tarihsel bağlar ile mekânsal bir kapsamda değerlendirmektedir. Eski Sovyet coğrafyasında bulunan ülkeler üzerindeki etkiyi sürdürme gayesine sahip olan Rusya, dış güçlerin tehditlerine karşı iyi komşuluk ilişkileri ile bir kuşak meydana getirerek kendisine tampon bölge oluşturma arayışları içerisindedir (Kacmarzski, 2017, s. 1359). Bölgeselciliği ekonomik söylemler ile politik amaçları gerçekleştirmek için kullanan Rusya Federasyonu, güvenlik ve savunma çerçevesinde konuyu kendi politikalarına yansıtmaktadır.

2008 yılında Gürcistan ile yaşadığı Güney Osetya ve Abhazya krizi sebebiyle Batı ile olan ilişkilerinde gerilimler yaşayan Rusya, 2014 yılında Ukrayna'ya bağlı olan Kırım'ı ilhak etmesinin ardından Batı tarafından yaptırımlara maruz kalmıştır. Yaşanan bu politik değişimin ardından Batı ile çatışan ve ilişkileri bozulan Rusya kendisine bir de Doğu Politikası belirleyerek batıdaki ve doğudaki aktörler ile sahip olduğu ilişkiyi dengeleme arayışlarına girmiş, başta Çin ve Güney Kore olmak üzere Asya'daki devletler ile olan ilişkisini artırmaya gayret etmiştir. Bu politikanın belirlenmesinde Batı'nın AB ve NATO aracılığıyla Rusya'nın kendisine ait doğal nüfuz alanı olarak gördüğü Ukrayna ve Gürcistan'ı kendi bünyelerine katma girişimleri etkili olmuştur. Doğal nüfuz alanı olarak gördüğü bu bölgelere olacak herhangi bir dış müdahaleyi kendisine kırmızı çizgisi olarak belirleyen Rusya, bu bölgede yer alan ülkeleri coğrafi yakınlık, ortak kimlik, tarihsel bağlar, sınır güvenliği, terörizm ve radikalizm ile mücadele, enerji teminatı, ticaret alanlarının oluşturulması gibi motivasyonlar ile kendi kontrolü altında kurulacak bölgesel yapılara dâhil etme gayesindedir (Katıtaş, 2018). Rusya'nın bölgede bir süper güç olduğunu ifade eden Putin, oluşturulacak yeni yapılanmalarla Orta Asya'daki tehditlerin bertaraf edileceğini ve ABD'nin etkinliğinin sona erdirileceğini söylemiştir (Bogubaev, 2013).

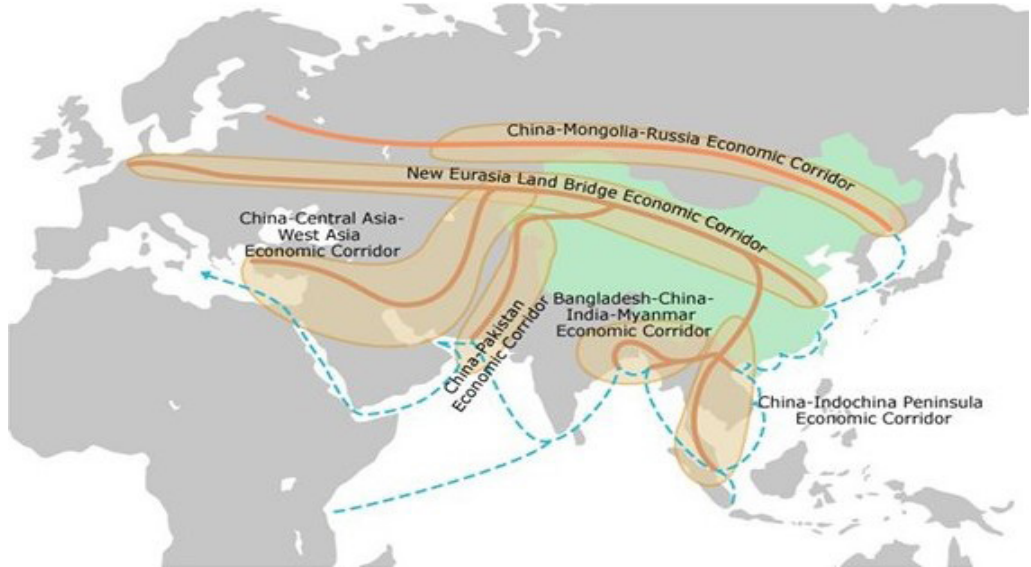
Klasik bölgeselcilik anlayışına sahip olduğu ifade edilebilecek olan Rusya, bölgeselciliği politik motivasyona sahip olan, ulus devlet merkezli olarak ele alan, coğrafi anlamda belirli yakın bölgelerde oluşturularak dışa kapalı bir karaktere haiz olan yapı şeklinde değerlendirmektedir. Rusya bu doğrultuda Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi yapılanmalara gitmiştir. Bölgeselcilik konusunda Rusya'nın en son uygulamaya döktüğü ve tarihsel tahayyülü olan Büyük Avrasya'nın hayata geçirilmesi açısından atılan önemli bir adım olarak gördüğü bölgesel yapılanma ise Avrasya Ekonomik Birliği'dir.

Modern İpek Yolu Projesi

Tarihsel olarak kökeni İlk Çağ'a kadar uzanan İpek Yolu, ilk kıtalararası ticaret yolu olma özelliğine sahip olup, kültürlerarası etkileşimde ve basit teknolojik ilerlemelerin kaydedilmesinde önemli bir role haiz olmuştur. Bu önem neticesinde birçok uygarlık bu yollar üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesine girmiştir. Ancak Orta Çağ'da gerçekleşen coğrafi keşiflerin ardından yolun taşıdığı önem azalarak kaybolmuştur. Kavramın yeniden canlanması ise 2012 Kasım ayında Çin'in liderliğini devralan Xi Jinping'in, 2013 yılının sonlarına doğru Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyaret esnasında açıklamış olduğu proje ile gerçekleşmiştir. O dönemki konuşmasında "Bir Kuşak ve Bir Yol" olarak adlandırılan, Kuşak ve Yol Projesi olarak da çağrılan proje, birçok kesim tarafından Modern İpek Yolu şeklinde nitelendirilmiştir. Bu nitelendirmenin temelinde ise proje çerçevesinde belirtilen güzergâhların Tarihi İpek Yolu'nu anımsatması yatmaktadır.

Kuşak ve Yol Projesi, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un 2011'de dile getirdiği "Yeni İpek Yolu" vizyonuna bir cevap olarak Çin tarafından hayata geçirilen bir projedir (Fallon, 2015, s. 141). ABD'nin uluslararası arenada etkin olarak faaliyet gösteren IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarda reform yapmaktan kaçınması ve kendi hegemonik statüsünü sürdürme isteğine karşılık Çin, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB)'ni kurmuştur. AAYB, MİY'in temel finansörü olarak hareket etmektedir. Böylece Çin küresel yönetişimde var olan kurumlarda yapılmayan ya da çok az seviyede yavaş bir şekilde yapılan reformlara karşılık kendi kurumlarını oluşturmaya başlamıştır. Projenin Asya merkezli bir girişim olduğunu belirten Çinli Lider Xi Jinping, MİY ile daha derin işbirliklerinin ve kalkınmacı politikaların hayata geçirileceğini dile getirmiştir (Qoraboyev, 2018, s. 108).

Harita 1. Modern İpek Yolu Güzergâhları

Kaynak: HKTDC Research, The Belt and Road Initiative, 2017.

Modern İpek Yolu projesi tek bir rota yerine birçok ekonomik koridora sahip olarak farklı güzergâhlardan geçmektedir. Girişim altı adet ekonomik koridora sahiptir. Bunlar; Yeni Avrasya Kara Köprüsü (Çin-Kazakistan-Rusya-Belarus-Polonya), Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar koridoru, Çin-Moğolistan-Rusya koridoru, Çin-Orta Asya-Batı Asya koridoru, Çin-Pakistan koridoru ve Çin-Hindiçin Yarımadası koridorudur. 72 ülkenin² yer aldığı proje için yüz milyarlarca dolarlık bir yatırım miktarına ulaşılrken, bu kaynağın karşılanmasında Çin Hükümeti'nin oluşturmuş olduğu İpek Yolu Projesi Fonu ile Asya Altyapı ve Yatırım Bankası önemli bir rol oynamaktadır.

Bir Çin inisiyatifi olan Modern İpek Yolu Projesi politikaların uyumlaştırılmasını, altyapı bağlantılarının oluşturulmasını, engelsiz ticareti, finansal entegrasyonu ve insan insana etkileşimleri sağlama gayesindedir. Çin Hükümeti tarafından ülkenin iki kanadı olarak nitelendirilen ve tamamlandığında bir kartal gibi daha yükseğe ve daha ileriye doğru ülkenin kanatlanacağı şeklinde tasavvura ön ayak olan (Ye, 2015: 219-220) proje, hem devletlerin hem de uluslararası yapılanmaların taraf olmasına açıktır. ASEAN+, Asya-Avrupa Zirvesi, Asya İşbirliği Diyaloğu, Asya-Pasifik İşbirliği Forumu, Avrasya Ekonomik Birliği, Çin-Arap İşbirliği Forumu, Çin-Körfez İşbirliği Forumu, Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği ile Şangay İşbirliği Örgütü gibi uluslararası forumlar ve örgütler bu projeye dâhil olmuşlardır. Bu yönüyle katılmak isteyen tüm aktörlere açık olan girişim, karşılıklılık, ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etme, gelişmiş ticari ve yatırım ilişkileri oluşturma, altyapıları güçlendirme ve derin ekonomik birliktelikler kurma gibi özellikleri de bünyesinde barındırmaktadır.

Küresel bölgeselleşme girişimi olarak nitelendirilebilecek olan proje ile Çin, kendi kalkınmasının bölgeye yayılmasını, bölgesel istikrarın sağlanmasını, serbest ticaret bölgelerinin ve bölgesel güvenlik oluşumlarının hayata geçirilmesini arzu ettiğini belirtmektedir. Ayrıca MİY ile Çin'in küresel ekonomik büyümeyi sağlama, küresel güç dağılımını yeniden şekillendirme ve bölgesel işbirliklerinde yeni bir model pratiği üretme amaçlarına da sahip olduğu ifade edilmektedir (Lingliang, 2016). Kendisine yönelik olumsuz imaj sorununu çözmek ve var olan şüpheleri gidermek için Çin, bir takım stratejik politikalar izlemekte olup bu yönde söylemler ve pratikler üretmektedir. Ortak kader, ortak çıkar, uygarlıklar diyaloğu, kamu yararı, küresel rüya, barışçıl kalkınma gibi söylemlerde bulunan Çin; yerel para birimlerinin kullanımını teşvik ederek, bölge ülkelerine imtiyazlı krediler vererek, dış yardımlarda bulunarak, yatırımlar yaparak, altyapı iyileştirmeleri gerçekleştirerek, teknoloji transferinde bulunarak ve piyasalara erişme imkânı sağlayarak bölgede var olan kendisine yönelik olumsuz görüşleri bertaraf etme ve projeye meşruluk sağlama gayretleri içerisinde. Çünkü uluslararası arenada MİY'in, Çin'in jeopolitik dış politika aracı olduğuna dair şüpheler bulunmaktadır. Bu şüphelere bir yanıt olarak Çin'in

2 Afganistan, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Belarus, Butan, Bosna Hersek, Brunei, Bulgaristan, Kamboçya, Çin, Hırvatistan, Çekya, Mısır, Estonya, Etiyopya, Gürcistan, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kazakistan, Kuveyt, Kırgızistan, Laos, Letonya, Lübnan, Litvanya, Makedonya, Madagaskar, Malezya, Maldivler, Moğolistan, Moldova, Karadağ, Fas, Myanmar, Nepal, Yeni Zelanda, Umman, Pakistan, Filistin, Panama, Filipinler, Polonya, Katar, Güney Kore, Romanya, Rusya, Suudi Arabistan, Sırbistan, Singapur, Slovakya, Slovenya, Güney Afrika, Sri Lanka, Suriye, Tacikistan, Tayland, Doğu Timur, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri, Özbekistan, Vietnam ve Yemen.

Dışişleri Bakanı Wang Yi, projenin çürümüş Soğuk Savaş mantalitesinin bir ürünü olarak değil, kapsayıcı işbirliği anlayışının bir çıktısı olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir (IISS, 2015).

Çin, Modern İpek Yolu Projesi çerçevesinde oluşturacağı bölgesel entegrasyon ve işbirlikleri ile ekonomik ve siyasi alanda birtakım çıkarlarını hayata geçirmek istemektedir. Ekonomik olarak, aşırı üretimde bulunduğu mallarının yeni piyasalara erişmesini isteyen Çin, aynı zamanda oluşturulacak olan taşıma hatları ile doğal kaynak bakımından zenginliğe sahip olan ülkeler ile etkileşime geçerek enerji gereksinimlerini gidermek gayesindedir. Kendisine bol alternatifli güzergâhlar ve kaynaklar oluşturan Çin, başta Batılı ülkeler olmak üzere herhangi bir aktöre aşırı bağımlı hale gelmekten de kaçınmayı hedeflemektedir. Siyasi olarak ise kuracağı ikili ve çok taraflı ilişkiler ile bölgedeki güç mücadelesinde avantajlı konuma geçmeyi isteyen ve ülkelere sağlamış olduğu kaynaklar ile onları kendisine bağımlı hale getirerek nüfuz alanlarını genişletmeyi arzulayan Çin, aynı zamanda gerçekleştirmiş olduğu birliktelikler neticesinde oluşturacağı tampon bölgeler ile güvenli bir hat kurarak olası dış saldırılardan da korunma amacındadır. Böylelikle Çin olası yaptırımlara ve ambargolara karşı kendisini güvence altına almaktadır.

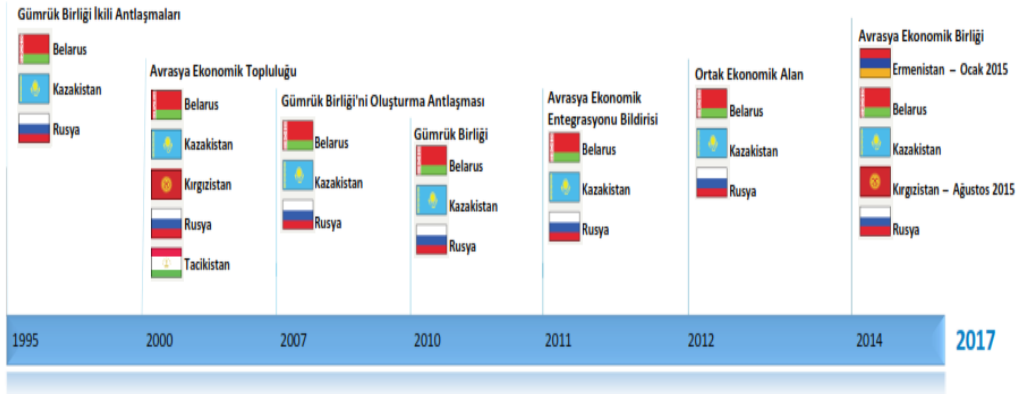
Çin, Modern İpek Yolu Projesi'nin hayata geçirirken herhangi bir kurumsal yapılanma yoluna gitmemektedir. Çin'in tercih etmekte olduğu bu politik yaklaşım bünyesinde birtakım stratejik avantajlar barındırmaktadır (Kacmarzski, 2017, s. 10). Bunlardan ilki, proje bünyesinde katı kurallar ve normlar belirlemekten kaçınan Çin'in, uygulama aşamasında birçok seçeneğe sahip olmasıdır. Bu sayede Çin, katılımcıdan katılımcıya farklı koşullar ve kurallar uygulama imkânına sahip olarak, katılımcı ile olan ikili ilişkilerinin düzeyine göre, engeller veya kolaylıklar oluşturabilecektir. İkinci avantaj, projenin kapsayıcılığı ile ilgilidir. Fiziki bölge temelini yerine fonksiyonel bir karaktere sahip olan proje, temel prensiplerin siyasi ve ekonomik koşullara göre yorumlanabilmesi olanağı tanımamasından dolayı katılım göstermek isteyen aktörlere herhangi bir yapısal kısıtlama getirmemektedir. Üçüncü avantaj ise Çin'in proje uygulama aşamasında iken yaşanabilecek aksaklıklara ve gecikmelere karşı kendisine bir açık kapı bırakmasıdır.

Zaman içerisinde bölgeselleşme anlayışında değişimler meydana gelmiştir. Önceleri devlet içi ve bölgesel olmak üzere ikili ayrıma tabi tutulan bölgeselleşme pratiklerinin, günümüzde üçüncü bir ayrım olarak küresel seviyede gerçekleştikleri de ifade edilmektedir (Leonova, 2016). Karşılıklı bağımlılığın ve güçlenen çok taraflı ilişkilerin vurgulandığı "küresel bölgeselleşme", uluslararası arenayı şekillendiren ve farklı bölgesel grupların etkileşimini içeren makro düzeydeki bir süreçtir (Troitsky 2009, s. 36– 37). Bu çerçevede farklı bölgeleri bir araya getiren ve birbirleri ile etkileşime geçmesini sağlayan MİY, bir küresel bölgeselleşme süreci olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu özellikleri sebebiyle her ne kadar küresel bölgeselleşme pratiği olarak görüle de, Modern İpek Yolu temelinde Asya merkezli bir yapılanma girişimidir. Proje kapsamında ilk büyük yatırım ve kredi anlaşmalarını 2014 yılında Orta Asya ülkeleri olan Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile sırasıyla \$30 milyar, \$15 milyar ve \$3 milyar büyüklüğünde olmak üzere imzalamıştır (CGIT, 2015). Aynı zamanda yine Asya ülkeleri olan Pakistan ve Endonezya ile de geniş çaplı anlaşmaların imzalandığı projenin finansmanının Çin Hükümeti kaynaklı İpek Yolu Projesi Fonu ile Asya Altyapı ve Yatırım Bankası tarafından sağlanmakta olması bu bölgeselcilik girişiminin

Asya temelinde olduğu göstermektedir. İnisiyatifin sahip olduğu bu karakterlerden dolayı, hem kesişen alanlarda nüfuz oluşturma çabalarından hem de bölgede kurulan ikili ilişkilerden dolayı Rusya ve Çin ilişkileri Asya'daki güç mücadelesinde oldukça kritik bir öneme sahiptir.

Avrasya Ekonomik Birliği

Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından Avrasya bölgesinde oluşan liderlik ve yönetim boşluğunu, bu ülkenin varisi olan Rusya doldurmaya çalışmıştır. Bu dönemde yaşadığı ekonomik ve siyasi dönüşümden dolayı bölgede yeterince nüfuza sahip olamayan ülkenin bu durumundan istifade etmek isteyen Batılı aktörler, hem Rusya'yı çevrelemek hem de zengin doğal kaynaklara haiz olan bölgeden faydalanabilmek için siyasi manevralarda bulunmaya çalışmışlardır. Rusya bölgedeki tarihsel nüfuzunu muhafaza etmek için 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurmuştur. Ancak, ekonomik atılımların gerçekleştirilememesi, Ukrayna ve Gürcistan gibi kimi üyelerin Batı ile yakınlaşma istekleri ve Rusya'nın izlediği politikaların hegemonik çerçevede olması sebebiyle beklenen başarı elde edilememiştir. Dünya'nın kontrol edilmesi en zor coğrafyası olarak nitelendirilen (Brzezinski, 2010, s. 52-53) Avrasya bölgesinin kalkınmasına yönelik hem Rusya tarafından hem de diğer bölge aktörleri tarafından bölgesel girişimler olmuştur.

Şekil 1. AEB'ye Doğru Giden Süreç

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

1994 yılında Lomonosov Moskova Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, dünyadaki karşılıklı bağımlılığa vurguda bulunarak kritik ekonomik sektörlerde birlikte hareket edilmesi gerektiğini belirten Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Avrasya Birliği'nin oluşturulması söyleminde bulunmuştur (Eurasian Economic Commission, 2015, s. 7). Coğrafyada bulunan ülkeler arası entegrasyonun gerekliliğine vurguda bulunan bu söyleme ilk aşamada Kazakistan

ile birlikte yalnızca Rusya ve Belarus destek vermiştir. Bu ortak irade doğrultusunda 1995 yılında ticari işbirliklerini kolaylaştırmayı, malların serbest dolaşımını ve adil rekabeti öngören Gümrük Birliği İkili Anlaşmaları imzalanmıştır. 1996 yılında kapsamı genişletilen bu işbirliğine Kırgızistan dâhil olurken, 1998 yılında da Tacikistan katılım göstermiştir.

2000 yılında Rusya, Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurucu anlaşması imzalanan ve 2001 yılında yürürlüğe giren Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEC)) ile bölgede yeni bir bölgesel entegrasyon aşamasına geçilmiştir. Taraf devletler arası gümrük birliğinin sağlanmasını ve ortak ekonomik pazarın oluşturulmasını hayata geçirme saikleriyle kurulan bu yapılanmaya 2002 yılında Ukrayna ve Moldova, 2003 yılında Ermenistan gözlemci üye sıfatıyla dâhil olmuşlardır (Şanlı, 2008, s. 24). EurAsEC'in temel amaçları ise ortak döviz kuru uygulamasına geçebilmek, taraf devletlerarası ulaşım ve alt yapı sistemleri oluşturmak, mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımını sağlayacak yasaları hazırlamak, ortak enerji piyasasını inşa etmek ile eğitim ve sağlık gibi sektörlerde örgüt içi asgari bir seviyeye ulaşmaktır (Kibar, 2007, s. 1). Örgütün hedefleri doğrultusunda 2006 yılında Gümrük Birliği Komisyonu Anlaşması, 2007 yılında Gümrük Birliği Formasyonu Anlaşması imzalanmıştır. Rusya, Kazakistan ve Belarus her iki anlaşmaya da katılırken, Ukrayna ilk anlaşmaya dâhil olmuş, ikinci anlaşmaya ise katılım göstermemiştir. Ukrayna'nın bu politik tercihinin arkasında Batı ile olan ilişkileri ilerleterek Batı yanlısı politikalar izlemeyi seçmesi yer almıştır. Bu iki anlaşmaya da taraf olan Rusya, Kazakistan ve Belarus 2010 yılında Gümrük Birliği'ni inşa etmiştir. Böylelikle ulus üstü bir yapıya, ekonomik faaliyetler, ticari kotaların belirlenmesi, vergi ve tarifelerin yapısı gibi konularda yetki devri gerçekleştirilmiştir (Eurasian Economic Commission, 2015, s. 20). 2011 yılında Avrasya Ekonomik Entegrasyon Bildirisi'ni imzalayan bu üç ülke, 2012 yılında ise mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbestçe dolaşımına imkân veren Ortak Ekonomik Alan (CES)'i oluşturmuşlardır.

29 Mayıs 2014'te ise, yaklaşık 20 yıllık bir sürecin ardından, Rusya, Kazakistan ve Belarus tarafından Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan oluşumları çerçevesinde, 2015 yılının Ocak ayında yürürlüğe girecek olan, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)'nin kurucu anlaşması imzalanmıştır. Aynı yılın Ekim ayında Ermenistan, Aralık ayında Kırgızistan örgüte taraf olacakları imzaları atmışlardır.

Taraf ülkelerin benzer yapılar, ortak geçmişe, tamamlayıcı özelliklere ve kesişen sorunlara sahip olduğu AEB'nin temel amaçları üye ülkelerin ekonomilerinin entegrasyonunu mal, hizmet, enerji ve işgücü gibi araçlar için tek bir pazar oluşturarak sağlamak; üye ülkelerin para ve finans politikalarını uyumlaştırmak; bölgenin modernizasyonunu gerçekleştirmek ve uluslararası arenada bölge ülkelerini rekabetçi bir konuma ulaştırmaktır (Putin, 2011). Bölgede zayıf ekonomileri güçlendirerek bu ülkelerin istikrarlı bir yapıya kavuşmasını gerçekleştirebilmek için katılımcı ülkeler arasında dış ticareti geliştirmek isteyen örgüt, küresel piyasalarda etkin bir konuma yükselmeyi hedeflemektedir.

Rusya tarihsel olarak Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlama tahayyülüne sahiptir. Lisbon'dan Vladivostok'a kadar uzanan bir Büyük Avrupa hayaline sahip olan ülke, Batı ve Orta Avrupada

Avrupa Birliği ile Asya'da Avrasya Birliği'nin birleştiği, merkezinde kendisinin bulunduğu siyasi hedeflere sahiptir. Bu Büyük Avrupa tahayyülü, Putin ile birlikte Büyük Avrasya tahayyülüne dönüşmüştür. Geniş entegrasyon yapısının merkezine AEB'yi koyan Rus lider, ASEAN ve Şangay İşbirliği Örgütü'nü de kapsayacak şekilde, Çin, Hindistan, İran ve Pakistan gibi Asya'nın önde gelen ülkelerini bu yapıya katılmaları için davet etmiştir (Putin, 2016).

Batısında AB öncülüğünde Trans Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı, Doğusunda ABD liderliğinde Trans Pasifik Ortaklığı ve Güneyinde Modern İpek Yolu gibi ekonomik girişimlere bir cevap olarak AEB'yi kuran Rusya'nın örgütü hayata geçirmesinin perde arkasında siyasi gerekçeler bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya'ya yönelik siyasi politikalar belirlemeye başlayan Batılı aktörler, Rusya'nın tarihsel nüfuz alanı olarak gördükleri bölgede üstünlüğü ele geçirme çabası içerisine girmiştir. Bu doğrultuda AB ve NATO, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova'yı kendi ittifaklarına dâhil etmeye çalışmıştır. Gürcistan'daki Gül Devrimi ile Ukrayna'daki Turuncu Devrim'in Batı tarafından organize edildiğini düşünen Rusya (Gorenburg, 2014, s. 1-6), NATO'nun Gürcistan'ı kendi tarafına çekme girişimleri üzerine 2008 yılında Güney Osetya'ya ve Abhazyaya operasyonlar düzenleyerek bu iki bölgenin özerk bir yapıya kavuşmasını sağlamış, Batı'ya bu coğrafyanın kendi kontrolü altında olduğu mesajını vermiştir. 2009 yılında Polonya'nın AB desteğiyle Belarus'taki terör olaylarını desteklediğini düşünen Rusya, bu dönemde gerçekleştirdiği askeri tatbikat esnasında nükleer silahlar ile Varşova'yı vuran bir operasyon düzenleyerek açık bir göndermede bulunmuştur (Frear, Kulesa ve Kearns, 2014). 2014 yılında Ukrayna'nın AEB yerine AB'ye katılacağı yönünde beyanlar vermesi ve bu söylemlerin uygulamaya geçmek üzere olmasına karşılık Kırım'ı ilhak eden Rusya, her ne pahasına olursa olsun kendi nüfuz alanına müdahale olduğu takdirde savaşa hazır olduğunu uluslararası arenaya göstermiştir.

Eski Sovyet coğrafyasını kendi yaşam sahası olarak değerlendiren Rusya, AEB ile birlikte ortak dil, ortak kültür ve ortak tarih temalarını ön plana çıkararak; tüm katılımcı aktörlere ekonomik kalkınma vaadinde bulunarak; enerji piyasasında imtiyazlı fiyatlar sunarak ve alt yapılarında yenilikler yapmayı söz vererek, kendi etrafında blok oluşturmayı amaçlamaktadır (Putin, 2016). Başta AB ve NATO olmak üzere bölgeye dış aktörlerin nüfuz etmelerinin ve kendi değerlerini yaymalarının önüne geçmek isteyen Rusya, AEB'yi çok kutuplu dünya düzeninde AB, ABD ve Çin'e rakip olacak bir kutup haline getirme çabası içerisindedir.

AEB küresel normlara ve kurallara sahip olan, uluslararası bir yasal çerçeve barındıran bir kurucu anlaşmaya sahiptir. Örgüte üye olan devletlerin davranışlarını şekillendiren ve kısıtlayan normlar içeren bu yapıda, karmaşık ve üst düzey resmiyet gerektiren bir karar alma mekanizması mevcuttur. AEB'de herhangi bir karar alınabilmesi için oy birliği gerekmektedir (Eurasian Commission, 2015). Oluşumun sahip olduğu bu katı kurallar dizisi Rusya'nın bölgeselciliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Üye ülkelere yasal prosedürler konusunda herhangi bir manevra ve yorumlama alanı bırakmayan Rusya, ekonomik söylemler ile oluşturduğu dışa kapalı ve savunmacı karaktere haiz bu politik yapı sayesinde örgütün tek sözcüsü olarak hareket etme imkânı bulmaktadır (Daha fazlası için bkz. Alım ve Aksu, 2019; 6-9). Dış müdahalelerin

gerçekleşmemesi adına bu yolu izleyen Rusya'nın söylemlerindeki tarihsel ve coğrafi kısıtlamalar klasik bölgeselcilik anlayışının yansımasıdır.

Modern İpek Yolu ve Avrasya Ekonomik Birliği Karşılaştırması

Asya kıtasında filizlenen iki bölgeselcilik girişimi olan Çin önderliğindeki Modern İpek Yolu Projesi ile Rusya öncülüğündeki Avrasya Ekonomik Birliği, 2015 yılının Mayıs ayında bir işbirliği anlaşması imzalamıştır. Avrasya coğrafyasının iki büyük devinin böyle bir birlikteliğe gitme yönünde irade beyanında bulunmaları küresel siyaset açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bununla beraber, kesişen birçok alana yönelik kendi politikaları doğrultusunda çıkarları bulunan Çin ve Rusya'nın liderliklerini yaptıkları bölgeselcilik girişimlerinin birbirleri ile tamamlayıcı bir yapıda mı yoksa rekabet halinde mi olacakları önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Tablo 1. Modern İpek Yolu – Avrasya Ekonomik Birliği Arasındaki Farklılıklar

Modern İpek Yolu – Avrasya Ekonomik Birliği Arasındaki Farklılıklar	
Modern İpek Yolu	Avrasya Ekonomik Birliği
Yeni Bölgeselcilik Anlayışı	Klasik Bölgeselcilik Anlayışı
Açık – Kapsayıcı Yapı	Kapalı-Dışlayıcı Yapı
Tüm Aktörlere Açık Bir Oluşum	Devletlerarası Bir Oluşum
Kurumsal Olmayan Esnek Bir Yapı	Kurumsal Çerçeveye Katı Kurallara Bağlı Bir Yapı
Ekonomik Ağırlıklı Örgütlenme	Siyasi Ağırlıklı Örgütlenme
Ulus/Etnik İnşa Etme Saiklerine Sahip Değil	Etnik Bir İnşa Etme/Koruma Güdülleri Taşıma
Askeri Yapılanma Yok	Uzun Dönemde Askeri İşbirliği Oluşturma Potansiyeli

MİY Çin'in yeni bölgeselcilik anlayışı çerçevesinde açık ve kapsayıcı bir yapıya sahip olan ve herhangi bir bölgesel sınırlamaya tabi olmayan bir girişim iken; AEB Rusya'nın klasik bölgeselcilik anlayışı kapsamında eski Sovyet coğrafyasına giren ülkeleri bünyesine katmaya çalışan, bölgesel bir kısıtlama içeren dışlayıcı ve dışa kapalı bir örgütlenmedir. MİY bölgeselleşmesine uluslararası arenanın tüm aktörleri taraf olarak katılma imkânına haizdir. Ancak AEB'de bu durum geçerli değildir, yalnızca devletler taraf olabilmektedir. MİY herhangi bir kurallar ve normlar dizisine sahip olmayıp esnek, yorumlamaya açık bir işleyiş mekanizmasına sahiptir. AEB ise bir kurucu anlaşma ile uygulamaya dökülmüş olan, işleyiş mekanizması kurallar ile açıklanan, herhangi bir yorumlamaya mahal vermeyen katı bir yapıdadır. Projenin hedefleri gereği herhangi bir ulus veya etnik bir yapıyı koruma amacına sahip olamayan ve ekonomik yönü ağır basan MİY'e karşılık AEB Rusya tarafından Slav ırkının lideri olma amacını güden³, eski Sovyet mirasını ve kültürünü yaşatmayı hedefleyen, Batı'nın bölgeye nüfuzunu engellemeye çalışan politik yönü daha ağır

3 Öyle ki Belarus bir Slav ülkesi olup nüfusunun yaklaşık %9'u Rus kökenlidir. Bu oran Kırgızistan'da %6,5; Kazakistan'da %20; Ermenistan'da ise %0,5 dolaylarındadır. Bu nüfus oranı Rusça konuşanlar noktasında çok daha yüksek seviyelerdedir. Daha fazlası için bkz. Olga Talal, "Russian national minorities in Post-Soviet states: Various manifestations of state-minority relations." 9th ECPR General Conference, Université de Montréal, Montreal, 26-29 August 2015.

basan bir yapılanmadır. Bu kapsamda MİY herhangi bir askeri işbirliği amacına sahip değilken, AEB zaman içerisinde çok kutuplu dünyada yer sahibi olabilmek için böyle bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır.

MİY ile AEB çerçevesinde Çin ve Rusya birtakım benzer yönlere sahiptirler. İki bölgeselcilik girişimi de ticari engelleri ortadan kaldırmak, para ve finans politikalarını zaman içerisinde uyumlaştırmak, karşılıklı faydayı sağlamak, bölge istikrarına katkıda bulunmak, birlikte kalkınma söylemine sahip olmak, yeni piyasalara erişmek, herhangi bir yaptırıma veya ambargoya karşı alternatifler oluşturmak, kültürel etkileşimlerde bulunmak, aktörleri yapıya kazandırmak için imtiyazlı kredi veya enerji fiyatları sunmak gibi hususlarda birbirlerine yakınsayan özelliklere sahiptirler.

Ortak kader ve ortak çıkar söylemleriyle daha çok aktörü MİY'in yapısına dâhil etmeye çaba sarf eden Çin, böylelikle bölgedeki sahip olduğu olumsuz imajı ortadan kaldırmak, bölge güvenliğini sağlamak ve sürdürülebilir enerji hedefini gerçekleştirmek istemektedir. Rusya ise ortak dil ve ortak kültür söylemleriyle belirli bir kesime hitap etmekte olup, bu kesimde yer alan tüm aktörleri AEB bünyesine katmak istemektedir. Böylelikle herhangi bir yabancı aktörün bölgeye müdahale etmesini engelleme arzusunda olan Rusya, yaşam sahası olarak gördüğü alanda bir blok oluşturmayı amaçlamaktadır. Ancak Rusya'nın bu düşünceleri henüz hayata geçebilmiş değildir. Birlik üyeleri uluslararası arenada meydana gelen olaylarda ortak hareket etmemekte olup örgüt bu noktada başarısızlık emareleri göstermektedir. Rusya, AEB adına Çin ile MİY projesi kapsamında işbirliği anlaşmasına varmasına rağmen, bu imzadan kısa bir süre sonra ikili ilişkiler kapsamında Kazakistan Çin ile proje çerçevesinde alt yapısını geliştirecek anlaşmayı imzalamıştır (Kinyakin, 2016, s. 467). Ukrayna ile Rusya'nın Kırım yüzünden anlaşmazlık yaşamaları nedeniyle AB ile Rusya'nın karşılıklı ambargo uygulaması üye ülkelerin bir diğer anlaşmazlık konusunu oluşturmaktadır. AB ile iyi ikili ticari ilişkilere sahip olan Belarus ve Kazakistan bir yandan kendi ülkeleri üzerinden AB mallarının Rusya'ya geçişini sağlamaktayken, diğer yandan Rusya tarafından Ukrayna'ya yönelik yaptırımlar uygulanmasına karşın AEB'nin diğer üyeleri, ülke ile ticari etkileşimlerini sürdürmektedir (Crisis Group, 2016, s. 12). Benzer şekilde Rusya, Türkiye ile yaşadığı uçak düşürme olayından sonra başta tarım ve turizm olmak üzere ikili ilişkileri askıya alırken, bu dönemde AEB üyeleri olan Kazakistan ve Kırgızistan, Türkiye ile sahip oldukları siyasi ve ticari ilişkileri devam ettirmiştir. Siyasi noktadaki birlik olamama sorununun yanı sıra AEB'de gümrük birliğinden kaynaklı olarak Rusya haricindeki diğer üyeler hem ticari kayıp hem de ekonomik zarara uğramaktadır. Bu durumdan en çok Belarus ve Kırgızistan etkilenirken, bu iki ülke gerçekleştirdikleri bavul ticareti ve gurbetçi havaleleri gelirlerinden mal, hizmet, işgücü ve sermaye dolaşımının serbestleşmesinden dolayı mahrum kalmaktadır (Pavlov, 2011, s. 73-74). AEB'nin içinde bulunduğu bu şartlardan dolayı MİY ile rekabetten ziyade, kendi varlığını devam ettirecek ve etkinliğini arttırabilecek bir seçenek olan tamamlayıcı bir şekilde hareket etmesi daha rasyonel bir tercih olacaktır.

Çin ve Rusya, MİY ve AEB kapsamında ortak hareket etmeleri durumunda birçok avantaja sahip olacaklardır. Çin, proje kapsamında Rusya ile birlikte hareket etmeyi sürdürürse, kâr

oranını yükseltme, bölgesel sorunları daha kolay bir şekilde aşma, ekonomik koridorlar boyunca risklerle ve terörlere daha başarılı bir şekilde mücadele etme ve eski Sovyet coğrafyasına daha rahat bir şekilde erişebilme imkânı elde edecektir. Rusya ise bölgede yaşanan sermaye sıkıntısına çare bulma, bölge ülkelerinin alt yapılarını proje kapsamında sağlanan fonlar ile yenileme ve güçlendirme, Batı ile yaşadığı sorunlar nedeniyle ambargoların üstesinden gelme ve birçok uluslararası aktörle aynı masada bulunarak ikili ilişkiler kurma fırsatına haiz olacaktır. Rusya, Çin'in küresel ekonomik gücünden faydalanabilme, Çin de Rusya'nın küresel siyasi gücünden yararlanabilme olanağı elde edecektir. Bu sayede uluslararası arenada çok kutupluluğu ve yeni dünya düzenini savunan, Batının üstünlüğünü reddeden Çin ve Rusya, küresel anlamda daha güçlü bir pozisyona kavuşacaktır.

MİY ve AEB'nin tamamlayıcı bir şekilde hareket etmeleri öncü ülkeler olan Çin ve Rusya'nın tercihlerine bağlıdır. İşbirliğinin var olması Rusya adına daha önemlidir. Günden güne güçlenen, enerji ve silah üretimi konusunda kendisine olan bağımlılığı azalan Çin'i takip edebilme ve attığı politik adımları gözlemleyebilme imkânına sahip olacak olan Rusya, batısında AB öncülüğündeki Trans Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) ve doğusunda – Obama döneminde önemli bir ticari mihenk taşı niteliğinde olan ancak Trump'ın başkan olması ile birlikte ABD yönetimi tarafından olumsuz olarak nitelendirilen – AB, ABD ve Japonya öncülüğündeki Trans Pasifik Ortaklığı'na (TPO)⁴ karşı MİY projesine katılarak kendisine müttefik bulmaktadır. Çin ise Rusya'nın aksine Batı ile ilişkiler kurmaktan kaçınmamaktadır. Daha açık bir politika izleyen Çin, ulaşabildiği kadar ülkeye erişmek istemektedir. Ayrıca her ne kadar küresel bölgeselleşme olarak nitelendirilse de MİY köken olarak Asya yapılanmasıdır. Özellikle Rusya'nın kendi nüfuz alanı olarak gördüğü Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile anlaşmalar yapan Çin'i Rusya bölgede Batılı aktörlerin yer almasının yerine tercih etmektedir. Ancak bu durumda Rusya kendi yaşam sahası ve doğal nüfuz alanı olarak gördüğü Orta Asya'ya Çin'in erişmesi ve kendi nüfuzunu oluşturması tehdidiyle karşı karşıya kalma riski ile yüzleşecektir.

MİY ile AEB'nin coğrafi dağılımları ve göreceli avantajları göz önünde bulundurulduğunda MİY, AEB'yi kapsamaktadır. Bu sebepten dolayı nüfuz alanı oluşturulacak alanlarda Rusya ve Çin kesişmeler yaşamaktadır. Oluşan bu şartlardan dolayı iki ülkenin rekabet içerisinde bulunması kaçınılmazdır. Ancak bu rekabetin seviyesi ve şiddeti iki ülkenin uluslararası arenada izledikleri yakınsayan politikaların devamlılığı ile doğru orantılı olacaktır. Mevcut durumda Çin'in sahip olduğu ekonomik avantajlar, diğer ülkeler ile olan göreceli pozitif ikili ilişkileri ve sahip olduğu yeni bölgeselcilik anlayışı neticesinde MİY projesi; Rusya'nın, ekonomik olarak vaatte bulunamaması, Batı ile olan olumsuz ilişkileri ve bu durumların sonucunda oluşan dışa bağımlılık gibi nedenlerin etkisi ile, öncüsü olduğu AEB oluşumunu kendi mevcudiyetine enjekte

4 TPO, Barack Obama'nın ABD Başkanlığı döneminde Ekim 2015'te Avustralya, Brunei, Japonya, Kanada, Malezya, Meksika, Peru, Singapur, Şili, Vietnam ve Yeni Zelanda'nın dâhil olduğu 12 ülkenin katılımıyla uygulamaya dökülmüştür. Donald Trump'ın ABD Başkanı olmasıyla beraber ise ABD anlaşmadan çekilmiştir. Temmuz 2018 itibarıyla anlaşmaya taraf olmayan bir pozisyonda olsa da, ABD'nin bu oluşuma yeniden katılma ihtimali bulunmaktadır. ABD'nin anlaşmaya taraf olup olmaması durumu Rusya'nın bölgedeki yalnızlık durumunu ve dışlanmışlık pozisyonunu etkilememektedir. TPO, bölgedeki önemini korumaktadır. Benzer şekilde Trump yönetimindeki ABD, TTYO'ya yönelik de olumsuz politikalar izlemekte ve anlaşmaya şüphe ile yaklaşmaktadır.

etme kapasitesine sahiptir ve bu doğrultuda hareket etmektedir. Uluslararası arenada yakınsayan politikalar izleyen bu iki devlet mevcut konjonktürde işbirlikçi politikalar izlemekte ve bunun doğal bir sonucu olarak da MİY ile AEB tamamlayıcılık yönü daha ağır basan. yapılar halini almaktadır. Rusya ve Çin'in izledikleri bu yakınsayan uluslararası politikalar ı AEB ile MİY'in birbirlerinin tamamlayıcısı olarak varlıklarını sürdürmeleri ihtimalini artırmaktadır. Bu iki ülkenin atacağı her adım uluslararası siyasetin şekillenmesinde etkili olacaktır; çünkü Rusya ve Çin hem küresel hem de bölgesel siyasette diğer aktörlere karşı denge oluşturma ve bu aktörlerin alacakları pozisyonları belirleme noktasında kritik rollere sahiptir.

Sonuç

Devletlerin nüfuz alanları oluşturma ve bu alanları genişletme politikaları çerçevesinde önem attıkları bir siyasi araç olan bölgeselcilik; tek karakterli bir niteliğe sahip olmayan ve uygulayıcı aktörlerin siyasi tutumlarına ve karar alma mekanizmalarına göre farklılık gösteren bir girişimdir. Temel olarak klasik bölgeselcilik ve yeni bölgeselcilik olarak ikiye ayrılan bu siyasi bakış açısına verilebilecek en önemli iki örnek kesişen coğrafyalarda kurulmuş olan MİY ve AEB'dir.

Asya Yüzyılı olarak ifade edilen 21. yüzyılda Çin ve Rusya öncülüğünde kurulmuş olan bu iki yapılanma girişiminin birbirlerine yönelik ne tip bir politik ve ekonomik davranış biçimine sahip olacakları önemli bir meseledir. Çin ve Rusya'nın uluslararası arenada diğer devletler ile haiz oldukları ilişkiler ile ekonomik anlamda barındırdıkları güçler dikkate alındığında, Çin Rusya'dan daha avantajlı bir konuma sahiptir. İki yapılanma girişiminin belirlenen hedeflere yönelik ilerlemeleri de göz önüne alındığında MİY amaçları doğrultusunda ilerlemekte iken, AEB için aynı durum söz konusu değildir. Yeknesak olarak hareket etme alışkanlığını henüz elde edememiş olan AEB'de örgüte taraf olan aktörler ikili ilişkiler kurarak siyasetlerine yön vermektedir. Uluslararası arenada gerçekleşen olaylara karşı aynı reaksiyona sahip olunmaması ve uygulamaya geçen ortak pazar anlayışının üye ülkelerin ekonomilerine zarar vermesi nedeniyle Rusya ve AEB, Çin ve MİY'in proje çerçevesinde sunmuş olduğu kredilere, alt yapı yatırımlarına ve daha çok pazara eriştirebilme imkânlarına gereksinim duymaktadır. ASEAN, TPO, TTYO gibi bölgede var olan birçok oluşumdan dışlanan ve yer almayan, Rusya için, MİY göz ardı edilemeyecek nitelikte bir seçenek olmaktadır. Mevcut durumda Çin, sahip olduğu ekonomik avantajlar, diğer ülkeler ile olan görece pozitif ikili ilişkileri ve geliştirdiği yeni bölgeselcilik anlayışı neticesinde diğer aktörler tarafından benimsenen bir şekilde MİY projesini yürütürken; Rusya ekonomik olarak vaatte bulunamaması, Batı ile olan olumsuz ilişkileri ve bu durumların sonucunda oluşan dışa bağımlılık gibi nedenlerin etkisi ile AEB'nin çekiciliğini artıramamaktadır. Sahip olduğu imkânlar ve yayılmacı karakteri sayesinde AEB'yi kendisine enjekte eden MİY, bu sebeple daha etkili ve avantajlı bir konuma haizdir. Bu yönüyle AEB dış ilişkiler kapsamında MİY'e muhtaç bir pozisyona düşmektedir ve iki ülkenin uluslararası arenada yakınsayan dış politika hedeflerine sahip olmaları neticesinde MİY ile AEB tamamlayıcılık yönü daha ağır basan bir şekilde varlıklarını sürdürmektedir.

İki oluşumun imzaladıkları işbirliği programı çerçevesinde hareket etmeleri durumunda iki ülke de bu durumdan istifade edecektir. Bu sayede hem bölge içinde daha çok söz söyleme olanağına sahip olacak hem de yabancı aktörlerin bölgede nüfuz alanı oluşturmalarını engelleyebilecek olan Çin ve Rusya, bölgesel güvenlik, sürdürülebilir enerji ve bölge kültürünün korunması gibi konularda da başarıya ulaşmış olacaklardır. Ancak bu işbirliği rekabeti sonlandırmayacaktır. Küresel politikada sahip oldukları hedefler kapsamında ekonomik anlayış, etnik yaklaşım ve Batı ile olan ilişkiler açısından birbiri ile farklı pozisyonlarda olan bu iki devlet, işbirliği süresince birbirlerinin attıkları adımları takip edebilme ve bu adımlara göre siyasetlerinin şekillendirebilme imkânına erişeceklerdir.

Görüldüğü üzere, uluslararası arenada güçlü bir devlet olmanın gerekliliği olarak nitelendirilen bölgeselcilik, yükselen güçler olarak da ifade edilen Çin ve Rusya tarafından da, farklı pratiklerle de olsa, bu amaç doğrultusunda kullanılmaktadır. Kesişen coğrafyalar üzerinde kurulan MİY ve AEB'nin süreç içerisinde tamamlayıcı veya birbirini engelleyici statüde olup olmayacakları bu iki devletin dostluk ilişkilerinin sürmesine, küresel ve bölgesel alternatiflerin oluşturacakları fırsat maliyetlerine, bölge ile dünya siyasetindeki değişimlere karşı reaksiyonlarına ve sahip oldukları hedeflerden verecekleri taviz seviyelerine göre şekillenecektir.

Kaynakça

- Acharya, A. (2001). *Constructing a Security Community in Southeast Asia*. London: Routledge.
- Aksu, H. (2016). "Çin'in Yeni Bölgeselleşme Ve Normatif Güç Paradigması Ortadoğu'yu Dönüştürür Mü?". *Orsam*. 8 (76), 70-73.
- Albert, E. (2018). "China's Big Bet on Soft Power". *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgroundunder/chinas-big-bet-soft-power>
- Alım, E. ve F. Aksu. (2019). "Rusya Liderliğinde Bir Güç Merkezi Olarak Avrasya Ekonomi Birliği." *IPSUS*. Cilt 7, Özel Sayı (Temmuz 2019); 1-22.
- Antkiewicz, A. & Whalley, J. (2005). "China's New Regional Trade Agreement". *World Economy*, 28(10): 1539–1557.
- Bogubaev, K. (2013). "Kyrgyzstan-Russian Relations". *Strategic Outlook*. http://strategicoutlook.org/publications/Kyrgyzstan_Russia_Relations.pdf
- Brzezinski, Z. (2010). *Büyük Satranç Tahtası*. Yelda Türedi (çev.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bugubaev, K. (2013). "Kyrgyzstan-Russian Relations". *Strategic Outlook*, http://strategicoutlook.org/publications/Kyrgyzstan_Russia_Relations.pdf.
- CGIT. (2015). *China Global Investment Tracker*. <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> Erişim Tarihi: 14.04.2018).
- Crisis Group. (2016). "The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade". *Europe and Central Asia Report*. 240, Temmuz 2016.
- Eurasian Commission. (2015). *Dogovor o Yevraziiskom Ekonomicheskom Soyuze*, <http://www.eurasiancommission.org/ru/Lists/EECDocs/635.375.701449140007.pdf>.
- Eurasian Economic Commission. (2015). *Eurasian Economic Integration: Facts And Figures*. Moskova.
- Fallon, T. (2015). "The new Silk Road Xi Jinping's grand strategy for Eurasia". *American Foreign Policy Interests*. 37(3), 140–147.

- Frear, T., Kulesa, L. & Kearns, I. (2014). "Dangerous brinkmanship: Close military encounters between Russia and the West in 2014". *European Leadership Network Policy Brief*,
- Gorenburg, D. (2014). "Countering Color Revolutions: Russia's New Security Strategy and Its Implications for US Policy". *PONARS Eurasia Policy Memo*, 342, 1-6.
- Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O., (1999). *Globalization and the New Regionalism*. Basingstoke: MacMillan Press.
- Hoffmann, S. (1982). Reflections on the Nation-State in Western Europe Today. *Journal of Common Market Studies*, 20(1-2): 21-37.
- Hongyuan, L., Yun, G. & Qifa, S. (2012). *China's Road*. Beijing: Huangshan Publishing House.
- Hurrell, A. (2016). "Hegemony, liberalism and global order: what space for would-be Great Powers?". *International Affairs*, 82(1), 1-19.
- IISS. (2015). "China's ambitious Silk Road vision". *Strategic Comments*. 21(6), 4-5.
- Kaczmarek, M. (2017). "Non-western visions of regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian Economic Union". *International Affairs*, 93 (6), 1357-1376.
- Karadeniz, R. F. ve G. Oğuz Gök. (2019). "Bölgeselcilik Çalışmalarında Bölgeler Üstü ve Bölgeler Arası İlişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği İlişkileri Örneği." *IPSUS*. Cilt 7, Özel Sayı (Temmuz 2019); 101-118.
- Katıtaş, G. (2018). "Bir Dış Politika Nüfuz Aracı Olarak Uluslararası Örgütler ve Dış Yardımların Politik Ekonomisi: ABD, Çin ve Rusya Üçgeni". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Keohane, R. O. 1984. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Kibar, Tamina. "Avrasya Ekonomik Ortaklığı", *Türksam*. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=163>, (29.06.2007).
- Kinyakin, A. (2016). "The Eurasian Economic Union: between co-existence, confrontation and cooperation with the EU". *Rocznik Integracji Europejskiej*, 10, 461-480.
- Kolpakova, T. V. & Kuchinskaya, T. N. (2015). "China's 'New Regionalism' as a Mechanism to Strengthen the Influence of China in the Global Integration Processes: An Example of Eurasian Economic Union". *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(Special Issue), 109-115.
- Kupchan, C. (2014). "Unpacking hegemony: the social foundations of hierarchical order". İçinde; (Ed.) G. J. Ikenberry, *Power, order, and change in world politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Leonova, O. (2016). "Global Regionalization as a Phenomenon of Globalization". *Globalistics and Globalization Studies*. 271-276.
- Lingliang, Z. (2016). "Conceptual analysis of China's belt and road initiative: A road towards a regional community of common destiny". *Chinese Journal of International Law*. 15(3), 517-541.
- Makarychev, A. (2013). "Regionalism and Identities in the Common Neighborhood: European and Russian Discourses". *CEURUS EU-Russia Papers*, 10, <http://www.ceurus.ut.ee/wp-content/uploads/2011/06/MakarychevEU-Russia-paper-10.pdf>.
- Mattli, W. (1999). "Explaining Regional Integration Outcomes". *Journal of European Public Policy*, 6(1): 1-27.
- Mearsheimer, J.J. (2001). *The tragedy of Great Power politics*. New York: Norton.
- Mehmetçik, H. (2019). "Bölgeselcilik Çalışmalarında Bölgeler Üstü ve Bölgeler Arası İlişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği İlişkileri Örneği." *IPSUS*. Cilt 7, Özel Sayı (Temmuz 2019); 72-84.
- Milner, H. V. (1997). *Interests, Institutions and Information: Domestic Politics and International Relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Mistry, P. S. (2003). "New Regionalism and Economic Development". İçinde; (Ed.) F. Söderbaum & T. M. Shaw. *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 117–139.
- Moon, C. (2018). "ASEAN". *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/ASEAN>.
- Moravcsik, A. (1991). "Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community". *International Organization*, 45 (1), 19–56.
- OECD Development Centre (2018). "Medium-term Projection Framework – 2018". <http://www.oecd.org/dev/asia-pacific/mpf.htm>.
- Pavlov, A. (2011). "Assessing the Economic Effect of Kyrgyzstan's Accession to the Customs Union, A study on the Kyrgyz Republic Integration into the EurAsEU Customs Union". *Journal of Eurasian Economic Integration*, 1 (10), 1-18.
- Putin, V. (2011). "Novyi integratsionnyi proyekt dliya Yevrazii-budushcheye, kotoroye rozhdetsiya segodniya". *Izvestia*, 3 Oct. 2011, <http://izvestia.ru/news/502761>.
- Putin, V. (2016). "Novyi integratsionnyi proyekt". Plenarnoye zasedaniye Petersburgskogo mezhdunarodnogo ekonomicheskogo foruma, St Petersburg, 17 June 2016, <http://kremlin.ru/events/president/news/52178>
- Qoraboyev, I. (2018). "One Belt, One Road: A Comparative Regionalism Approach". İçinde; Yu Cheng, Lilet Song ve Lihe Huang (Ed.) *The Belt & Road Initiative in the Global Arena Chinese and European Perspectives*. Singapur: Palgrave, 103-116.
- Robert Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton University Press.
- Stone Sweet, A. & Caporaso, J. A. (1998). "From Free Trade to Supranational Polity: The European Court and Integration". İçinde; (Eds.) A. Stone Sweet and W. Sandholtz, *European Integration and Supranational Governance*. Oxford: Oxford University Press, 92–133.
- Şanlı, Bahar. (2008). "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 13-30.
- The Shanghai Cooperation Organisation. (2017). "The Shanghai Cooperation Organisation". http://eng.sectsco.org/about_sco/.
- Troitsky, M. (2009). "Global Regionalism and Foreign Policy of Russia". *Svobodnay mysle*. 11, 35–46.
- Wood, J. (2017). "ASEAN at 50: What does the future hold for the region?". *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/asean-at-50-what-does-the-future-hold-for-the-region>.
- www.europeanleadershipnetwork.org/medialibrary/2014/11/09/6375e3da/Dangerous%20Brinkmanship.pdf.
- Kinyakin, Andrey. "The Eurasian Economic Union: between co-existence, confrontation and cooperation with the EU", *Rocznik Integracji Europejskiej*. No.10, 2016, ss.461-480.
- Xiaotong, Z. & Xiaoyue, L. (2014). "China's Regionalism in Asia". *The Asian Forum*, 3 (3), <http://www.theasianforum.org/chinas-regionalism-in-asia>.
- Xinhua. (2002). "Deepen the solidarity and cooperation and create a bright century". http://news.xinhuanet.com/ziliao/200206/05/content_425593.htm.
- Ye, M. (2015). "China and competing cooperation in Asia-Pacific: TPP, RCEP, and the New Silk Road". *Asian Security*, 11 (3), 206–24.
- Zhang, D. (2018). "The Concept of 'Community of Common Destiny' in China's Diplomacy: Meaning, Motives and Implications". *Asia & the Pacific Policy Studies*. 5 (2), 196–207.